

2020/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLVIII. ÉVFOLYAM

Mars Hungaricus

Két írás a régi Pestről

Isten házai és szolgálói

HONISMERET

XLVIII. évfolyam, 3. szám
2020. június

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNE JÁGER MÁRTA

HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF
SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma,**
a **Magyar Művészeti Akadémia,**
a **Magyar Nemzeti Múzeum,**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 2520 Ft, fél évre 1260 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- András Hanga** okleveles kommunikáció-
és médiaszakértő, doktorjelölt, Pécs
- Bruckner Éva, Dr.** történész, ny. egyetemi docens,
Budapest
- Budai Györgyné** ny. magyar-történelem szakos tanár,
Szentlászló
- Csorba László, DSc.** történész, egyetemi tanár,
ELTE BTK, Budapest
- Farkas Ferenc** történelemtanár, ny. iskolaigazgató,
helytörténet-kutató, Budapest
- Faust Dezsóné, Dr.** óvodapedagógus, ny. óvodavezető,
Gödöllő
- Ferencz Győző** újságíró, helytörténetész, Zalaegerszeg
- Ferenczi Gábor** magyartanár, dialektológus,
tudományos segédmunkatárs,
Magyarságkutató Intézet, Budapest
- Fülöp László, CSc.** ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem,
Kaposvár
- Gesztesi Tamás, Dr.** ny. belgyógyász főorvos, Szekszárd
- Gönczi Ambrus, PhD.** történész muzeológus, Budapest
- H. Németh István, PhD.** történész, levéltáros, Budapest
- Halász Péter** ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
- †Katona Tamás, Dr.** történész, Budapest
- Koczó József, Dr.** ny. tanár, iskolaigazgató,
helytörténet-kutató, Vámosmikola
- Lanczendorfer Zsuzsanna, PhD.** néprajzkutató,
egyetemi docens,
Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr
- Lengyel Beatrix, PhD.** történész, tárgazgató,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Mándics Mihály** ny. tanár, helytörténetész, Csávoly
- Nagy Veronika, PhD.** néprajzkutató muzeológus,
Székesfehérvár
- Novák László Ferenc, DSc.** néprajzkutató, történész,
geográfus, Nagykőrös
- Ráday Mihály** operatőr, várostörténetész, Budapest
- Rybar Olivér** geográfus, pedagógus, Veszprém
- Selmeczi Kovács Attila, DSc.** etnográfus, Göd
- Simonik Péter, PhD.** egyetemi docens,
Széchenyi István Egyetem, Győr; Tatabánya
- Szabó Sándor** ny. ügyvezető, Kazincbarcika
- Tölgyesi József, Dr.** főiskolai docens,
Kodolányi János Egyetem, Orosháza
- Valentiyk Ferenc** helytörténetész, Dabas
- Varga Balázs, PhD.** történész, szociológus,
egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Győr
- Varga István József** református presbiter, helytörténetész,
Dunakeszi
- Várkonyi Gábor, PhD.** történész,
Dr. habil tanszékvezető egyetemi docens,
ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest
- Zsámboki Árpád** alelnök, Honismereti Szövetség,
Szombathely

A borítón: *Zrínyi Miklós, ismeretlen mester műve*
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok;
H. Németh István és Várkonyi Gábor cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulója (Csáktornya, 1620. május 3.) (<i>H. Németh István</i>).....	3
„Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak...” Zrínyi Miklós és a kora újkori magyar társadalom jövőképe (<i>Várkonyi Gábor</i>).....	8
A kétszáz éve született Klapka György emlékezete (<i>Katona Tamás–Ráday Mihály</i> , Szerkesztette: <i>Csorba László</i>).....	16
Klapka György fotográfiái a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában (<i>Lengyel Beatrix</i>).....	23
Százötven éve született Cholnoky Jenő (<i>Rybár Olivér</i>).....	26
Háromszáz évre való terve volt. Száz esztendeje született Barsi Ernő (<i>Lancendorfer Zsuzsanna</i>).....	32

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Herrmann Antal</i> : A néprajz és a néptanító.....	37
Gondolatok a kettősnyelvű diákokról és az anyanyelvoktatásról – „kevesebbet” vagy többlet? (<i>Ferenczi Gábor</i>).....	39

FÓRUM

Változó székely identitás. A nemzettudat sajátosságai a székelyföldi fiatalok körében (<i>András Hanga</i>).....	42
---	----

HAGYOMÁNY

Egy protestáns népművészeti hungarikum, a fejfa (<i>Novák László Ferenc</i>).....	50
Göcseji „dombérozók” (<i>Ferencz Győző</i>).....	54

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A Hetedhét Játékmúzeum hét éve (<i>Nagy Veronika</i>).....	56
--	----

TERMÉS

Két írás a régi Pestről

„Hamupipókéből királyné”. Az országos vásárok szerepe Pest fővárossá válásában (<i>Bruckner Éva</i>).....	61
Alag, Káposztásmegyér, Kőbánya. Lóversenypályák Pesten és környékén (<i>Gönczi Ambrus</i>).....	66

Régi famíliák

A Sulyok család története (<i>Szabó Sándor</i>).....	70
Tragédiák sorozata a Kendi–Révay családban a XVI. század végén (<i>Fülöp László</i>).....	74
A Mándics család és Csávoly (<i>Mándics Mihály</i>).....	77

Isten házai és szolgálói

Búcsújáró és templomos hely emlékei Peröcsény határában (<i>Koczó József</i>)	79
A dunakeszi műhelytelepi imaház története (<i>Varga István József</i>)	85
Isten malmának kövei között (<i>Halász Péter</i>).....	91
Fegyverrel, hittel, lélekkel. Tábori lelkészek Borsod megyében (<i>Farkas Ferenc</i>).....	95
Szilvási Gábor, a gyóni reformátusok elfeledett templomépítő lelkésze (<i>Valentyik Ferenc</i>).....	100

KRÓNIKA

Húszéves a Néphagyományörző Óvodapedagógusok Egyesülete (<i>Faust Dezsőné</i>)	105
„Százszor földobnál, én visszaszállnék...”.	

A 80 esztendő Karacs Zsigmond köszöntése (<i>Halász Péter</i>)	109
--	-----

In memoriam

„A lámpás és a tarisznya az a két motívum, amelyek életét meghatározták...”.

Meghalt Mőzsi Szabó István festőművész (1927–2019)

(<i>Gesztési Tamás–Zsámboki Árpád</i>)	111
--	-----

Emlékezés Simor Ferencnére (<i>Budai Györgyné</i>).....	114
---	-----

Aki mindig az igazságot kereste. Id. Gyüszti László (1929–2019) (<i>Simonik Péter</i>)	115
--	-----

KÖNYVESPOLC

Ha Fehér Zoltán, akkor Bátya – ha Bátya, akkor Fehér Zoltán (<i>Halász Péter</i>)	119
---	-----

Egy egyetem fél évszázada két kötetben (<i>Varga Balázs</i>)	121
--	-----

Néprajzi értékek Székesfehérváron (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	123
---	-----

A Jászság új évkönyve (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	125
---	-----

Sárkeresztes évezredei (<i>Tölgyesi József</i>).....	126
--	-----

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusán, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikusán küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusanak és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

ÉVFORDULÓK

Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulója (Csáktornya, 1620. május 3.)

Zrínyi Miklós születésének idejére és helyére alig néhány éve derült fény egy meghívólevél segítségével, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található. A Habsburg Monarchia XVII. századi befolyásos politikusának, hadvezérének, egyben a magyar és horvát irodalom közös alakjának évfordulója kapcsán villantjuk fel a korszak magyarországi főnemeseinek házassági stratégiáját.

A Zrínyi család felemelkedését a Szigetvárat védő Zrínyi Miklóshoz köthetjük, aki a XVI. század közepén a familia horvátországi birtokait mind északabbra tolvaa a Magyar Királyság és a hozzá mintegy fél évszázada kötődő Horvát Királyság legmeghatározóbb főnemességé vált.¹ A család a két, perszonálunióban lévő országon kívül azonban egy harmadiknak is fontos familiái közé tartozott: a Habsburg Monarchiának! Az a sok tartományból álló terület, amelynek élén a Habsburg-család tagjai álltak éppen ekkor, idősebb Zrínyi Miklós életében kezdett egy olyan állammá válni, ahol a monarchia főnemesei családjai egyszerre szolgálták saját tartományukat és a monarchia uralkodóját.²

A Zrínyiek esetében ezért teljesen természetes volt, hogy horvát és magyar nemesként Horvátországhoz épp úgy kötődtek, ahogy a Magyar Királysághoz, amelynek főméltóságai voltak, vagy a Habsburg Monarchiához, amely uralkodójának örök hűséggel tartoztak. Az uralkodónak kijáró hűségen túl azonban még nagyon sok minden kötötte e családokat a monarchiához, mindenekelőtt: bécsi rezidenciáik, a bécsi udvarban töltött idő és a házassági kapcsolatok. A nemesi társadalom középrétegéből érkezett Zrínyi Miklós ezt nagyon hamar felismerte. A magyarországi főnemesei közül szinte elsőként vásárolt a bécsi Freyungon házat, fia, György pedig Rudolf és Ernő főherceg bécsi udvartartásában apródként, majd II. Miksa császár étkefogójaként szolgált.³

Zrínyi Miklós házassága is jelzi a váltást: első felesége, Katarina Frankopan (Frangepán Katalin) még a horvát nemességhez való kapcsolatát jelezte, míg második házassága már a monarchia családjai közé emelte: Monyorókerék várában 1564 őszén a cseh Eva z Rožmberkát (Eva von Rosenberget) vezette oltár elé. E házasságból származó fia, János már teljesen Csehországban nevelkedett, cseh felesége lett Marie Magdaléna z Kolovrat személyében, és ma is Rožmberk nad Vltavou várában van eltemetve. Bátyja, a bécsi udvarban szolgáló György Muraszombatban Anna von Arcót, a tiroli származású, de a magyarországi hadszíntéren harcoló Pyrcho Graf von Arco és Széchy Margit leányát, majd annak halálát

1 Varga Szabolcs: Leonidasz a végvidéken: Zrínyi Miklós (1508-1566). Budapest–Pécs, 2016.

2 Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2016.

3 Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határon átvelő kapcsolatai. In A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben. Szerk.: Bene Sándor–Hausner Gábor. Budapest. 2007. 39–65.

követően a stájerországi Radkersburgban a stájer Sophie Barbara von Stubenberg vezetett oltár elé. Zrínyi leányai házasságaival a családot már nem a monarchia, hanem a Magyar Királyság főúri elitjéhez kapcsolta. Hét leányát a legelőkelőbb magyar családokból (Balassi, Batthyány, Bánffy, Forgách, Homonnai Drugeth, Országh, Perényi, Thurzó) származó ifjak vették el, akik közül azonban többen ifjúkorukban apródként, étekgóként vagy pohárnokként szolgáltak a bécsi udvarban.⁴

A radkersburgi nászból született ifjabb Zrínyi György így már nyomban egy nagyon vegyes, a monarchia több tartományából származó rokoni körbe született. Az ifjú Zrínyi Thurzó György udvarában nevelkedett, majd feleségét is a magyarországi főúri elit tagjai közül választották: 1616 telén Bánffy Gáspár leányával, Máriával jegyezték el egymást, de végül Széchy György leányát, Magdolnát vette el. Az 1616 augusztusában megtartott eljegyzést követően az esküvőre a muraszombati várban került sor 1619. május 19-én.⁵ A késelemben a birtokok elosztásának is lehetett szerepe, de annak is, hogy Zrínyi György katolikus hitre térésére is az esküvő évében került sor.⁶ E házasságból született a most ünnepezt Zrínyi Miklós, a XVII. század második felének meghatározó politikusa, hadvezére és egyben a magyar és horvát nyelvű irodalom kiemelkedő alakja.

De honnan is tudunk arról, hogy a főnemesi családok, az ország leghatalmasabb urai hol és kivel házasodtak, illetve mikor születtek pontosan? Ez utóbbi kérdés egyben arra is rávilágít, hogy a 400 évvel ezelőtt született Zrínyi Miklós születésére végül melyik napon is került sor!

A korszak családjainak hatalma nem csupán azokon a hatalmas birtokon alapult, amelyek megalapozták befolyásukat, hanem a politika irányítóiként a családok és azok tagjainak kapcsolati hálózata nagyon fontos szerepet játszott. A főúri eljegyzések, házasságok, gyermekeik születése vagy a temetések mind a korszak kiemelkedő eseményei voltak. Mint ilyenek kiváló lehetőséget nyújtottak arra, hogy az egymással egyébként is szoros rokoni és politikai kapcsolatban álló családok, sőt, az ország politikájában résztvevő rendiség összes tagja itt találkozzon. Nem csupán a családi levéltárakban, de vármegyei vagy szabad királyi városi archívumokban is számos olyan levelet találhatunk, amelyben ilyen és ehhez hasonló eseményre hívják meg a hasonlóan nagyhatalmú családok tagjait, az adott személlyel szoros alárendeltségben álló köznemeseket, a környező vármegyék és városok küldöttjeit. A meghívottak köre egyben rámutat arra is, hogy az esemény központjában álló főúr milyen szerepet töltött be az ország közigazgatásában és politikai életében. Az ország vezetőjének számító személyek esetében maga az uralkodó is követői személyében részt vett, és emlékezetes, a család által azután évszázadokig őrzött ajándékkal kedveskedett.⁷ A résztvevők a drága ajándékok hosszú sorát igyekeztek beszerezni: Zrínyi György és Anna von Arco esküvőjére a nászanya, Széchy Margit az alsó-magyarországi bányákból kért e célra 200 márka (kb. 50 kilogramm!) súlyú ezüstöt.⁸ A szabad királyi városok ennél jóval csekélyebb értékű, de még így is nagyon drága ajándékokkal – drága kelyhekkal, arany- vagy ezüstpoharakkal – készültek egy-egy ehhez hasonló alkalomra. A meghívók

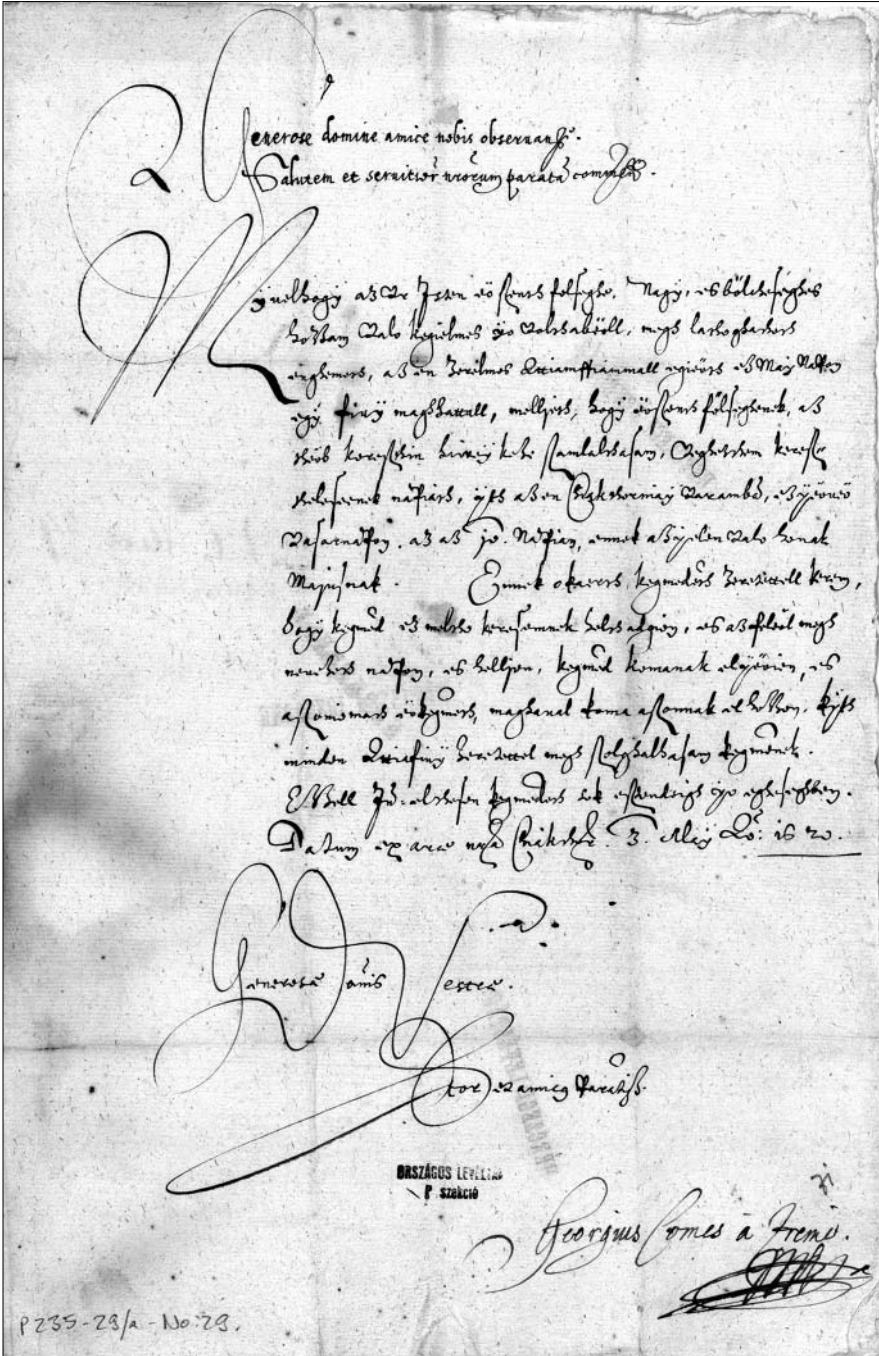
4 Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? Hadtörténelmi Közlemények* 127. 2014. 867–880.

5 *Hanák Béla*: *Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. Matrikula. A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa. III. 2013. 4. sz. 15–33., 31.*

6 *Buzási Enikő*: *Zrínyi és a késő reneszánsz vitézi allegória. In Galavics Géza–Herner János–Keserű Bálint (szerk.): Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szeged, 1990. 431–442., 440.*

7 *H. Németh István*: *Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In Peterscsák Tivadar–Berecz Máttyás (szerk.): Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Eger, 1999. 117–127.*

8 *Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Ungarisches Münz- und Bergwesen, RN 4. fol. 529–532. Trencsén, 1567. július 12.*

Zrínyi György levele gersei Pethő Gergelynek, amelyben meginvitálja őt és feleségét aznap született gyermeke keresztelőjére, egyben felkéri őket keresztszülőknek, Csáktornya, 1620. május 3. (MNL OL, Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család, 29a tétel No. 29.)

időnként politikailag terhesnek is bizonyulhattak: Kassa városa 1633-ban Illésházy Gáspár leányának esküvőjén nem kívánta képviseltetni magát, ezért a városi tanács a bíró javaslatára különféle ürügyekkel igyekezett kibújni kötelezettsége alól, követének hirtelen halálára, a küldöttek betegségére, valamint az idő elhaladtára hivatkoztak.⁹

A kutatás és a közvélemény néhány évvel ezelőttig Zrínyi Miklós születése időpontjának dátumát 1620. május 1-jére tette, helyét pedig Ozaly várába.¹⁰ Ezt az adatot éppen a most bemutatott meghívólevél módosította, amelyet Hanák Béla amatőr családtörténész tett közzé.¹¹ A levélben a friss apa, Zrínyi György hívta meg a horvátországi és magyarországi politikai életben szintúgy fontos gersei Pethő család tagját, gersei Pethő Gergelyt, Varasd vármegye alispánját fia, Miklós keresztelőjére. Sőt, nem csak a keresztelőre invitálta meg, hanem keresztszülőnek kérte fel őt és feleségét, Patatics Annát! Gersei Pethő Gergely neve nem ismeretlen a történelem iránt érdeklődők előtt, hiszen ő maga is történetíróként alkotta meg *Rövid magyar cronicáját*, amelyben a magyarok történetét meséli el a hunok Pannóniába való első bejövetelétől (373) az 1626. esztendőig. Krónikájában leginkább hadi és politikai eseményekről írt, kiemelt figyelemmel kísérve az oszmánokkal vívott harcokat, de egyben világtörténeti eseményekről, például Amerika felfedezéséről is beszámolt a korszak katolikus, latinul nem tudó olvasóközönségének.¹²

A levél szövege szerint „*Myvelhogy az Vr Isten eö szenth felseghe, nagy es bölchesseghes hozzam valo kegielmes yo volthabreöll, megh lathoghathoth engemeth, az en zerelmes attiamffiammall egieöth ez may napon egy fiuy maghzattal, mellyeth, hogy eö szent fölsegheken, az theöbbs kereszthin hiwey keze szamlalthasam, veghezthem keresztheleseenek napiath, yth az en Chiakhorniy varamba[n], ez yeöveö vasarnapon, az az 10. napian, ennek az yelen valo honak Majusnak. Ennek okaert keg[ye]medeth zeretettel kerem, hogy keg[ye]med ez meltho keresemnek helth adgion, es az feleöl megh nevezeth napon, es helljen, keg[ye]med komanak eyleövien, es aszoniomath eökeg[ye]meth, maghaval koma aszonnak el hozzon, kyth minden attiafiuy zeretettel megh zolgalhasam keg[ye]menek. Ezzel I[ste]n elthesen keg[ye]medeth sok esztendeigh yo egheseghben. Datum ex arce n[ost]ra Chiakhthor[niensi] 3. May A[n]o 1620.*”¹³

A meghívólevél szövege szerint Zrínyi György fia, Miklós születésének napján azon nyomban írt Pethő Gergelynek, hogy ő és felesége az ifjú Zrínyi keresztelőjén, május tizedikén Csáktornya várába jöjjön el, hogy ott az ifjú apa komájaként vegyenek részt az eseményen. E levélből derül tehát ki, hogy Zrínyi Miklós valójában Csáktornyan 1620. május 3-án látta meg a napvilágot, keresztelőjére pedig egy héttel később került sor Pethő Gergely és Patacsics Anna segédletével.

Az ifjú Zrínyi Miklós a régió legelismertebb iskoláiban, a grazi, nagyszombati és bécsi jezsuitáknál tanult, majd egy itáliai utazást követően 1637-ben már III. Ferdinánd császár kamarása volt, amely címet a korszakban a legfiatalabb magyarországi főúrként nyerhet-e el. Még gyermekként örökölhette apja királyi lovászmesteri posztját, és így azonnal az országos főméltóságok közé emelkedhetett. Három évvel később légrádi és muraközi örö-

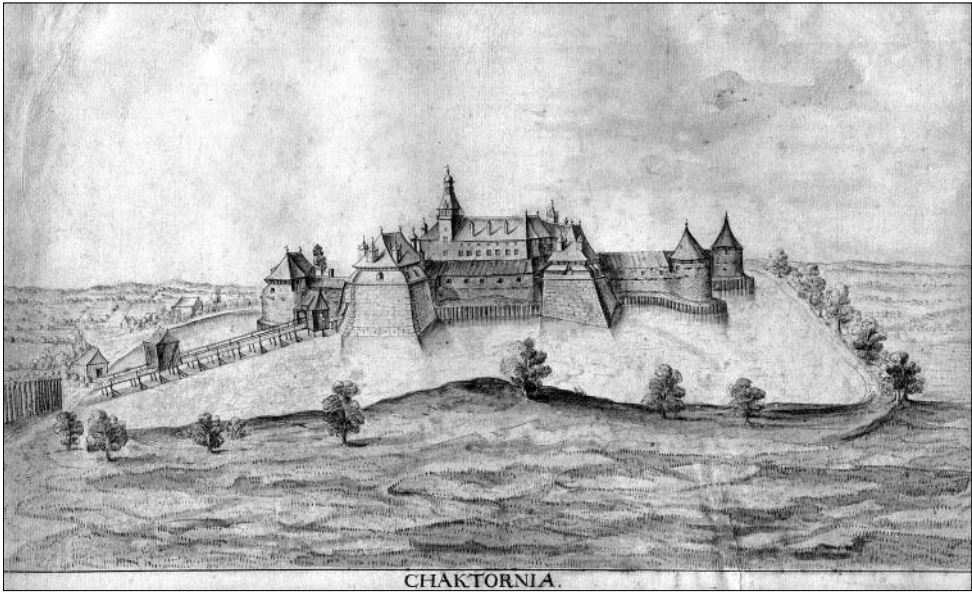
9 Archív Mesta Košice, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior) pur. 17. fol. 208. 1633. augusztus 23.

10 Széchy Károly: Zrínyi Miklós élete és művei. [Kolozsvár], [é. n.]

11 Hanák Béla: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. Matrikula. A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa. III. 2013. 4. sz. 15–33.

12 Bartoniék Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Budapest, 1975. 404–412.

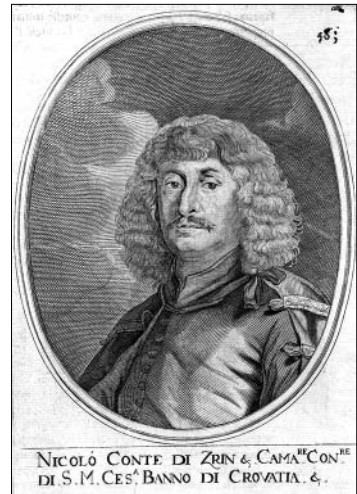
13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család, 29a tétel No. 29.

Csáktornya vára, 1640, Johann Ledentu tusrajza
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

kös főkapitány, aki 1642–1644-ben horvát és magyar lovasezredekkel vett részt a harmincéves háborúban. Szolgálati elismeréséről tanúskodik, hogy 1646. január 26-án a Habsburg-hadsereg vezérőrnagyává (Generalfeldwachtmeister), azaz tábornokává nevezték ki. Közel egy évtizeddel később, 1659 decemberében Zrínyi Miklós már titkos tanácsos (geheimer Rat), azaz a Habsburg Monarchia legfelső tanácsadó testületének tagja lett, amelynek az értékét jól mutatja, hogy Pálffy Pál országbíró mellett az egyetlen olyan személyként, aki nem nádorként viselte a címet. A cím azonban nem volt érték nélküli, hiszen tudjuk, hogy Zrínyi tevékenesen is részt vett a tanácskozásokon, és így (adott keretek között) befolyásolhatta a Habsburg Monarchia legfelső politikai döntéshozóit többek között az oszmánok elleni fellépés növelése érdekében.¹⁴

A bécsi udvarhoz való lojalitását és kötődését – elődjeihez hasonlóan – házasságai is növelték. Első felesége, Draskovich Mária Euzébia a Draskovich család tagjaként a horvát nemességhez is kötötte, de anyósa, az ismert stájer családból származó Anna Veronika Freiin von Eibiswald, apósa pedig a stájerországi

Zrínyi Miklós, Jan de Herdt után Franciscus van der Steen rézmetszete
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

¹⁴ Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. Levéltári Közlemények 75. 2004. 47–63.

Luttenberg grófja is volt. Nem csodálhatjuk, ha az esküvőt is a Draskovichok braunecki várában, Stájerországban tartották. Miután felesége fiatalon elhunyt, második feleségét már a bécsi udvartartásból választotta. Maria Sophia Löbl édesanyja a horvát–magyar családból származó Rátkay Anna Katalin, de új apósa az a stájer származású Hans Christoph Löbl volt, aki 1629-től a bécsi helyőrség parancsnoka és egy ideig az Udvari Haditanács elnökének (a monarchia hadügyét irányító hivatal vezetőjének) tisztét is betöltötte!¹⁵

A Habsburg Monarchia legfelső politikai köreibe kiválóan integrálódott, tehetséges Zrínyi Miklós iránt az udvar is nagy bizalommal volt, hiszen az 1663–1664 fordulóján sorra kerülő oszmán ellenes hadjáratok során a fiatal Zrínyit nevezték ki a betegeskedő Wesselényi Ferenc országos főkapitány helyére, és egyben idegen hadakat bíztak a vezényletére. A sikeres téli hadjáratban betöltött szerepét olyan kiemelkedő kitüntetéssel jutalmazta a bécsi udvar, mint a spanyol *Aranygyapjas rend*, amelyet 1664. június 24-én nyert el, ezt azonban nem sokáig viselhette, mert ugyanazon év novemberében elhunyt.¹⁶

H. Németh István

„Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak...”¹

Zrínyi Miklós és a kora újkori magyar társadalom jövőképe

Amikor Zrínyi Miklós (1620–1664) megszületett, a Magyar Királyság fővárosa már közel nyolcvan éve az Oszmán Birodalom kinevezett helytartójának, a budai pasának a székhelye volt. De nemcsak a fővárost, hanem az ország középkori szakrális központjait, Esztergomot és Kalocsát, a magyar katolikus egyház két érseki székhelyét, Székesfehérvárt, a hagyományos koronázó és királyi temetkezőhelyet is az Oszmán Birodalom tartotta megszállás alatt. Zrínyinek és kortársainak az oszmán hódítás következtében széthullott ország egyszerre volt adottság, és tapasztalat. Ez a folyamatosan védekező harcokra kényszerített ország adta a hétköznapi élet keretét. Amikor Zrínyi betöltötte huszonegyedik életévét, akkor már egy évszázada nem létezett az egységes Magyar Királyság. Területének jelentős részét, fontos kereskedelmi és kulturális központokkal, valamint az ország éléskamrájának számító legfontosabb mezőgazdasági területeket jelentő déli vármegyékkel, mint Bács, Bodrog, Szerém, Torontál, Temes, Krassó és Szörény, együtt az Oszmán Birodalom hódította meg. A nyugati és az északi vármegyék, megtartván a Magyar Királyság elnevezést, a Habsburgok dinasztikus birodalmának védőernyője alá kerültek.² Kelet-Magyarország

15 Pálffy Géza: Költő és hadvezér? Hadtörténelmi Közlemények 127. 2014. 867–880., 876.

16 Uo. 873.

1 Zrínyi Miklós: Az török áfium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen antidotum. In Zrínyi Miklós prózai művei. Főszerk.: Klaniczay Tibor. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. 217.

2 Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Magyar Történelmi Emlékek Értekezések MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016.

pedig a hajdani erdélyi vajdaság területével együtt önálló fejlődési utat járt be. Zrínyi és kortársai számára az Erdélyi Fejedelemség egyszerre jelentett kulturális kontinuitást a török előtti Magyarországgal, valamint politikai és felekezeti törésvonalat. Erdély ebben a korszakban lett a magyar politikai diskurzus kitörölhetetlen része.³ Mindez ráadásul úgy, hogy sem Zrínyi Miklós, sem pedig kortársainak jelentős része egész életében sohasem járt Erdélyben vagy a régi Magyar Királyság keleti vármegyéiben, miközben Itália vagy a nyugati államok egyetemi és kulturális központjait szinte kötelező érvénnyel látogatták a fiatal magyarországi arisztokraták.⁴

Száz év hosszú idő. Hagyományok veszhetnek el, kultúrák alakulhatnak át, a politikai gondolkodást, a magánélet kereteit adó paradigmák tűnhetnek el, illetve szülehetnek meg.⁵ Magyarország társadalma a kora újkorban két, jól definiálható paradigma mentén jellemezhető: a kontinuitás és a túlélés.

A középkori Magyar Királyság politikai kontinuitását a kortársak sohasem kérdőjelezték meg. Mind a Királyi Magyarország, mind az Erdélyi Fejedelemség politikusai még az egymással konfrontálódó politikai döntéseiket is igyekeztek visszavezetni az egységes Magyar Királyság időszakában hozott törvényekre, társadalmi konszenzusokra. A politikai és közigazgatási intézményrendszert Erdélyben, a Királyi Magyarországon, sőt, még az Oszmán Birodalom által elfoglalt területeken, közismert nevén a Hódoltságban is igyekeztek megőrizni.

A katolikus egyház fenntartotta a menekült püspökségeket, ahogy a vármegyei igazgatás a menekült vármegyei adminisztrációnak is új helyeket jelölt ki. A protestáns egyházak, elsősorban a református egyház pedig magától értetődő módon építette ki egyházi szervezetét a hódoltsági területeken. A politikai intézményrendszer kontinuitása pedig megkérdőjelezhetetlen volt a magyar társadalom számára. A Habsburg uralkodók ugyan időről időre kísérletet tettek a magyar közigazgatási és politikai struktúra átalakítására, azonban ezek a próbálkozások egészen a korszak végéig nem jártak tartós sikerrel.⁶

3 *Nagy Levente*: Zrínyi és Erdély. Argumentum Kiadó, Budapest, 2003; *R. Várkonyi Ágnes*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Ebben: „Koronánk egyik legszebb boglára Erdély”. Argumnetum Kiadó, Budapest, 2010. 152–172.; *Várkonyi Gábor*: Útközönpályán. Wesselényi Ferenc nádor állásfoglalása II. Rákóczi György erdélyi fejedelem politikájáról, 1658. In Hábóruk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk.: *Viskolcz Noémi–Tringli István–Kunt Gergely–Nagy Gábor–Sz. Halász Dorottya*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2019. 172–179.

4 Külön kutatást érdemelne a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolatának vizsgálatában a személyes utazások, találkozások feltárása. Melyek voltak azok a családok, akik valós és nemcsak virtuális – ezen a korabeli levélváltásokat értem – kapcsolatban álltak erdélyi családokkal. Legyen ez akár közéleti, politikai vagy magánjellelű kapcsolattartás.

5 Írásomban a paradigma fogalmán az adott társadalomban meghatározott időszakban – kronológiailag definiálható korszakhatárok között – tapasztalható és értelmezhető mentalitás, társadalmi tudat, valamint a társadalom működését meghatározó értékrend egymással szorosan összekapcsolódó szövetét értem. Adott korszakhatáron belül a társadalom több paradigmával is rendelkezhet, melyek egymással érintkezve meghatározhatják a társadalom fejlődését, jövőképét. A paradigma fogalmáról a tudományelméletben: *Hidég Éva*: A paradigma a tudományelméletben és a társadalomtudományi kutatásokban. Budapesti Corvinus Egyetem Jövőkutatói Tanácsék, Budapest, 2005; <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/400/1/jovelm14.pdf> utolsó elérés: 2020. 05. 15. 21:42.

6 Erre csak egy példa a nádori hivatal kora újkori története. Nádasdy Tamás nádor halála után, 1562-től egészen 1608-ig, Illésházy István nádorrá választásáig nem volt nádora az országnak. Majd a XVII. században éppen Illésházy Istvánnal kezdődik az a korszak, amelyben a nádorok politikai szerepe rendkívül fontosá válik. Thurzó György, Esterházy Miklós, Pálffy Pál vagy Wesselényi Ferenc személyében olyan nádorok állnak az ország élén, akik a kor európai elvárásait is figyelembe véve igyekeztek „modernizálni” a nádori hivatalt. Wesselényi 1667-es halála, majd a róla elnevezett szervezkedés felszámolása (1670) után 1681-ig nem választottak nádort, azonban az ország kormányozhatóságának érdekében a Habsburg-adminisztráció visszatért a nádori hivatal további működtetéséhez.

A politikai intézményrendszer egyik legfontosabb eleme, a rendi gyűlés éppen Zrínyi Miklós pályafutása során teljesedett ki a hároméves ciklusokban megtartott országgyűlések formájában. Ezt a politikai kontinuitást a kultúra, a középkori Magyar Királyság kulturális értékeihez, identitásához való ragaszkodás egészítette ki.

A kora újkori magyar társadalom másik, rendkívül összetett, paradigmaként értelmezhető, a mentalitásban és az életmódban is kimutatható, társadalmi rétegeket összekötő értékrendje, talán mondhatom: életfilozófiája, a „vitézség” a túlélést szolgálta. A vitéz, a kora újkori idealizált katona a későbbi évszázadokban, részben a historizáló, romantikus történetírásnak is köszönhetően, nemzetkarakterológiai típusá fejlődött.⁷

Zrínyi Miklós, a törökverő nagy hadvezér, rézmetszet (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

*es ez vilaggal koroskent az io körösziénnec hadakozni: vgyan ez vilag szerent es az pogan ellenséggel illic tusakodni, ellene allani, öröc életöt nyerni.*⁸ Zrínyi száznyolc évvel később, 1662-ben titkárának, Vitnyédi Istvánnak tizenkét katonája hősie ellenállását és többségük halálát Tinódihoz hasonló indíttatásból írta le: „*Én bizony méltónak ítélem őket arra, hogy belekerüljenek ennek a nemzedéknek történelmébe és krónikáiba.*”⁹ A hősie ellenállás Tinódinál és Zrínyinél is egyet jelent az örök élettel. Vallási értelemben a törökkel szemben életét áldozó katona üdvözülni Tinódinál és Zrínyinél is. Sokszor és sokat idézték Zrínyi eposzáinak záró strófáit:

7 Példaként álljon itt Takáts Sándor munkásságának néhány darabja, aki több művében is idealizált képet festett a kora újkori „vitézek” életformájáról: Komáromi daliák a XVI. században. Budapest, 1909; A török–magyar bajviadalok. Budapest, 1913; Rajzok a törökvilágból. I–IV. Budapest, 1915–1928; Régi magyar kapitányok és generálisok. I–II. 1922–1928 stb.

8 Tinódi Lantos Sebestyén: Cronica. Coloswar, 1554. (Bevezető.) Hasonmás kiadás, Akadémiai Nyomda, Budapest, 1959.

9 Zrínyi Miklós levele Vitnyédi Istvánnak, 1662. In Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század). Magyar Hírmondó, Magvető Kiadó, Budapest, 1981. 175.

A vitézi életforma, a hazát, a keresztény kultúrát önfeláldozóan védő katona alakja a kora újkori társadalmat vertikálisan is összetartó, etnikumra, felekezetre való tekintett nélkül a magyarországi társadalom identitásában a kontinuitástudat mellett a legfontosabb megtartó erő volt. Talán ez volt az az ideológiai elem, amely a XVI. századi kialakulása után másfél évszázadon át változatlan formában volt jelen a magyar társadalomban. Tinódi Lantos Sebestyén a *Krónika* előszavában a következőket írja: „*Ez ielön valo könyuetskét szörzeni nem egyebert gondolom, hanem hogy az hadakozó, bay viuo, varac varasoc ronto, es varban szorult Magyar vitezökneec, lenne tanusag, üduesseseges tisztösségös meg maradasok-ra, az pogan ellenségnec mimodon ellene alhassanac es hadakozyanac: mert mint illic lelöc szerént az ördöggel testel*

„Nem mer az nagy Bánhoz közel menni senki,
De Janchár golyóbis zrinit földre veti,
Mellyébe ez esett, más homlokát üti,
Vitézivel együtt az földre fekteti.

Angyali légió ott azonnal leszáll,
Dicsérik az Istent hangos muzsikával,
Gábrriel Bán lelkét két tized magával,
Földrül felemeli gyönyörű szárnyával,

És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket,
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
És nekem meghagyás szómnak tegyek véget.”¹⁰

Zrínyiről történészek és irodalomtörténészek számtalanszor leírták, hogy irodalmi életműve, politikai és hadtudományi elméleti munkássága páratlan egységet alkot.¹¹ Ennek a rendkívül fegyelmezett és egységes gondolkodásnak a gyökerei a kontinuitás és a túlélés paradigmáiban lelhetők meg. Bár Zrínyi soha nem járt Budán, nem látta a magyar királyok palotáját, nem rendelkezett semmiféle személyes tapasztalattal, emlékkel az egységes Magyar Királyságról, mégis olyan erővel idézte meg az oszmán hódítás előtti országot, mint ahogy a XVI. századi nemzedékek tagjai közül sem sokan. Ebben természetesen történeti érdeklődése, olvasottsága csak segítette.

„Ilyen vala azért a mi királyunk, melynek emlékezete örökéig lészen a magyaroknál és kívánsága ennek a vitéz hollónak. Sakeselyüket kergetett, és azoknál magasabban járt. Vitézséggel, serénységgel, untalan szorgalmatos fáradsággal őket senki meg nem győzte. Az ő udvara Mars oskolája volt, az ő tekintete oroszánt hasonlított, az ő állandósága és hadi tudománya mindent meghaladott, az ő jóságáért a föld jól termett, az Isten reánk kegyelmesen nézett, és az egész ország világ előtt tündöklő volt.”¹² Zrínyi metaforái Mátyást királyt és vele a Magyar Királyságot Európa vezető hatalmai között helyezték el. A király, a holló sakeselyüket kergetett, utalás a császári szimbólumra, valamint a többes szám a török „császárt” és a német-római császárt jelenti, valamint „... azoknál magasabban járt” pedig egyszerre jelzi az erőt és a civilizációs felsőbbrendűséget is. Rendkívül erős kifejezése ez a Mátyás-kori Magyarországgal való tudatos kontinuitásnak. Mátyás udvara „Mars oskolája volt”, mondja Zrínyi. Ez a mondat a túlélésért küzdő magyarság számára egyet jelentett a vitézi értékrenddel. Az elmélkedésekben Mátyás királyt folyamatosan olyan jelzőkkel jellemzi, amelyek Zrínyi saját korában egyértelműen a vitézekre alkalmaztak: bátorság, kitartás, okos megfontolás, példamutatás. „Az ilyen király csinál maga alattavalóiból vitézeket, a maga példájával felsér-

10 Zrínyi Miklós: Adria tengernek Syrenaja, Bécben, 1651; Obsidionis Szigetianae. Pars decimaquinta. Hasonmás kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 106–108.

11 A Zrínyi-kutatás legfontosabb szakirodalmának még áttekintése is önálló tanulmány keretein belül lenne lehetséges. A legfrissebb kutatásokat az alábbi kötet összegzi: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk.: Bene Sándor–Fodor Pál–Hausner Gábor–Padányi József. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017; A Zrínyi-kutatás rövid összegzését lásd: Uo. Bene Sándor: Szírének a térképén. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza: 37–78.

12 Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. In Zrínyi Miklós prózai művei. Zrínyi Könyvtár. I. Főszerk.: Klaniczay Tibor. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. 204.

Mátyás király XVII. századi ábrázolása, Nádasdy Mausoleum, 1664 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

kenti az alvókat és felébreszti a szunnyadókat.¹³ Ezeket a tulajdonságokat Zrínyi számtalan írásában megismételte, mert a vitézség paradigmája volt a túlélés záloga.

A XVII. század szimbolikus gondolkodásában külön helye volt Mars istennek.¹⁴ Nemcsak az irodalmi művek allegóriái között jelent meg, hanem a hétköznapi magánlevelekben is gyakran felbukkant az alakja. Ennek egyik legszebb példája a Zrínyivel is szoros kapcsolatban álló Wesselényi Ferenc nádor Batthyány Ádámnak írt levele: „Mars zászlója alatt forgók nyerik el az pályát [nyernek, érvényesülnek] in hoc saeculo [ebben a században], s úgy látom mindenkor böcsösebb volt az véres kard, mint az Pallas ékesen szóló és író pennája.”¹⁵ A korszak háborús hétköznapijait ennél szebben nem is lehetett volna jellemezni. Mars hadisten átszötte a kor gondolkodását, jelen volt a levelezésekben, a nemzet összefogását szorgalmazó politikai iratok, röplapok, kiáltványok allegorikus fordulataiban. Hadizászlókra hímezve pedig ott lobogott a csatába induló katonák előtt. (Ehhez lásd jelen számunk hátsó borítóján található hadizászlót – A szerkesztő.)

Zrínyit kortársai, pontosan nem tudjuk mikortól, de „Mars Hungaricusnak”, a magyar Marsnak tekintették.¹⁶ Tőle sem volt idegen, hogy Mars követőjének ábrázolja magát, vagy egyenesen azonosuljon Marssal. A *Syrena*-kötet olvasókhöz szóló bevezetőjének végén így írt: „Írtam szerelemről is, de csendesesen, nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott, osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel. Abból a versből tanultam: In galea Martis nidum fecere columbae, Apparet Marti quam sit amica Venus.”¹⁷ Zrínyi Mátyás udvarát Mars udvarával azonosította és ezért tekintette tanulóiskolának, ezzel nem egyszerűen történelmi példát adott kortársai számára, hanem a széthullás előtti Magyarország kiemelkedően sikeres korszakával is megteremtette a kapcsolatot.

Zrínyi számára a történelmi kontinuitás nem merül ki a XVI. században megszülető Mátyás-kultusz elemeinek az átvételével és továbbgondolásával. Ő a magyar történelem teljességét igyekezett megragadni. Természetesen nem krónika- vagy történetírói módszerekkel. Mind a kontinuitás, mind a túlélés paradigmái erőteljes érzelmi elemekkel kifejtve és meg támogatva jelentek meg munkáiban, de még közéleti levelezésében is.

A Mátyás-kultusz mellett a magyar állami és kulturális identitás legerősebb eleme Szent Lászlóhoz kapcsolódott. A Szent László királyhoz fűződő hagyományok ráadásul sok-

13 Uo. 198.

14 A korszak szimbolikus gondolkodásról: R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Helikon Kiadó, Budapest, 1987; ebben Márssal társalkodó nemzet: 173–183.

15 Wesselényi Ferenc Batthyány Ádámnak, Jolsva, 1656. február 2. MNL OL Batthyány család levéltára P 1314, 51371. sz. Az idézett szöveget a mai helyesíráshoz igazítottam.

16 R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 173.

17 Zrínyi Miklós: Adriai tengernek Syrenaja. Bécben, 1651; Az olvasónak. Hasonmás kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. A latin epigramma fordítása: „Mars sisakjában fészket raktak a galambok, Megtetszik ebből, mennyire szereti Marsot Vénusz.” Zrínyi Miklós Összes Művei. I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 689.

kal távolabbi múltba gyökereztek. Az Árpád-kortól az Anjou-házi uralkodók, Luxemburgi Zsigmond udvarán át vezetett egészen a XVII. századig a szent király tisztelete. Várad pedig az egyetlen olyan kultikus királyi temetkezési hely, amely még a XVII. században is elérhető volt.¹⁸

Szent László király tisztelete különös módon kötötte össze a XVI. században szétszakadt magyarságot. Erdélyben egészen a reformáció megjelenéséig katolikus templomok leggyakoribb ábrázolásai között Szent László legendájának motívumait találjuk meg. A protestáns egyházak megjelenésével sok helyen eltűntek, lemeszelték ezeket a képeket, de a népi kultúrában máig megfigyelhető módon tovább éltek a szent király tetteinek legendás motívumai.¹⁹ A Habsburg-dinasztia királyai által uralt országrészben ezzel szemben Szent László kultusza az elitkultúra része lett. Egyetlenegy korszakban sem készült annyi méltatás, emlékbeszéd Szent Lászlóról, mint a XVII. században.

Ennek hátterében egy egyszerű egyetemtörténeti tény áll. Az 1365-ban alapított bécsi egyetem négy nemzetre oszlott: a natio Austriae az osztrák, a natio Hungarica a magyar, a natio Saxonica a szász és végül a natio Rhensium a rajnai volt az a négy nemzet, amely a bécsi egyetemet alkotta. Minden nemzet egy-egy szentet választott pártfogóul, így 1404-től bizonyíthatóan a bécsi egyetem magyar, pontosabban a Magyar Királyság területéről érkező hallgatói Szent László védnöksége alatt végezték tanulmányaikat.²⁰ Június 27-e, a szent király halálának napja, a László-nap így a magyar nemzet (natio Hungarica) ünnepe lett Bécsben.²¹

Szent László király XVII. századi ábrázolása, Nádasdy Mausoleum, 1664 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

18 Zrínyi Miklós még éppen megéri Várad 1660-ban bekövetkezett pusztulását, mellyel az utolsó jelentős szakrális központ, Szent László, Luxemburgi Zsigmond királyok temetkezési helye is az Oszmán Birodalom uralma alá került.

19 Szent László király történeti és népi hagyományokban megőrzött kultuszáról a közelmúltban megjelent legteljesebb összefoglalást Magyar Zoltán katalógusa adja. *Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. IIA. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2018. D1–220. Szent László király: 103–188. Ezen belül a legismertebb Szent László-legendaciklus, vagy a kerlési kaland (D11–20. 104–109.) a moldvai csángóktól Erdélyen át Észak-Magyarország (ma Szlovákia) számos vármegyéjében jelen volt és ma is jelen van.

20 A középkori nemzet (natio) természetesen nem egyezik meg a modern értelemben vett nemzet fogalmával. A natio Hungarica tagjai voltak a Magyar Királyság területén élő etnikai, valamint az önálló nyelvi és kulturális identitással rendelkező csoportok, mint például a szászok, szlovákok, horvátok, lengyelek, románok stb. Szent László király kultuszáról közel sem a teljesség igényével: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Szerk.: *Mezey László.* Szent István Társulat, Budapest, 1980; *Madas Edit–Horváth Zoltán György: Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról.* Budapest, 2008.

21 A XVII. századi Szent László-beszédekről: *Szörényi László: A Bécsi Egyetem magyar nemzetének, azaz a natio Hungaricának a 17. században tartott, Szent László tiszteletére elmondott beszédei;* http://real.mtak.hu/43142/1/A_BecsiEgyetem.pdf; utolsó elérés: 2020. 05. 18. 13:18; *Farkas Zsuzsanna Krisztina: A Bécsi Egyetem szent László-orációi a 17. században;* [https://www.academia.edu/38929826/A_becsi_egyetem_szent_laszlo-oracioi_a_17_szazadban_Saint_Ladislaus_Day_Orations_at_the_University_of_Vienna_in_the_17th_century_](https://www.academia.edu/38929826/A_becsi_egyetem_szent_laszlo-oracioi_a_17_szazadban_Saint_Ladislaus_Day_Orations_at_the_University_of_Vienna_in_the_17th_century_utolsó) utolsó elérés: 2020. 05. 17. 13:31.

1634. június 27-én, a tizennégy éves Zrínyi Miklós volt az ünnepség szónoka. *„Hát tartás velem jámbor Tanács, és mert most velem együtt vallásos hévvel mindannyian erre a szentre, a termékeny éghajlatú magyar táj és föld szentséges fejedelmeinek eme áldott csillagára áldozatok türelmeteket...”*²² A termékeny magyar táj a középkori Magyar Királyság elfogadott allegorikus megfelelője. Oláh Miklós *Hungáriájában*²³ már kiforrott formában jelenik meg a termékeny föld, a természeti kincsekben gazdag ország képe, amely egyaránt jelenti a jótékony isteni áldást az arra érdemesek számára, illetve a magyar kultúra értékőrző és értékkeremtő erejét. A Zrínyi által elmondott Szent László-beszéd szerzősége még nincs pontosan tisztázva. Nem tudjuk, hogy az ismert szöveg mennyiben adja vissza a diák Zrínyi Miklós önálló gondolatait vagy tanárának, mentorának a szellemiségét kell keresnünk benne?²⁴ R. Várkonyi Ágnes feltételezi, hogy Zrínyi pártfogója, Pázmány Péter lehetett az a szellemi vezető, aki a beszéd elkészítése közben hatással lehetett annak tartalmára.²⁵ Az uralkodói és katonai érdemeket hangsúlyozó beszéd tartalmi elemei Zrínyi későbbi munkáiban és leveleiben is fel fognak bukkanni. Ahogy később Mátyás király jellemzése során itt is a katonai, vitézi értékek a fontosak: *„... mert László úgy állt előttünk, mint valami roppant erős gyökerekkel kapaszkodó cédrus, hogy a mindenfelől támadó ellenség őrző rohamát ne csak kiállja, hanem vissza is verje, királyi erényeinek lombozata oltalmában viruló csúcsát a gögös ellenség úgy ostromolta, hogy önhittsége nem dagadt tovább, hanem felpöffeszkedve szétpukkad, és e cédrusnak ütközve hirtelen teljesen tönkrement.”* Erő, bátorság, harcmodor, vagyis harcban való jártasság, haditudomány olyan jellemzői Szent László királynak, amelyek Zrínyi közéleti és haditudományi gondolataiban is vissza fognak térni. *„Ó, erény ritka magassága! Ó, kiemelkedő bátorság! Ó, erő, mely mely már nemcsak az ország gyarapításában, védelmezésében fáradhatatlan, hanem az egész kereszténységnek is oltalmazója!”* Szent László királynak az egész kereszténység oltalmazójaként való jellemzése szorosan egybevág a kora újkori magyar társadalom identitásának egyik legfontosabb elemével, a kereszténységet védő és oltalmazó vitézi mentalitással. Balassi Bálint ugyanezt a gondolatot így fogalmazta meg:

*„Ó, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola, immár Isten hozzád!”*²⁶

Zrínyi pedig a *Szigeti veszedelemben* írta:

22 *„Lászlónak szentelve, aki most szent az égiek körében, a keresztény időszámítás ezerkilencvenötödik évében a halandók között Magyarország királya volt. [...] Ajánlotta és elmondotta az előkelő úr, Miklós László úr, Zrin örökös grófia, Csáktornya stb. ura, a szent császári és királyi felség magyarországi főlovászmestere stb., a retorika évfolyam hallgatója. [...] 1634. évében, június 27. napján.”* Fordította: Kulcsár Péter. In Zrínyi Miklós Prózai Művei. Zrínyi Könyvtár. I. Főszerk.: Klaniczay Tibor. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. 449–460. A beszédből való idézetekre a továbbiakban nem fogok külön hivatkozni.

23 Oláh Miklós: *Hungria* (1536); <http://mek.niif.hu/06000/06072/html/index.htm>; utolsó elérés: 2020. 05. 16. 22:20.

24 R. Várkonyi Ágnes: *„A Királyi cédrus“*; Zrínyi Miklós beszéde Szent Lászlóról. Arrabona Múzeumi Közlemények 46. sz. Győr, 2008. 1.

25 A beszédet legutóbb Farkas Zsuzsanna Krisztina elemezte részletesen. *Farkas Zsuzsanna Krisztina* i. m.

26 Balassi Bálint: *Hatvanhatodik*. Összes költeményei; <https://mek.oszk.hu/00600/00609/00609.htm>; utolsó elérés: 2020. 05. 16. 22:31.

„Mindenfelől ránk néz az nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménség,
Soha még mireánk nem jött rut szégyenség,
Azért rakva hirünkkel föld, tenger és ég.”²⁷

Zrínyi Miklós életművéből, legyen szó irodalmi vagy közéleti, hadtudományi munkákról, két rendkívül erős eszme- vagy gondolati rendszer olvasható ki (nevezzük ezeket paradigmáknak), amelyek egymáshoz is szorosan kapcsolódtak. Az első az oszmán hódítás előtti Magyar Királyság európai mértékkel mérve is jelentős hatalmi és kulturális hagyományainak a fenntartása. E kontinuitástudat fontos része volt az ország európai kapcsolatrendszerének a hangsúlyozása. Zrínyi számára megkérdőjelezhetetlen volt az európai nemzetek között egyenrangú Magyar Királyság létezése. Kétségtelen, hogy az önállóságát elvesztő, részekre szakadt Magyar Királyság közéleti szereplői számára a múlt ad tartást, a múlt értékrendje jelenti azt a biztos alapot, amire támaszkodhatnak. Identitásuk legfontosabb alapja a múlt. Nagyon fontos kérdés, hogy a múlt, a történeti ismeret és emlékezet hogyan segít élni, túlélni a jelenben és hogyan lehet belőle lépcsőfokokat építeni a jövő felé? Zrínyi Miklós és kortársainak a Magyar Királyság történeti múltját felemlegető gondolatrendszere nem akadályozza-e a reális jövőkép kialakítását? Metaforák és szimbólumok rejtik a múltbeli, de a jelenben is vágyott Magyar Királyság képzetét: termékenység, gazdagság. Az országot erős és bátor uralkodók megfontolt kormányzása irányította. A múlt, a történelem sajátos, de szigorúan tudatos berendezése a XVII. századi magyar politikai gondolkodás alaptétele, paradigmája lett.

R. Várkonyi Ágnes mindezt nagyon világosan így foglalta össze: „... a szimbólumok határozott programba rendeződött együtteséről lesz szó...”²⁸ Zrínyi teljes életművét lehet úgy értelmezni, hogy a Magyar Királyság XVI. században felbomlott, felosztott részeit újra egyesítve létrehozuk a múltat, pontosabban az identitásunkban és emlékezetünkben megőrzött múltbeli Magyar Királyságot. A múlt, mint jövő?

Természetesen ez így nem igaz, bár rendkívül hatásos lenne a kora újkori magyar társadalom jövőképét ezzel a talányos kérdésnek álcázott állítással befejezni.

Zrínyi ennél sokkal kifinomultabb. Lehet azzal érvelni, hogy munkásságából szinte teljesen hiányoznak olyan koncepcionális tervezetek, amelyek az államigazgatás, a gazdaság vagy éppen az igazságszolgáltatás modernizálását céloznák. Nincs társadalmi programja a kora újkori magyarországi társadalom számtalan konfliktusának a feloldására. Nem is biztos, hogy ezt számon kérhetjük rajta. Azonban egy valamit biztosan tudott, és ez a változásban, a jó irányba való fejlődésben való bizonyosság. A jó vitéz, ezt már Balassi óta tudjuk, képes a változásra, képes fejlődni. Balassi, ahogy tette ezt később Zrínyi is, a szerelmi szimbolikában rejtette el a jó vitéz ismérveit: „Kinek, ím megírom, hogy esmérje, ha nem tudja az jámbor: az szerelem azért semmi nem egyéb, hanem egy igen nagy kívánság, melylyel igyekezünk nemcsak személyét, hanem minden jó kedvét is megnyerni annak, azkinek mindenen felett szolgálni, engedni s kedveskedni igyekezünk. Mely indulat az ifjú embernek gyakorta sok jóknak oka, mert ha részeges, elhagyja az részegséget, csak azért hogy az józansággal inkább kedvét lelhetné szerelmének, s tisztességes volta miatt gyűlölségben ne essék

27 Szigeti veszedelem. 5. ének. 24.; <https://mek.oszk.hu/01100/01137/01137.htm>; utolsó elérés: 2020. 05. 16. 22:35.

28 R. Várkonyi Ágnes: Az egység jelképei a megosztottság másfél évszázadában. In „Kard és koszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. Szerk.: Hausner Gábor–Kincses Katalin Mária–Veszprémy László. Hadtörténeti Múzeum Értesítője. Acta Musei Militaris in Hungaria 4. Budapest, 2001. 59–76.

nála. Ha gondviseletlen s tunya, ottan tisztán jár, frissen, szépen, s mindenre gondvisel, hogy meg ne jegyezze s gyűlölje az szeretője, ha undok s mocsosan viseli magát. Ha pedig tompa elméjű, ottan elmélkedik, mint járjon s mint szóljon, szép verseket szerezzen, kivel magának szeretőjénél kedvet lellessen. Az félékent pedig mi teszi bátorrá, midőn csak egy szemben lételeért vagy egy távol való beszélgetésért is oly veszedelemre, szerencsére ereszti magát, ki életében s tisztességében jár? Ha azért ilyen az jó szerelem, hogy erőseket bátorít, bolondokat eszesít, resteket meggyorsít, részegyet megjózanít, miért alázzuk, szidalmazzuk szegént? Én bizon nem ugyan! Sőt követem mindholtig, mint jó oskolamesteremet...”²⁹ A jó vitéz a szerelmes tulajdonságaival rendelkezik: gyávából bátor, butából okos, tunyából szorgos ember lesz. A Szigeti veszedelem hősei szintén felnőnek a feladathoz. Ez az a változás, amire Zrínyi sarkall. Jobbítsuk magunkat, szabjunk új rendet dolgainknak. Zrínyi tudatosan vállalja az őrt álló szerepet, akinek az a feladata, hogy változásra buzdítsa a gondjaira bízottakat: „Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!”³⁰

Zrínyi jövőképe a változás, a bizonyosság, hogy a magyarországi társadalom képes a változásra. A változásra való hajlandósághoz van szükség az eszményített múlt felidezésére és a túlélést biztosító vitézi mentalitás paradigmáira.

Várkonyi Gábor

A kétszáz éve született Klapka György emlékezete

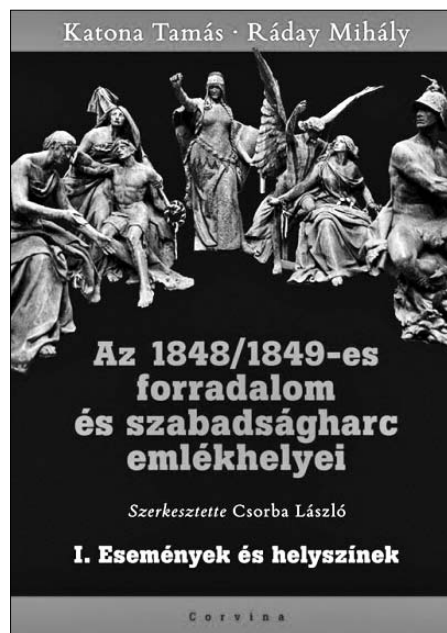
Lapunk, a *Honismeret* régi hagyománya, hogy ha közösségünknek, a magyar nemzetnek a történelmében nevezetes szerepet játszó nők és férfiak kerek évfordulóihoz érkezünk, akkor rövid írásban megemlékezünk róluk és említésre érdemes tetteikről. A „nagy idők” egyik világhírű szerző egyénisége, a „komáromi hős”, a 200. születésnapját ünneplő Klapka György (1820–1892) honvéd tábornok életútját most kissé rendhagyó írásban idézzük fel.

A Magyar Televízió képernyőjén 1987 és 2001 között jelentkezett Ráday Mihály és Katona Tamás műsora: *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei*. A minden év március 15. és október 6. táján vetített filmekben a két alkotó bemutatta azokat az épületeket, táblákat, szobrokat, sírokat, amelyek máig őrzik a 48-as nemzedék kiemelkedő tagjainak jó emlékezetét. Ráday Mihály kamerája járta körbe a helyszíneket a Kárpát-medencében, továbbá Közép-, Dél- és Nyugat-Európa, sőt, Kisázsia és az észak-amerikai kontinens tájain, majd a stúdióban együtt kommentálták a felvételeket Katona Tamással. A városvédő a történetileg fontos kulturális örökség gondos őrzésére, megfelelő karbantartására buzdított, a történész pedig jóízűen elmesélte, mit is cselekedtek hajdanában azok a hölgyek és urak, akikre tetteik helyszínein is emlékeznünk illik. A Corvina Kiadó azután úgy döntött,

29 Balassi Bálint: Szép magyar komédia. Prológus; <https://mek.oszk.hu/00600/00610/00610.htm>; utolsó elérés: 2020. 05. 18. 17:48.

30 Török áfium ellen való orvosság... i. m.

albumsorozatban teszi közzé a televíziós beszélgetéseket és a filmek készítése során készült több ezer fényképfelvételt, amelyeket az egykori műsorfolyam másik történész szakértője, Csorba László szerkeszt kötetekbe. Az *Események és helyszínek* alcímű első kötet 2013-ban, *A száműzöttek nyomában* alcímű második pedig 2016-ban jelent meg.

*Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyeit
bemutató kötetek borítólapjai*

A harmadik kötet – amelynek alcíme Arcok és sorsok – Hol sírjaik domborulnak... most készül, feltehetően 2020 őszén kerül a könyvesboltok kirakatába. E kötetből közöljük a Klapka György tábornok emlékhelyeit bemutató fejezet szerkesztett változatát, részben kiegészítve a másik két kötet Klapka-anyagával is, ezzel köszöntve a nagyszerű katona és a kiemelkedő államférfi születésének bicentenáriumát.

* * *

KATONA TAMÁS: Az ország északi felének hőse a Délvidéken született: Temesváron.

RÁDAY MIHÁLY: A temesvári városháza Klapka édesapjának a munkahelye volt, hiszen a nyomdatulajdonos és könyvtáralapító Klapka József 1819–1833 között Temesvár polgármestereként szolgált. A szülőháza viszont hatalmas bérházzá építtette át a századfordulón Kossák József híres-nevezetes fényképésmester.

KT: A Kossák család számos képpel adózott a 48-as szabadságharc hőseinek is.

RM: De ez a ház több későbbi átépítést sem úszott meg, így az egykori fényképésműtomből is mára lakás lett. Nemrégiben azonban emléktábla került rá, hogy hajdani nevezetes lakójáról a mai nemzedék is tudjon. A Klapka családnak azonban egy másik délvidéki városban is van fontos emlékhelye.

KT: A határörvidék szélén, az akkori török határ mentén a német lakosságú kisvárosok, köztük Versec (Vršac) lakói 1848/49-ben is minden támadás ellen iparkodtak megvédeni magukat a gyönyörű várhegy tövében. Az elesettek a régi német temetőben nyugodtak.

Klapka György emléktáblája temesvári szülőházán (Ráday Mihály felvétele)

RM: Ez ma már nincs meg, mert új temetőt avattak, és csak néhány síremléket vittek át oda a ma élő hozzátartozók. Viszont megvan egy kis sírkápolna, Szent Rókusnak szentelve.

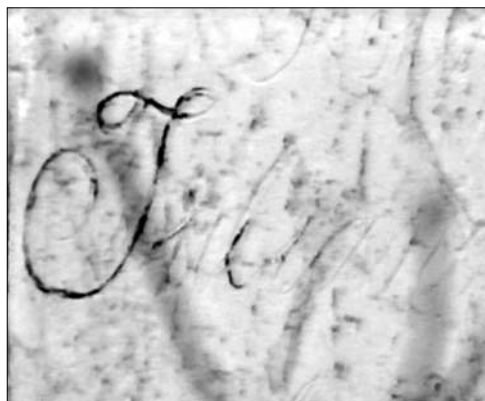
KT: Ez Klapka György honvéd tábornok édesanyjának a sírkápolnája, aki a fia születése után nagyon korán meghalt és itt temették el 1824-ben.

RM: Amikor ott jártunk, jó harminc éve már, egy bozót mögött, nagyon nehezen lehet odaférni, hogy elolvassuk: Julianna Klapka...

KT: ...született Kehrer sírfeliratát. A „J” betűt, látom, feketével áthúztad a filmfelvétel kedvéért.

RM: Akkoriban a kápolna gazdátlan és elhanyagolt állapotban volt, de 2006-ban szépen felújították.

KT: A fiút ezután nagybátyja, Klapka Frigyes császári-királyi huszár főhadnagy és neje, Deák

A verseci sírkápolna és Klapka édesanyjának sírtáblája

Krisztina vette magához, és 1832–1834 között Kecskeméten taníttatták. Megvan még a barokk lakóház, a Klapka-ház, amely 1786-ban a kecskemétiekre egykor jellemző paraszt-polgári életforma szerint épült. Napjainkban a XX. századi kecskeméti festészet és néprajzi műgyűjtés nagyszerű mestere, Bozsó János gyűjteményének ad otthont. A szabadságharc majdani tábornoka 1832 és 1834 között itt élt rokonainál, hogy magyar szót tanuljon. Erre tábla is emlékeztet az épület falán. A morva eredetű, német anyanyelvű piarista kisdíák öntudatában alighanem itt erősödhetett fel a magyar nemzeti érzés. Klapka azután tanulmányait a szegedi piaristáknál folytatta, majd 1838-ban a karánsebesi (Caransebeș) katonai iskolába került.

RM: Apja igyekezett segíteni pályáját, a bécsi magyar nemesi testőrségbe is sikerült bejuttatnia, de a fiatalember valószínűleg helyesen mérte fel, hogy nincs esélye komolyabb karrierre, így 1847-ben, főhadnagyi rangja megtartásával kilépett a hadseregből. Közismert, hogy a testőrségben barátkozott össze Görgei Artúrral. Abban is hasonlít pályájuk, hogy 1848 tavaszán őt is a szerveződő honvédség soraiban találjuk. Az alig 28 esztendő, de már komoly tudású katonatiszt sokféle megbízást kapott, és mindegyikben helyállt. Erdélyben a székelyek mozgósításának esélyeit mérte fel, majd a délvidéki harcokban vett részt, szeptemberben pedig Batthyány Lajos miniszterelnök kinevezte Komárom várába ideiglenes erődítési igazgatónak. Már őrnagy, amikor Pozsony és környéke erődítési munkálatait irányítja, de a mezei harcokból is derekasan kiveszi a részét a Balthasar Simunich tábornok betörése ellen védekező csapatok élén. Késő ősszel újra a délvidéken tartózkodik, a bánági hadtest vezérkari főnöki posztját veszi át. Azután Pestre rendelik, ahol a tiszai nagy haderő-összpontosítás tervét dolgozza ki. 1849. január 9-én ezredessé léptetik elő, és a felső-tiszai hadsereg parancsnokaként az egyik legsikeresebb császári hadvezért, Franz von Schlik altábornagyot kell megvernie: ez Tarcalnál, Bodrogkeresztúrnál és Tokajnál sikerül is. Kidolgozza a tavaszi hadjárat tervét és az I. hadtestet vezényli a nagy csatákban, többnyire sikerrel, ezért április 2-án tábornoki kinevezést kap.

KT: Az igazi nagy összecsapásra 1849. április 19-én Nagysallónál (Tekovské Lužany) került sor. Damjanich János és Klapka hadteste mintaszerűen vezetett, mindkét részről kitűnő vitézséggel vívott küzdelemben visszaszorította a Ludwig Wohlgemuth altábornagy irányította osztrák erőket. Görgei tábornok a lévai vár fokáról figyelte és követte beavatkozásra készen az ütközet folyását.

RM: Klapka ezután helyettes hadügyminiszterként egy ideig Debrecenben szolgált, ismerjük ekkori összeveszését Petőfi Sándor századossal. Majd a július 2-i komárom-ácsi csatában sikerrel verte vissza Jakob von Haynau osztrák fővezér támadási kísérletét.

KT: Emléktábla hívja fel arra a figyelmet, hogy 1849. augusztus 3-án itt, az ácsi erdőben egy másik ütközet is lezajlott. Klapka tábornok ugyanis, kitorve a komáromi várból, megszakította Haynau osztrák fővezérnek a Béccsel való katonai-utánpótlási összeköttetését. Ám ez már augusztusban történt, így Haynau csak egy dandárt fordított vissza. Ha korábban történik a kirohanás, valószínűleg nagyobb erővel kellett volna visszatérnie ide, és akkor tehermentesül a Délvidék, ahol a végső csaták dúltak. Klapka sikeresen elfoglalta Győrt is, sőt, már a Bécs vagy Bécsújhely elleni támadást is fontolgatta, ám megjöttek az első menekülők a világosi fegyverletétel hírével, így a gyönyörű győzelem hadászati gyümölcseit már nem lehetett learatni.

RM: Megvan a herkálypusztai emlékmű is.

KT: 1849. szeptember 27-én találkozott itt Haynau és Klapka, hogy a komáromi vár kapitulációjáról kidolgozott egyezményt jóváhagyják és ennek alapján a komáromiak is – életük és vagyonuk biztonságát, katonai becsületüket megőrizve, akárcsak a péterváradiaiak – letegyék a fegyvert.

RM: Az erőd melletti parkban árválkodott sokáig Klapka György szobra...

KT: Róna József alkotása...

RM: ...ma már azonban visszakerült eredeti helyére, a város főterére. Az 1896-ban elkészült szobor egykor a városháza előtt állt, a csehszlovák időkben azonban a Lenin ligetbe költöztették és másképp is helyezték el, mint eredetileg. A szlovákiai rendszerváltozás egyik üdvös következményeként került vissza 1991-ben a főtérre, és olyan, mint eredeti állapotában. A tér különben is gyönyörű, ha nem Klapkánál tiszteleg a látogató, akkor is érdemes meglátogatni.

*Klapka György szobra Révkomáromban
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)*

*Klapka genfi emléktáblája
(Ráday Mihály felvétele)*

tóval párhuzamosan futó Paquis utcában a 28. számú házon találkozhatunk Klapka emlékével, aki nyilván sokat sétált a tóparton Károlyi grófnővel.

KT: Klapka 1859-től kezdve komoly szerepet játszott a magyar emigráció újraéledő politikai mozgalmában is. Szerepe volt Kossuth kapcsolatfelvételében Cavour piemonti miniszterelnökkel és III. Napóleon francia császárral. Kossuth Lajos és Teleki László társaságában tagja lett a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak, amely igyekezett összehangolni a Habsburg-ellenes politikai és katonai erőfeszítéseket. Székhelynek Genovát választják,

KT: London, Párizs, Brüsszel mellett számos 48-as emigráns telepedett le Svájcban is. Genf környékére költözött a két szép grófné, a két Zichy lány, Antónia és Karolina is, Batthyány Lajos özvegye és Károlyi György felesége. Utóbbi ekkor már Klapka György élet-társa volt, évekig éltek itt együtt, míg végül a „kicsi grófné” visszatért Magyarországra. A tábornok közben szoros barátságba került a genfi tartományi kormány elnökével, James Fazyval, a radikális párt vezetőjével, így hamarosan kinevezték ezredesnek a genfi Nemzetőrségbe. Azért ezredesnek, mert békeidőben nincs tábornoki rang Svájcban. A legmagasabb katonai rang az ezredes. Amúgy a kinevezés a megélhetést is jelentette számára, nem csak a politikai menedéket Genfben.

RM: Klapka 1851-től élt itt, és négy évre rá elnyerte a polgárjogot. Kiderült, hogy a vitéz katona egyben remek diplomata és jó banki szakember is. 1856-ban tagja lett a genfi Nagytanácsnak (ez a kanton törvényhozó gyűlése), természetesen a radikális párt képviselőjeként. 1857-ben komoly katonai veszélyhelyzetbe került a köztársaság: Neuchâtel hovatarozása ürügyén fegyveres konfliktus fenyegetett Poroszországgal. A komáromi hőst kinevezték a genfi haderők főparancsnokává, de végül nem dördültek el a fegyverek, így lemondott tisztségéről. Ezután több bank és cég, továbbá Genf város és a kanton nevében széles körű pénzügyi és kereskedelmi kapcsolatokat bonyolított, melyek során a magyar emigráció ügyeit is elősegítette. Az a ház azonban, amelyben lakott, ma már nincs meg. A helyén emelt modern bérházra tették át az elődjének emléktábláját, amelyet 1908-ban készített Szirmay Antal szobrászművész a genfi magyar egyetemisták Hungarian Egylete megbízásából. A Genfi-tóhoz közel, a

helyesen, hiszen a hatalmas kikötővárosban könnyebb az embermozgás, a Magyar Légió szervezése, az anyagi és politikai ügyek intézése. A hivatal a Via Assarotti 4. szám alatt működött.

RM: Ma az épület magyar emlékhely, mert Bruno Frank, hazánk egykori genovai tiszteletbeli konzulja szép emléktáblát készíttetett Berzsenyi Balázs szobrászművésszel Kossuth és társai tiszteletére, amely a kapualjban látható, idelátogató honfitársaink őszinte öröme. Az esélyeket azonban végül nem sikerült kihasználni egy újabb magyar szabadságküzdelem kirobbantására. Kossuth felelősséggel úgy látta: még nem jött el az alkalom, hogy „még egyszer azt üzenje...” 1866-ban azonban, a porosz–osztrák háborúban Klapka tábornok újra kardot kötött a magyar szabadságért. De ennek emlékhelyeit keresve miért a lengyelországi Nysa városát kell felkeresnünk?

KT: Mert ma Lengyelországhoz tartozik az akkori Porosz-Szilézia, amelynek németül Neisse, lengyelül Nysa nevű városában állították lábra a légiót. Innen indultak el azután a magyar határ felé. Turzófalva, szlovák nevén Turzovka, Trencsén megyei falu közel a Jablonkai-hágóhoz. Ennek közelében nyomultak be magyar területre a Klapka-légió katonái, ám hamarosan a vezetők arról értesültek, hogy közben megkötötték a porosz–osztrák fegyverszünetet, így már másnap ki kellett vonulniuk a faluból. Amúgy erősen mérsékelt volt a lelkesedés, a lakosság nemigen értette, mit akarnak itt a magyar legények, bár azért egy-két szlovák önkéntes így is fölcsapott emigráns legionáriusnak.

A Klapka-légió tagjai, középen Vetter Antal, Mogyoródy Adolf és Rényi György, H. M. Möllendorff felvétele, Bauerwitz (ma: Baborow, Lengyelország), 1866 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

RM: A XIX. századi Turzófalvából talán már csak Nepomuki Szent János szobra van meg, és a sírkerttel övezett katolikus templom. Ők talán láthatták Klapka légióját, és esetleg azt a jelenetet is, amikor Mednyánszky Sándor az anyaföldre térdelt, és megcsókolta, miután végre visszakerült a 17 éve nem látott Magyarországra. Farkas Katalin történész

kutatásaiból tudjuk, hogy mivel Klapka a porosz szövetség megkötésekor nem kötött ki olyan biztosítékokat, mint amelyeket egykor Kossuth támasztott III. Napóleon ellenében, arra az esetre, ha a tervezettnél előbb érne véget a konfliktus, így vállalkozását egyedül a jeladására kirobbanó magyar felkelés hitelesíthette volna. Ám hiába lobogott a háromszínű zászló immár a Jablonkai-hágó hazai oldalán, a felkelés nem volt sehol, sőt, a szervezésére kapott olasz és porosz aranyakkal sem tudott hitelesen elszámolni Csáky Tivadar és Komáromy György, az állítólagos titkos hazai szervezet állítólagos irányítói...

KT: A kiegyezés után Klapka pályája is visszakanyarodott Magyarországra.

RM: Hazahozta feleségét, Inéz Arboin aszszonyt is, egy Brüsszelben letelepedő francia nagykereskedő leányát, akivel 1864-ben házasodott össze. Három gyermekük, ifj. György, Ernő és Martha közül csupán a legidősebbnek született utóda: Marie Therèse Masselin de Klapka, aki azután 1969-ben a nagypapa nála megőrzött, roppant értékes személyes levelezését Magyarországnak ajándékozta. Budapest fontos Klapka- emléke az az 1970-ben felavatott, Kovács Ferenc szobrászművész faragta dombormű, amely az Akadémia utca 1. sz. ház falán jelzi, hogy itt – az akkori István Főherceg Szállodában – volt a tábornok utolsó pesti lakása.

A komáromi hős különleges, mellszoborral ékes, már a szecesszió hatását tükröző sírja – szintén Róna Józsefnek, a komáromi emlékmű alkotójának munkája – a Kerepesi temetőben látogatható.

KT: A Klapka-tisztelet néhány szép emlékével az ország különböző pontjain találkozhatunk.

RM: Ilyen hely például Bodrogkisfalud, ahol már több mint százhusz éve magasodik a Klapka vezetésével a környéken vívott győztes csaták hatalmas obeliszkje: a Zemplén megyei hon-

Klapka-emléktábla a tábornok egykori budapesti lakásán

(Ráday Mihály felvétele)

Klapka György pesterzsébeti szobra

(Csorba László felvétele)

védegylet állíttatta 1896-ban. A népiskolát 1902-ben alapították. 2002-ben – az alapítás centenáriuma – további új négy tantermes iskolaszárny és tornaterem épült, továbbá felújításra került a régi épületrész. Ugyanebben az évben avatták fel előtte a névadó tábornok szobrát, Veres Gyula Alpár alkotását. Budapesten pedig a régi Pesterzsébet büszkélkedhet a Klapka térrel: itt, az árnyas fák alatt Balás Ede 1999-ben fölavatott, fából faragott tábornok nézi a református templomba sietőket.

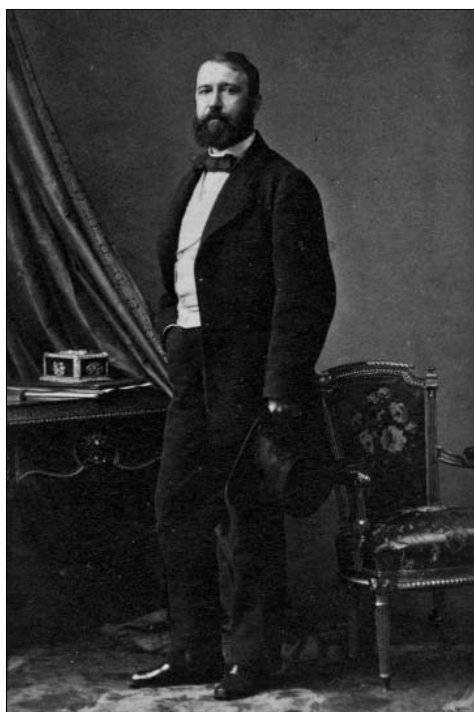
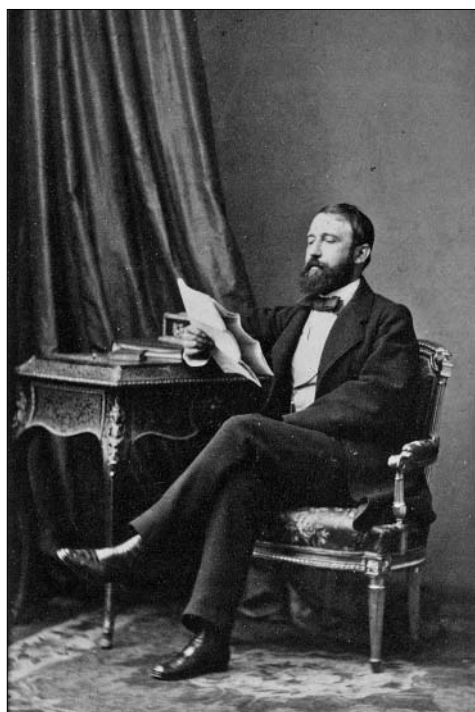
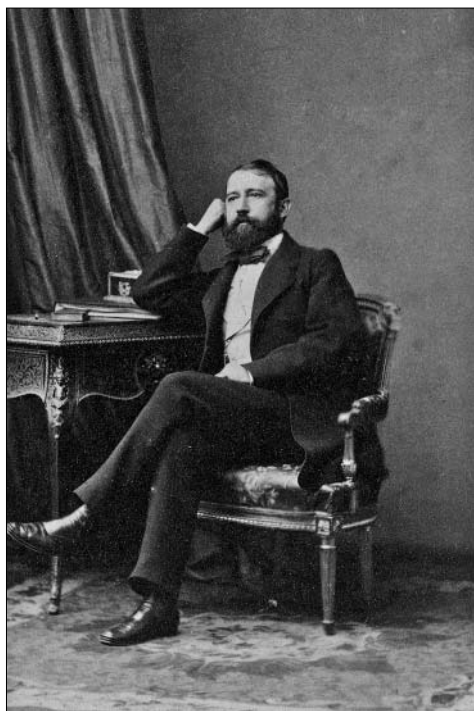
Katona Tamás–Ráday Mihály
Szerkesztette: Csorba László

Klapka György fotográfiái a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában

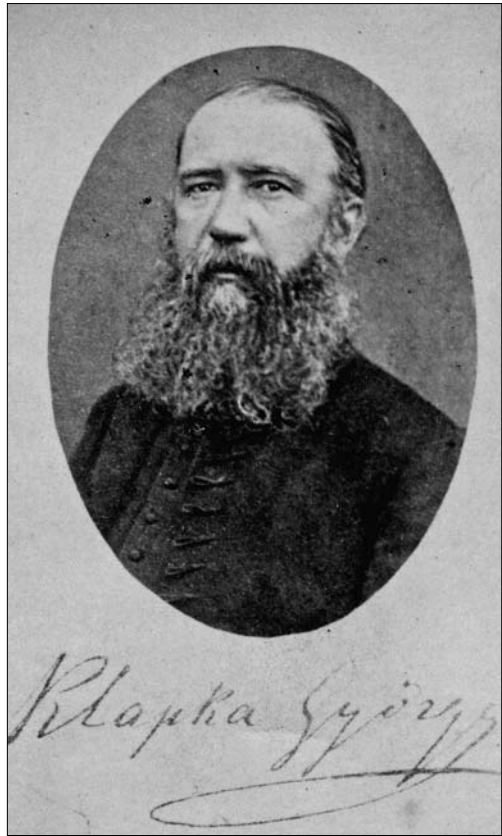
Szabadságharcunk egyik legfiatalabb hadvezérét, a komáromi hőst, Klapka Györgyöt számos ábrázolás örökölte meg saját korában is, s a hálás utókor művészei is szívesen készítettek róla festményt, grafikát, szobrot. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára több felvételén is láthatjuk alakját.

A XIX. század közepének nagy találmánya, a „fényvel írt” kép, a fotográfia egyfelől a legvitatottabb volt (csak gépi termék, nem tükrözi a művész és az ábrázolt között létrejött lelki kapcsolatot, nem mutatja az ábrázolt személyiségét, amit csak a művész ecsetje, ónja, ceruzája képes közvetíteni), másfelől széles polgári réteg számára az anyagilag elérhető, albumba tehető – s nem utolsósorban – a hiteles ábrázolást jelentette. A korszak uralkodóit, politikusait, mindenféle hírességeit ábrázoló fényképek ezrei készültek. Újságtudósítások szóltak arról, hogy melyik fontos személy melyik műterembe látogatott el. A felvételeket kisebb-nagyobb formátumban azután a fényképész-műtermek kirakataiban is csodálhatták, nézegethették az érdeklődők. Fotográfusok másolták egymás felvételeit és árulták a képeket.

Gyűjteményünkben a Klapkát ábrázoló fotográfiák között kiemelt helyet foglalnak el azok felvételek, amelyeket a híres párizsi André Disdéri-féle műteremben készítettek az 1860-as évek elején, amit a kartonokon nyomtatott felirat jelölt meg. A nyomtatott feliratok követik a fotóműterem tulajdonosainak, címeinek változásait, így biztosan tudjuk, hogy az egyszerre, egy időben készült felvételek gyűjteményünkben lévő darabjait nem egy időben rendelték meg, készítették el. A kor fényképezkedési szokásainak megfelelően egy alkalommal több pózban is „levették” a tábornokot. A különféle beállítások közül azután a megrendelő választhatott, hogy melyik változathoz kér és hány darabot. Neves személyek fényképeinél nem ritkán az is előfordult, hogy a fotográfusok a közösen kiválasztott felvételtől sok-sok pozitívt készítettek és árusították azokat. A Disdéri-műterem képei ún. vizitkártyák, nagyjából 10 cm magas 6 cm széles kartonra kasírozott albumin pozitív képek. Jelenleg két álló és két ülő alakos változatot őrzünk a Nemzeti Múzeumban. Közülük talán a legismertebb a Klapkát álló egész alakban, karjait összefonva mutató felvétel. Álló alakos változat az is, amelyen Klapka bal kezében kalapját tartja, jobb kezét pedig zsebébe dugja. Az ülő alakosak: az egyik gondolkodva, jobbával asztalkán könyökölve, a másikon jobb-jában papírlapokat vagy újságot fogja látjuk.

Klapka György (A Disdéri-műterem felvételei, Párizs, 1860-as évek eleje)

Klapka György (Feltehetően Julius Milliot felvételei, Temesvár, 1867)

Ezek azok a felvételek, amelyek időben a legközelebb jelenítik meg számunkra alakját fontos politikai szerepléséhez: Komárom védelméhez (1849), a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyik tagjakénti munkálkodásához (1859).

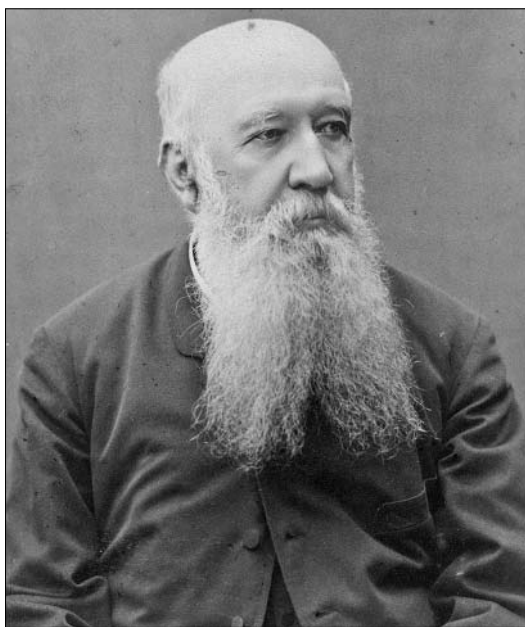
1867 után Klapka is hazatért, Deák-párti képviselő lett. Személye iránt itthon megnőtt az érdeklődés, sokan kívánták megismerni arcvonásait, alakját.

Klapka fotográfái között három olyat őrzünk (két álló portrét és egy mellképet), amelyek hátoldalán kék gumibélyegző lenyomata látható: „*Temes megyei honvéd egylet tulajdona.*” Ezek egyikének hátoldalán sem, illetve a képeket hordozó kartonon, a képek alatt sem jelölte a fotográfus a műtermét nyomtatott formában. Így azt kell feltételeznünk, hogy ezek a darabok nem a felvételt készítő műterem termékei, hanem más fotográfus sokszorosította őket, még nagyjából az eredeti felvételek készítése idején. Ezt gyengébb minőségük, enyhe élettenségük is megerősíti. Ezeknek a felvételeknek a jóvedelmét Klapka a Temes Megyei Honvédegylet támogatására engedte át.

Sajtótudósításokból tudjuk, hogy Klapka felesége, Inez fotográfiájának bevétele is a Temes Megyei Honvédegylet alapját bővítette. Inez egy szép, ugyancsak a gyűjteményünkben található, a hölgy egész alakját mutató felvételen ugyanolyan fotel mellett áll, mint Klapka, s a szőnyeg mintája is megegyezik a két fotón. Klapka Inez fotográfiáján ott a fényképész műterem jelzete: Temesvárott Julius Milliot készítette a felvételt, aki mai tudásunk

Klapka Györgyné, született Inez Arboin (Julius Milliot felvétele, Temesvár, 1867)

Az idős Klapka György (Klöz György felvétele, Budapest, 1889)

szerint 1860–1870 között tartotta fenn a műtermét. Így Klapka Inez fényképe segítségével pontosíthatjuk, ha kérdőjellel is, Klapka fényképének adatait.

Az idős Klapka arcvonásait Klöz György szép portréja örökíti meg gyűjteményünkben. Ez a felvétel átrajzoltan több korabeli lapban is megjelent.

Klapka modern ikonográfiájának elkészítésével még adósak vagyunk.

Lengyel Beatrix

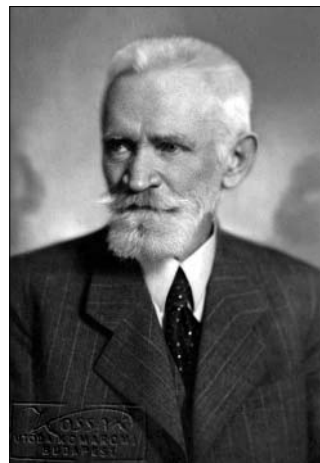
Százötven éve született Cholnoky Jenő

Az idei évben emlékezünk meg dr. Cholnoky Jenő születésnek 150. évfordulójáról. A jeles jubileumhoz kapcsolódóan érdemes felidézni a neves tudós életét és munkásságának fontosabb eredményeit. A *Honismeret* hasábjain tíz évvel ezelőtt Polgárdy Géza emlékezett meg a tudósról.¹

Cholnoky Jenő családja Veszprém városának történetében közel egy évszázadon át játszott kiemelkedő szerepet. A kecskeméti származású Cholnokyak alig két generáció alatt az ország fontos személyiségeivé váltak. Megjegyzendő, hogy a család nemesi eredetere vonatkozóan egyértelmű, megbízható forrással nem rendelkezünk. A Hunyadiakkal való rokonságuk, bár a családi legendárium része, nem bizonyítható. Eredettörténetük az erdélyi nemes Csolnakosi családdal szinte azonos. Cholnoky Jenő dédapja, a kecskeméti Csol-

¹ Polgárdy Géza: Száznegyven éve született dr. Cholnoky Jenő. *Honismeret* XXXVIII. évf. 2010. 4. sz. 20–23.

naky Antal (1781–1857) iparos volt, aki a cipésmesterséget tanulta ki. Ő volt az első családtag, aki Veszprémben hunyt el, 1857. augusztus 20-án. Kilenc gyermeke közül fia, id. Csolnoky Ferenc (1808–1876) orvos futotta be a legnagyobb karriert, aki 1836-tól kezdve élt a „királynék városa”-ban. Veszprém tiszti orvosának Reviczky Karolinától négy gyermeke született; László (1835–1901) ügyvéd – Jenő édesapja –, Ilona, későbbi Berky Károlyné (1841–1897), István (1846–1910) járásbíró és ifj. Csolnoky Ferenc (1853–1941) orvos, későbbi kórházigazgató. Dr. Csolnoky László a város ismert figurája, a közéletben aktívan tevékenykedő, kedvelt személyiség volt. „Csolnoky László, a legnépszerűbb ügyvédek egyike, aki emellett pompás causeur és oly elmés, mint egy párisi. Gyors járásu, világos fej, aki ifjabb éveiben irodalommal is foglalkozott Sió név alatt.”² 1867-ben vette feleségül zombathfalvi Zombath Antal győri ügyvéd és Sághy Leopoldina lányát, Zombath Krisztinát. A párnak nyolc gyermeke született, Viktor (1868–1912), Jenő (1870–1950), Móric (1871–1877), Ferenc (1873–1947), Erzsébet (1876–1919), László (1879–1929), Endre (1880–1904) és Dezső (1883–1883). Móric hatéves korában, Dezső négy hónapos korában hunyt el. Endre fiatal egyetemista volt, amikor huszonnégyévesen betegségben meghalt. Cholnoky Viktor és László a magyar irodalomban alkotott jelentőset, írásaik révén nagy hírnevet szereztek maguknak. Cholnoky Ferenc pécsi nőorvos lett, Erzsébet, később Zelovich Kornél műegyetemi tanár felesége 1919-ben hunyt el szívinfarktus következtében.

Cholnoky Jenő
(Cholnoky Tamás
gyűjteményéből)

Cholnoky Jenő Béla – a család második gyermekeként – 1870. július 23-án született Veszprémben a Kossuth utca 7. sz. alatt. A Magyar Földrajzi Társaság emléktáblája jelzi a tudós szülőhelyét.³ Keresztszülője Berky Károly és Csolnoky Ilona volt. Apja könyvtárát már gyermekkorában bújta, sokat olvasott, kirándult, testvéreivel „tudósklub”-ot is alakított.

Tanulmányait az egykori Veszprémi Kegyesitanítórendi Római Katolikus Gimnáziumban végezte, mialatt egy évet Pápán volt magántanuló.⁴ Első könyv alakú leírását tizenkét évesen a csillagokról írta. Első nyomtatott írását pedig elsős gimnazista korában Veszprém környékéről készítette, amelyet osztályfőnöke (Horváth Sándor) az *Egyházmegyei Lapok*ban jelentetett meg (a publikáció nyomára még nem sikerült rábukkanni).⁵ Az érettségi vizsgáját osztályelsőként tette le 1888-ban, melynek jutalmául megkapta a Láncz Nándor orvos által létrehozott ösztöndíjat. Ennek összegéből ausztriai tanulmányutat tett, többek között eljutott Salzkammergutba is.⁶ Nyarait Balatonarácson töltötte a családi nyaralóban.⁷ 1889-ben apja ajánlására a Természettudományi Társulat tagja lett. Egész életében hűen ragaszkodott a Balatonhoz és a Balaton-felvidékhez.⁸

2 Pesti Napló 44. évf. 123. sz. 1893. ápr. 30. 21.

3 Székely András: Cholnoky Jenő életműve (1870–1950). Földrajzi Közlemények CXX. (XLIV.) köt. 1996. 1. sz. 49–66.

4 Thirring Gusztáv: Cholnoky Jenő jubileumára. Földrajzi Közlemények LVIII. köt. 1930. 4–6 füz. 45–48.

5 Rybár Olivér: Cholnoky Jenő (Csolnoky) Jenő diákévei. *Cholnoky Krónika* szeptember–december. Veszprém, 2011. 5.

6 Rybár Olivér: Egy elfeledett geográfus. (Emlékezés Cholnoky Jenőre). In Szilágyi László (szerk.): A 35 éves Építők Természetbarát Sportegyesület Jubileumi Évkönyve. Veszprém, 2011. 141.

7 Somogyi Sándor: Cholnoky Jenő (1870–1950), a magyar földrajztudomány kiemelkedő tudósa. (Megemlékezés halálának 50. évfordulóján). Kézirat, 2000. 9.

8 Horváth Gergely: 125 éve született Cholnoky Jenő. Földrajzi Közlemények CXIX. (XLIII.) köt. 1995. 3–4. sz. 229.

„Végérvényesen megállapítottam, hogy a földrajz a legszebb, szinte filozofikusan összefoglaló tudomány, mert benne fellelhető a földkerekség minden része, szerkezete, hegyei, vízei, éghajlata, növény- és állatvilága és mindennekfelett az ember élete. Hát ez a magyarázata annak, hogy éppen ebbe a tudományágba szerettem bele, úgy, hogy egész életemet neki szenteltem.”⁹

Geográfus szeretett volna lenni, de apja nyomására a mérnöki tanulmányokat választotta, és vízépítő mérnökként végzett Klimm Mihály mellett a budapesti József Műegyetemen. Ebben az időben lett barátja id. Lóczy Lajos, a kor híres geológusa. 1892. június 14-én szerezte meg mérnöki oklevelét, majd Klimm maga mellé vette asszisztensnek, ekkor kapta meg mérnökdoktori oklevelét is. Első szakcikke *A talajvizek és a közegészség* címmel 1893-ban jelent meg, még Csolnoky Jenő néven. Később nevét már Ch-val találjuk meg írásai alatt.

1894-ben Lóczy áthívta a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ott fiatalon bekapcsolódott a kor legnagyobb tudományos vállalkozásába, a Balaton tudományos tanulmányozásába. Később, Lóczy ajánlására eljutott Kínába, ahol 1896–1898 között jelentős felfedezéseket tett. Tanulmányútja során 8 hónapot töltött önálló terepi munkával, miközben több mint 6000 km-et gyalogolt. Egy ismeretlen lávaplato felfedezése vagy a Jangce deltájának feltárása, a löszképződés, a folyóteraszok kialakulása mind tudományos kutatásának tárgyát képezték. Fontos megfigyeléseket tett a futóhomok törvényszerűségeivel kapcsolatban, leírta az ázsiai puszták lakóinak életét és az öntözés fontos szerepét. Első önálló kötete *A sárkányok országából* címmel Veszprémben jelent meg. Hazatérése után folytatta a Lóczy-féle Balaton-kutatást, az ő munkáját dicséri a Balaton-monográfiában napvilágott láttott *A Balaton limnológiája* (1897), *A Balaton szintüneményei* (1906), *A Balaton jege* (1907) és *A Balaton hidrográfija* (1918) rész. Akkoriban nem volt a világnak még egy tava, amelyet olyan alaposan, olyan tüzetesen tanulmányoztak volna, mint a magyar Balatont.¹⁰

1898-ban Pécsen feleségült vette Du Barrois de Vigney Petronella „bárónő”-t. A Barrois család 1810 körül került Pécsre, a család első tagja Franciscus (Franciscus Xaverius) Barrois párizsi származású francia ötvös volt,¹¹ később a család mint aranyműves szerepel a leírásokban.¹² Felesége nemesi származása nem bizonyítható. Az esküvőn tanú volt Mundy Miklós és Cholnoky Viktor.¹³ Petronella korábban Balatonbogláron volt helyettes távirtdász.¹⁴ Apja, Barrois Ödön a pécsi takarékpénztár segéd tisztje, pénztáros és jegyző, anyja Féhn Petronella egy gyulai származású vendégfogadós lánya volt. A fiatal pár Budapestre költözött (VII. ker. Garay u. 23., majd VII. ker. Dózsa György út 44.). Cholnoky 1901-től négy éven át tanított az Erzsébet Női Polgáriiskolában. 1902-ban adjunktussá léptették elő, ekkor a VII. ker. Csömöri u. 42. I. em. 2. sz., majd a 87. sz. alatt élt. 1903-ban földrajzból doktorált, leíró földrajzból magántanári képesítést szerzett és a tudományegyetem tanára lett.¹⁵ Ezekben az években Lóczyval körutazást tett Oroszországban, Németországban és Finnországban.

9 Polgár Géza: A Balatontól – Kínáig... A hetvenkétéves Cholnoky Jenő elbeszéli élete nevezetesebb eseményeit. Magyar Nemzet 1942. jún. 26. 9.

10 Bendefy László: Cholnoky Jenő. A Földgömb XI. évf. 1940. 12. sz. 273–277.

11 Kísérlet néhány magyarországi ötvös jegy feloldására IV. Pécsi ötvösök. Művészettörténeti Értesítő 1996. 3–4. sz. 254.

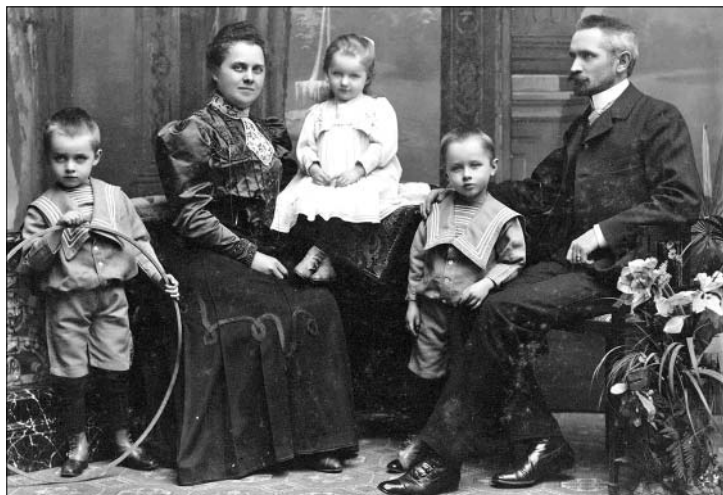
12 Pécsi Napló 1903. máj. 31. 6.

13 Pécsi Napló 1898. szept. 20. 5.

14 A Magyar Királyi Távirászati Rendeleték Tára 17. évf. 1886. 4. sz. ápr. 30.

15 Székely András: Cholnoky Jenő életműve (1870–1950). Földrajzi Közlemények CXX. (XLIV.) köt. 1996. 1. sz. 49–66.

1905-ben a kolozsvári egyetem Földrajzi Tanszéke kerület, ¹⁶ tanári esküjét február 13-án tette le mint a kolozsvári egyetem legfiatalabb tanára. ¹⁷ Kolozsváron kiépítette az egyetem térkép- és könyvtárát. Kezdetben a Ferenc József út 9.-ben lakott családjával. Erdélyi tartózkodása alatt folyamatos kapcsolatot tartott a pesti földrajzi közélettel, több tisztséget is betöltött ebben az időben, pl. a Magyar Földrajzi Társaság titkára volt. 1909-ben vissza szeretett volna térni Budapestre, de nem az ő pályázatát fogadták el,

A Cholnoky család Kolozsváron, balról jobbra Cholnoky Béla, Barrois Petronella, Cholnoky Ilona, Cholnoky Tibor és Cholnoky Jenő (Cholnoky Tamás gyűjteményéből)

melyet a pesti Földrajzi Tanszék vezetésére írtak ki. Kolozsvári éve alatt számos utazást tett, eljutott Olaszországba (1906) és Svájcba (1908) is. Tudományos kutatásainak fő témája a Balaton és Erdély földrajza mellett az Alföld vizsgálata volt. Kezdeményezte a Balatonhoz hasonlóan az Alföld részletes kutatását is. ¹⁸ A természetvédelem egyik első szószólójaként felemelte hangját a badacsonyi bazaltorgonák és a tihanyi gejzirkúpok védelmében. Szorgalmazta a Balaton-felvidéki templomromok megmentését is. 1910-ben a stockholmi földtani kongresszuson, majd a következő évben a római földrajzi konferencián vett részt. Skandináviában a jég formáiról és a jég felszínformáló hatásáról tett fontos megfigyeléseket. Ebben a két évben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti Karának dékáni tisztségét is betöltötte. ¹⁹ 1911-ben Kolozsvár város tiszteletbeli tanácsnoka lett.

1912-ben a második legnagyobb útját tette, Teleki Pállal közösen eljutottak az Amerikai Földrajzi Társaság kongresszusára, beutazták szinte az egész USA-t a két hónapos terepbejárás során. ²⁰ Kolozsvári éve alatt is több helyen lakott a család, leghosszabb ideig az Erzsébet u. 31.-ben (Ditrói-villa) és a Rákóczi út 1. sz. alatti nagy kertes házban. Házuk kertje híres volt faritkaságairól. ²¹ 1915-ben katonai szolgálatra alkalmasnak minősítették, de tényleges szolgálatra nem osztották be. Feleségének pszichés és testi betegségei is voltak már ebben az időben, sajnos a házasságuk megromlott. Első házastársa 1917. március 10-én halt meg Kolozsváron. ²² Ez év őszén elvette a család egykori dadáját, Fink Ida tanítónőt

16 Vágner Szabó János: A gyeptüvelő Cholnoky Jenő egy tudós, aki néptanító is volt. Trianoni Szemle VI. évf. 2014. jan.–jún. 110–116.

17 Székely Nemzet XXIII. évf. 1905. 25. sz. febr. 17.

18 Székely András: Cholnoky Jenő életműve (1870–1950). Földrajzi Közlemények CXX. (XLIV.) köt. 1996. 1. sz. 49–66.

19 Csiffáry Gabriella: Magyar Tudósok önéletrajzai. Palatinus 2003. 434–435.

20 Somogyi Sándor: Cholnoky Jenő (1870–1950), a magyar földrajztudomány kiemelkedő tudósa. (Megemlékezés halálának 50. évfordulóján). Kézirat, 2000. 9.

21 Korunk 1980. 3. sz. 209.

22 Budapesti Hírlap XXXVII. évf. 1917. 71. sz. március 13. 7.

Brassóban. A szász Fink Ida, apja Fink Henrik gimnáziumi tanár, anyja Servatius Ida egy brassói vaskereskedő lánya volt.

1919 májusában, a románok bevonulását követően elhagyta az egyetemet. Október végén kutasították Kolozsvárról, összeesküvés vádjával három napot elzárva töltött. 1919. november 8-án tehervagonokba tették holmiját és elindították Budapest felé. Édesanyjához költözött, majd 1920 nyarán id. Lóczy Lajosné lakásába (VIII. ker. Baross u. 28.), amíg az özvegy Arácson tartózkodott a családi nyaralójukban. Ez év novemberétől a béketárgyalásokat előkészítő irodába került, majd a magyar békeküldöttség szakértője lett. *Az új magyar határ bírálata* c. munkája a párizsi békekonferencia elé terjesztett XXII. válaszjegyzék I. melléklete volt.²³

1921 tavaszán a budapesti tudományegyetemen lett a földrajzi tanszéken professzor. 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta (1949-ben címétől megfosztották, melyet csak 1989-ben kapott vissza). A Természetbarátok Turista Egyesülete Cholnoky útnak nevezte el a Solymári-fal–Kevélynyereg közti 27–29 km hosszú utat.²⁴ Kirándulásai során hűséges társa volt Tömi nevű foxi kutyája. Cholnoky egyetemi tanárként rendszeres napirendet állított fel magának, mindig ugyanakkor kelt és feküdt, étrendjére is nagyon odafigyelt.²⁵

Kiváló előadó, tehetséges szónok hírében állt. Egyetemi előadásai telt ház mellett folytak, melyek olyan lebilincselőek voltak, hogy azokra más, nem földrajz szakos hallgatók is jártak, még a Műegyetemről is.²⁶ Nem csak tudományos, hanem tudománynpszerűsítő előadásokat is előszeretettel tartott. Ő vetített először hazánkban színes fotókkal (maga által színezett diák segítségével) illusztrált előadást. Jól rajzolt, vázlatait és grafikáit tudományos munkáiban is felhasználta. Szabadidejében gyakran fogott ecsetet és örökítette meg környezetét, különösképpen szeretett vidéke, a Balaton-felvidék szépségeit.²⁷ Akvarelljeit családjának, barátainak ajándékozta. Képeit több esetben képeit jótékony árverésre is bocsátotta. Húsz éven át tanított az egyetemen általános természeti földrajzot, regionális földrajzot és geomorfológiát. Budapesti évei alatt is minden évben a Balatonnál nyaralt, mivel az arácsi Cholnoky-nyaraló nem volt saját birtokában, ezért különböző panziókban szállt meg. Eleinte Révfülöpön, majd Balatonfüreden a Döry-villában, majd hosszú éveken át kedvenc helyén, az Opravill panzióban.

Hetvenéves korában nyugdíjba vonult, a tanszéket 1941-ben adta át Gerevich Tibor dékán felügyelete alatt Mendöl Tibornak. Gerevich Tibor Cholnoky távoli rokona volt. Harminc éven át élt a Gyulai Pál u. 1. 2. em. 5. sz. lakásban.²⁸

1944. április elején feleségével Budapestről a Balatonhoz menekültek, ahol Csolnoky Mária (Jenő unokatestvére) szállásolta el őket, a Cholnoky–Zelovich-nyaralóban. Innen az Opravill panzióba mentek. 1945-ben második felesége halálát a Balatonfüredet megszálló szovjet katonák erőszakos cselekedetei okozták. Az asszonyt április 27-én az arácsi temetőben helyezték örök nyugalomra, sírja ma is áll. A tudóst a háborús események és a családi tragédiák összeroppantották. Felesége halála után, 1944 decemberében Béla fia elhagyta az országot, Ilona lánya pedig a következő év januárjában elhunyt. Az özvegy, idős Cholnoky egyedül tért vissza Budapestre, ahol menyé, Cholnoky Béláné látta vendégül ebédek alkalmával, ezenkívül sokat vendégeskedett Vadaséknál, egykori tanítványának családjánál.²⁹

23 Bendefy László: Cholnoky Jenő. A Földgömb XI. évf. 1940. 12. sz. 273–277.

24 Pesti Napló 1926. okt. 15. 18.

25 Cholnoky Petronella: Családismertető. Kézirat, 1988. 55.

26 Radetzky Jenő: Cholnoky Jenőre emlékezve. Magyar Nemzet 1987. máj. 9. 14.

27 Uo.

28 Kubassek János: Cholnoky Jenő a VIII. kerületben. Természet Világa 144. évf. 2013. 5. sz. 217–219.

29 Cholnoky Petronella: Családismertető. Kézirat, 1988. 55.

Egy évvel később egykori tanítványát, Vadas Jolánt vette feleségül, aki 1981. március 10-én hunyt el.³⁰ Férje hagyatékának nagy részét az alakuló érdi Földrajzi Múzeumra hagyta.

Cholnoky 1950-ben bekövetkezett haláláig aktív volt, és részt vett a különböző földrajzi társaságok életében. A Magyar Földrajzi Társaság elnöke volt 1914–1945 között, majd tiszteletbeli elnöke 1949-ig. A tudós 1904–1913 között a *Földrajzi Közlemények* szerkesztőjeként tevékenykedett, 1900–1905 között titkára volt a Földtani Társulatnak is. A Meteorológiai Társaságnak alapító tagja lett, majd 1939–1943 között a társaság elnöki posztját is ellátta. Párhuzamosan, 1920-tól egészen 1944-ig a Magyar Barlangkutató Társulatnak is elnöke volt. Elnöki funkciót töltött be a Magyar Turista Egyesületnél,³¹ a Turáni Társaságnál, a Honvéd Térképészeti Intézet Névmagyarosító Bizottságánál, a Természetvédelmi Tanácsnál. A Magyar Turista Szövetségnek kétszer volt társelnöke és az Erdélyi Kárpát-Egyesület is vezetőjének választotta.³² Számos nemzetközi földrajzi társaság levelező vagy tiszteletbeli tagja volt.

Több mint 53 önálló kötete, csak a *Földrajzi Közlemények* hasábjain 131 tanulmánya jelent meg. Bibliográfiája hétszáznál is több tételt jegyez.³³ Szülővárosáról nyolc könyvében emlékezett meg.³⁴ Nehéz lenne tudományos eredményeit röviden összefoglalni, a teljesség igénye nélkül megemlítjük a legfontosabb területeket, ahol máig ható, maradandó megfigyeléseket, elméleteket írt le. A folyóvizek morfológiája, a teraszképződés, a szél és felszínformálása, a futóhomok mozgásai, karszt és barlangtani elméletek, meteorológiai megfigyelések (európai monszun jelenség, bakonyi főn szél), az éghajlat és a talaj kapcsolata, a klimatikus felszínalaktan, társadalomföldrajzi problémák, a településföldrajz, pedagógiai javaslatok a földrajztanítással kapcsolatban – mind az életművét képezik. Olvasmányos, érdekfeszítő stílusának köszönhető olvasóinak és hallgatóságának nagy tábort,³⁵ könyveit a mai napig keresik az antikváriumok polcain. Műveinek némelyike még ma is nélkülözhetetlen része a földrajzi szakirodalomnak.³⁶

1950. július 5-én halt meg prosztatarákban, sírja a Fiumei úti temetőben található. Cholnoky Jenő nevét számos földrajzi objektum (csúcs, barlang, víznyelő, gejzír, forrás), szülővárosában iskola és lakótelep viseli. Tiszteletére több településen is emléket állítottak (Veszprém, Budapest, Zirc, Keszthely, Balatonfüred stb.), utcát neveztek el róla Veszprémben, Siófokon,³⁷ Gárdonyban, Keszthelyen és Balatonfüreden. Halála után évtizedekig nem jelentették meg munkáit, önéletrajzi írása 1998-ban látott napvilágot szülővárosában, Veszprémben.

Első feleségétől három gyermeke született, Béla (1899–1972) híres botanikus, Tibor (1901–1991) műegyetemi tanár és rektor és Ilona (1903–1945). Cholnoky tudományos szerepének fontosságát talán Szabó József fogalmazta meg a legjobban: „*Személye a tudományok panteonjában olyan stabil helyre került, amelyet aligha ingathatnak már meg akár társadalmi-politikai átalakulások és megrázkódtatások, akár gyakorta a tudományokban is megmegjelenő változó divatok.*”³⁸

Rybár Olivér

30 Magyar Nemzet 1981. márc. 22. 4.

31 Peitler Gyula: Dr. Cholnoky Jenőről. Turisták Lapja XLII. évf. 1930. 7. sz. 233–235.

32 Dékány Mihályné: Cholnoky Jenő. Turista Magazin 1986. 8. sz. 8–9.

33 Somogyi Sándor: Cholnoky Jenő (1870–1950), a magyar földrajztudomány kiemelkedő tudósa. (Megemlékezés halálának 50. évfordulóján). Kézirat, 2000. 9.

34 Somogyi Sándor: Emlékbeszéd Cholnoky Jenő emléktáblájának felavatásánál (1976. VI. 27.). Földrajzi Közlemények XXVII. (CIII.) köt. 1979. 4. sz. 307–308.

35 Dobos Irma: Emlékezés Cholnoky Jenőre, születése 125. évfordulóján. Hidrológiai Tájékoztató 1995. okt. 5–6.

36 Hungler József: Cholnoky Jenő 1870–1950. Középdunántúli Napló 1960. júl. 23. 3.

37 Góg Imre: Emlékezés dr. Cholnoky Jenő hidrológiai munkásságára halála 50. évfordulóján. Hidrológiai Tájékoztató 2000. 10–12.

38 Szabó József: Emlékezés Cholnoky Jenőre születésének 140. és halálának 70. évfordulója alkalmából. Földrajzi Közlemények. 134. évf. 2010. 4. sz. 475–477.

Háromszáz évre való terve volt

Száz esztendeje született Barsi Ernő

Dr. Barsi Ernő (1920–2013) néprajzkutató, zenepedagógus, református lelkész, főiskolai tanár idén június 28-án lenne százéves.

Amikor felkértek e megemlékezés megírására, komoly fejtörést okozott, hogy mit emeljek ki abból a csodálatos gazdag életútból, melyek azok a kulcsszavak, amelyek rá jellemzőek. Rögtön toltak a gondolatok: néprajz-, népzenekutató, teológus, pedagógus, főiskolai tanár, hegedűtanár, kórusvezető, értékmentő, ismeretterjesztő, és a legnemesebb értelemben nagybetűs Tanító, és nem utolsósorban kiváló férj és édesapa. A példa, a tisztesség, a hűség és a szeretet „apostola”. Nem véletlen neveztem el korábbi írásaimban, köszöntéseimben „Fáklyagyújtónak”, „Mindenesnek”, „Mesterek mesterének”, „Vir Justusnak”, azaz „Igaz embernek”.¹ Azon gondolkodtam, hogy ez a kivételes ember mit hagyott ránk tanítványokra, ahogy gyakran mondta nekünk „Drága lelkeim”-re? Mi dr. Barsi Ernő, Ernő Bácsi szellemi hagyatéka? Úgy vélem, elsősorban a tudományos munkásságát, néprajzi, népzenei gyűjtéseit kell kiemelni. 1995-ben 75. születésnapja alkalmából jelent meg bibliográfi-

Dr. Barsi Ernő és dr. Lanczendorfer Zsuzsanna 2012-ben

ája – amely a munkáiról megjelent írásokat is tartalmazza –, ami bizonyítja gazdag publikációs tevékenységét.² Néprajzos lányával, Hajnával érték egyet: „Édesapám olyan sokrétű és olyan mennyiségű ismeretanyagot hagyott maga után, amit semmiképpen sem szabad veszendőbe hagyni.”³

Mesterem megszállottként kutatta, gyűjtötte, publikálta elődeink hagyatékát, de ugyanolyan fontosnak tartotta azt szóban és hegedűjátékban is bemutatni. Tanítványait is arra buzdította, hogy vissza kell adni az

1 *Lanczendorfer Zsuzsanna*: Vallomás. In Hegyalja 1995. VII. évf. 1. sz. január 11.; A „Mindenes.” Interjú Barsi Ernővel. Műhely 1993. XVI. évf. 2. sz. 52–54.; A hetvenöt esztendő dr. Barsi Ernő köszöntése. Honismeret 1995. XXIII. évf. 4. sz. 84–87.; A tudomány és a zene szolgálatában. Barsi Ernő 80 éves. Néprajzi Hírek 2000. Huszonkilencedik évf. 1–2. 80–88.; „Mestereknek mestere...” Barsi Ernő életútja. Honismeret 2011. 1. XXXIX. évf. 1. sz. 5–6.; In Memoriam. Meghalt Barsi Ernő. Áldás békecséggé váltál nekünk. Néprajzi Hírek 2014. 1. sz. 74–78.

2 *Lanczendorfer Zsuzsanna*: Barsi Ernő bibliográfia. Győri Tanulmányok 1995. 16. sz. 145–158. Forrásként Kecskés Péter írását (Néprajzi Hírek 1990. 3–4. sz. 99–102.), a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményének ide vonatkozó anyagát, Barsi Ernő közléseit használtam fel, valamint lásd még: A tudomány és a zene szolgálatában című 80. születésnapra köszöntő mellékletét (Barsi Ernő publikációi és a róla szóló írások), amelyben az 1995-től 2000. március 1-ig megjelent publikációi, róla megjelent írások jelentek meg. Néprajzi Hírek 2000. Huszonkilencedik évf. 1–2. sz. 83–88.

3 *Szabó Judit Nikolett*a: Barsi Hajna Dr. Barsi Ernőről. Szín Közösségi Művelődés folyóirat 2013. 18. évf. 6. sz. 65.

embereknek azt, amit tőlük tanultunk szóban is. Ezt az igyekezetét bizonyítja az a rengeteg előadás, amelyet tartott. Ahogy lánya visszaemlékezésében mondta: „*Hatezernél is több előadást tartott országszerte 1948-tól egészen ez év júliusáig.*”⁴ A Ménfőcsanakai Népfőiskola Egyesület elnökeként is fontosnak tartotta az ismeretterjesztést. Volt sárospataki diákként kiemelkedő szerepe volt a '80-as évek végén újjáéledő népfőiskolai mozgalomban. Előadóként bejárta az országot – Sárospataktól Fertőszentmiklósig, Szegedtől Hantosig, utoljára Agyagosszergényben – több mint félszáz népfőiskolai közösségben tartott előadást, sok helyen többször is. Alapító tagja és meghatározó előadója, 1994-től haláláig elnöke volt a Ménfőcsanakai Népfőiskola Egyesületnek és gyakori szerzője a *Hegyalja* havilapnak. Láthattuk, hallhattuk őt egyetemi katedrán, konferencián előadni, de örömmel töltötte el, ha bármely falu kicsi kultúrházába hívták el. Sokszor vitt magával engemet is, hogy gyakoroltassa velem a szereplést, és nagyon örültem, hogy énekemmel színesíthettem csodás előadásait. Gyakran buzdította a szülőföld, a haza szeretetére a fiatalokat néprajzi-honismereti táborokban, vagy a Honismereti Szövetség rendezvényein. A magyarságot, a honismeretet szívükön viselő tudós „Kovács házaspár” (dr. Kovács József László, Kovácsné Paulovits Teréz) által szervezett rendezvények elmaradhatatlan előadója volt Zsámbékon is. Teherbírását mutatta, hogy még 86 évesen 2006 januárjában öt előadást tartott Kanadában, ahol két régi tanítványával, – egyikük sályi születésű – is találkozott. 90. születésnapja alkalmából 2010. január 31-én „*Szeretet sugározzon mindenüvé*” – Élő internetes közvetítés határok nélkül címmel szerepelt a TV-ben, ahol két egykori tanítványa (Gülch Csaba költő, újságíró és én) beszélgetett vele életútjáról, hitvallásáról. Az élő internetes közvetítést az alábbi helyeken nézhették (2010. január 31.: Közép-Európa, London, São Paulo, Toronto, New York, Los Angeles, 2010. február 1.: Tokió, Sydney). A regisztrált nézőknek lehetőségük volt kérdéseket is feltenni.

Ernö bácsi másik szellemi hagyatéka az, ahogyan tanított. Az egész lénye azt sugározta, hogy mindent csak szeretettel lehet csinálni, a kutatást is, a tanítást is. Az azóta, hál' istennek, elterjedt hitvallását nagyon sokan idézik és követik: „... *szeretet nélkül nem lehet sem muzsikálni, sem tanítani, sem írni. Szeresse mindenki az övét, saját népét és értékeit, hogy a másokét is szeretni tudja. Szeretet sugározzon mindenüvé.*”⁵ Az ő legnagyobb szellemi öröksége, hogy tanítványai vannak mindenütt, akik nem felejtik el, viszik tovább a tőle kapott értékeket, akár kisgyermekeket nevelnek, akár leendő tanítókat. Ernő bácsi annyi szerető tanítványt hagyott maga után, mint a búzamezőben a kalászszemek, olyan szellemi örökösöket, akik neve hallatára szépre, jóra, nemesre tudnak csak gondolni, emlékezni. Akiknek megtanította, hogy csak az a jó, amit mások javára cselekszünk. Ernő bácsi szavai ott maradnak örökre tanítványai lelkében, gyöngybetűs kézírása pedig a nekik dedikált könyveikben. Az iránta való tiszteletből kerültek a *Dalmadarak* című CD-re az egykori népdalversenyre nekem összeállított népdalcsozor kézzel írt kottái.⁶ Azt, hogy mennyi tisztelője volt, mennyien szerették, mi sem bizonyítja jobban, mint az, amikor 92 éves korában névnapja és felgyógyulása alkalmából örömmünnepet rendeztek volt tanítványai és tisztelői Győrött, a Petőfi Sándor Művelődési Házban. A köszöntőműsorunk felhívására rögtön sereglettek népdalénekesek, kórusok és néptáncgyűttesek. Ernő bácsi és Hajna lánya nagy örömmel fogadta a „*szeretelműsort*” és az „*adományokat*”.

4 Szabó Judit Nikoletta i. m. 2013. 62.

5 A „fáklyagyújtó.” (Részletek Lanczendorfer Zsuzsanna köszöntőjéből.) Elhangzott: Ménfőcsanak, Bezerédj Kastély, 1995. június 25. Hegyalja 1995. VII. évf. 6. sz. 8.

6 CD: Dalmadarak. Lanczendorfer Zsuzsanna szeretett dalai. 2014. [58 népdal] A népdalok több mint fele Barsi Ernő gyűjtése.

Addig él valaki, amíg emlékeznek rá, emlegetik gyakran. Hál' istennek, példaszzerű élete és munkásság miatt több intézményt, csoportot neveztek el róla. Dr. Barsi Ernő szellemisége mellett tehát neve is megmarad, így például szülőfalujában, Sályban dr. Barsi Ernő Kórus működik. Az écsi Dr. Barsi Ernő Népdalkör és Citeraegyüttes 2014-ben vette fel alapítójának a nevét. Az együttest 1973-tól 16 esztendőn át dr. Barsi Ernő vezette, majd 8 évig Farkas Katalin, 1998 óta pedig Farkas Márta – a Vass Lajos Népzenei Szövetségben elnökhelyettes – a vezetője a csoportnak. A népdalkincs megőrzését, megismertetését, továbbadását küldetésének érző közösség 20 éve szervezi a Pünkösdi Dalostalálkozót is, ahol Ernő bácsi is mindig részt vett és előadást is tartott. Igazán tiszteletre méltó, hogy a rendezvény napján népdalkörünk alapítójáról – halála óta – a sírjánál is megemlékeznek és közösen énekelnek. Farkas Mártának és Katalinnak köszönhető az is, hogy a Győr-Moson-Sopron Megyei Értéktárba 2017-ben felkerült 83. „*megyerikumként*” „*Dr. Barsi Ernő munkássága*”. A kapuvári székhelyű Alapfokú Művészeti Iskola 2014 óta Dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola néven működik. Az iskola tanulói boldogan vesznek részt az úgynevezett

„*Barsi-táborok*”-ban és örömmel mondják, hogy, „*barsisok*” vagyunk. A művészeti iskola székhelye Kapuvár, azonban jelenleg Agyagosszergényben, Beleden, Fertőszentmiklóson és Mihályiban kihelyezett tagozatokat is működtet, és fenntartja a helyi hagyományokat is (Mihályi bohócjárás, Szent Anna-napi búcsú).

A nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kara – ahol 50 évig oktatott – dr. Barsi Ernőről nevezte el dísztermét.⁷ A terem avatásán, 2013. október 25-én lánya, Barsi Hajna így emlékezett édesapjára: „*Barsi Ernő egész életét, munkásságát annak szentelte, hogy ez a fáklya fellobbanjon. Akik tanítványai voltak, hallották több ezer előadásának egyikét, olvasták*

számos néprajzi publikációjának valamelyikét, gazdag népdalgyűjtésének gyöngyszemeit éneklik országszerte, tovább viszik ezt a lángot. Kívánom, hogy nagyon sokáig vigyék tovább, igen nagy szükség van rá!”

Győrben (Győr-Szabadhegyen) egy utcát is elneveztek a szeretett néprajzkutatóról.⁸

⁷ A Nyugat-magyarországi Egyetem Díszpolgára címet 2010. július 3-án az egyetem rektorától, Dr. Faragó Sándortól vette át.

⁸ Győr-Szabadhegy: Győr egyik városrésze. Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata 2019. február 25-én tartott közgyűlésén a győri 1880/12. hrsz.-ú kivett önkormányzati utat Barsi Ernő utca elnevezéssel látta el.

*Barsi Hajna és dr. Lanczendorfer Zsuzsanna
dr. Barsi Ernő és felesége sírjánál*

2015. február 16-án a Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Karán 25 fővel, három szakosztállyal (Honismereti Szakosztály, amelynek tanár elnöke én lettem, Gyógypedagógiai Szakosztály, Környezet- és Egészségvédelmi Szakosztály) megalakult a Dr. Barsi Ernő Szakkollégium, amelyet 2015 szeptemberében jegyeztek be. Titkára dr. Halbritter András és tiszteletbeli tagja Barsi Hajna néprajzkutató lett. A szakkollégium eddigi programjaiban tanulmányi kirándulások, irodalmi emlékhelyek látogatása (Berzsenyi Dániel, Nagy László szülőháza), beszélgetések (Ambrus Lajos íróval, pomológussal), néprajzi terepmunka (Vágfarkasd tőkehúzás), faültetés, Barsi Ernő sályi házánál koszorúzás, konferenciaszervezés (klímakonferencia) és más szakkollégiumokkal való együttműködés szerepelt (Don Bosco, Szent László Szakkollégium).

A Néphagyományörző Óvodapedagógusok Egyesülete 2016-ban *Barsi Ernő-emlékérem* kitüntetés adományozásáról határozott. A kitüntetésben háromévente azok az egyesületi tagok részesülhetnek, akik nevelőmunkájukat hitvallása szellemében végzik. 2017-ben az egyesület ügyvezetése az emlékérem adományozásához egy bizottságot alakított. Szigethy Miklósné ügyvezető elnök felkért a bizottság elnökének, amit örömmel vállaltam. A kitüntetést először 2018-ban, az egyesület őszi találkozóján, a Teréz-napi szakmai napon adtuk át a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 2018 október 12-én (díjazottak: Bunta Gyöngyi óvodavezető, Napsugár Napközi Otthon, Székelyudvarhely; Faust Dezsőné *Brunszvik Teréz-díjas* óvodapedagógus, az egyesület alapító tagja, volt alelnöke; Papp Kornélia *Brunszvik Teréz-díjas* óvodapedagógus, a Szentendrei Óvodapedagógusok Néphagyományt Éltető Közösségének vezetője).

2015-ben október 1-jén szintén az egyesület kezdeményezésére emléktáblát avattunk Győrben, Ernő bácsi lakóházának falán. A hegedűjén játszó Mestert ábrázoló alkotást Lebó Ferenc szobrászművész készítette el és megvalósítását a város önkormányzata, valamint a győri Rotary Klub támogatta. Öröndetes, hogy hamarosan emléktábla fogja emlékét őrizni – néprajzkutató barátjával, dr. Timaffy Lászlóval közösen – az ásványrári tájház falán is.

A szeretett néprajztudósról versenyt is neveztek el – Barsi Ernő megyei népdaléneklési minősítő verseny az 1–4. évfolyamos tanulók számára –, amelyet idén is az Apáczai Csere János Kar Barsi Termében rendeznek meg. Az Oktatási Hivatal Győri Pedagógiai Oktatási Központja immár XVI. alkalommal három kategóriában (szóló, kiségyüttes, népdalkör) szervezi meg e rangos rendezvényt. Nagy örömünkre Győrben már egy utca is viseli a nevét.⁹

Filmek is megőrizték Barsi Ernő karizmatikus alakját. Sós Ágnes *Félálom* című dokumentumfilmjét (2006, 46 perc) Budapesten a Magyar Művelődési Társaság és a Honismereti Szövetség szervezésében mutatták be először. Ezt a filmet Győrben, 2010. október 1-jén a Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Karán, dr. Barsi Ernő kilencvenedik születésnapja alkalmából rendezett konferencián a pályatársak, a tanítványok (többek között dr. Cseh Sándor, dr. Dienes Dénes, dr. Fehér József, Halász Péter, dr. Kováts Dániel, dr. Lackovits Emőke, dr. Lanczendorfer Zsuzsanna, Perger Gyula, dr. Viga Gyula) és Hajna lánya előadása, köszöntése után nézhettük meg. Az ünnepelt itt kapta meg a tiszteletére készült kiadványt, az *Arrabona* különszámát is.¹⁰

9 Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata 2019. február 25-én tartott közgyűlésén a győri 1880/12 hrsz.-ú kivett önkormányzati utat Barsi Ernő utca elnevezéssel látta el.

10 *Székely Zoltán* (szerk.): Ünnepi kötet a 90 éves Barsi Ernő tiszteletére. Arrabona 48/1. Győr, 2010.

A gyűjtéseiről is készültek filmek, például a MEDIAWAVE Alapítvány jóvoltából. A kilencvenes évek elején Lengyel Sándor és Hartyánci Jenő Győrön, 1992-ben. Gyimesfelsőkon a Tankó családnál dokumentálták gyűjtését.¹¹ A Duna Televízió megbízásából Szerkesztő Kriszta *Kezében a hegedűje* címmel 2013 februárjában készített róla egy portréfilmet, amelyben több tanítványa is megszólalt és láthattuk – sajnos utoljára –, ahogy kis kórusával boldogan énekelte kedvenc Goudimel-zsoltárját („*Tégy jól és bízzál erősen Istenben...*”) a győri református templomban.

Hangja nemcsak az tanítványok szívébe vésődött be örökre, de a *Bodrog partján nevedett tulipán...* – *Sárospataki diákdalok a 18. századból* című CD-n is megmaradt, ahol a dalokhoz ő mondta az összekötő szövegeket. A dalokat a tanítványaiból verbuválódott kis kórusa, a Melodiárium Kamarakórus énekelte, zongorán pedig kollégája, Baróthy Zoltán kísért.¹²

Szakdolgozatok is őrzik munkásságát, emlékét.¹³ Léránt Zsuzsanna művelődésszervező szakos hallgató kiváló záródolgozatában a már említett Barsi-bibliográfiát (2006-ig) kiegészítette, és rádiós és televíziós szerepléseit is közli. A sok képet és dokumentumot tartalmazó dolgozatban az Ernő bácsi által kutatott és kézzel lerajzolt családfát is láthatjuk.¹⁴

1995-ben Ernő bácsi Ács Anna néprajzkutatónak még azt nyilatkozta, hogy „*Háromszáz évre való tervem van...*”¹⁵ – és valóban – még halála előtt is tervezte új előadásait, így például a Rákóczi Szövetségnél, illetve legújabb *Daloló Sokoróalja* című kötetének a könyvbemutatóján, amelyet már sajnos nélküle tartottunk meg 2013. szeptember 27-én az NYME Apáczai Csere János Kar könyvtárában.¹⁶ Úgy gondolom, nagy öröm lett volna a közös szereplés mindnyájunknak, mivel szűkebb hazám dalkincséről szól a könyv, és egyben mesterem édesapámtól gyűjtött dalai is benne vannak a hiánypótló kiadványban. Emellett a sokoróaljai népdalok gyűjtői között Ernő bácsi több tanítványa is szerepel.

Ernő bácsi, sok más ballada mellett, *Dely Mária balladájának* több szép változatát gyűjtötte fel nagy örömmel.¹⁷ A balladahősnő rokonom bátyjának felpécsi sírján ez áll: „*Az igaznak emlékezete áldott...*” (Péld. 10,5.). Bizonyos vagyok benne, hogy az ő emléke, örökön örökké áldott lesz!

Dr. Barsi Ernő mesterem, sokunk tanítója, aki egész életében szolgált: szolgálta az Istent, a nemzetet, a családot, ma ott pihen egy sírban hú társával, énektanárommal, Ida nénivel, és sajnos „balladái” körülmények közt eltávozott¹⁸ néprajzos kollégámmal, lányával a győri díszpolgárok sírhelyén. Nyugodjanak békében!

Lanczendorfer Zsuzsanna

11 2002-ben megkapta a MEDIAWAVE Alapítvány *Párhuzamos Kultúráért* díját.

12 A hangfelvételt a Harmónia Hangstúdió készítette a ménfőcsanakai Bezerédj-kápolnában 1999-ben.

13 Például *Halmos Mária*: Dr. Barsi Ernő élete és munkássága. Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr, 1986; *Máté György*: Dr. Barsi Ernő élete és munkássága. Comenius Tanítóképző Főiskola, Sárospatak, 1996; *Kiss Rita*: Dr. Barsi Ernő népzene- és népdalkutató. Győr, 2015.

14 *Léránt Zsuzsanna*: Egy kisalföldi néprajztudós életútjának vizsgálata. A „Fáklyagyújtó” Dr. Barsi Ernő. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2006. 114 p. Konzulens: *Lanczendorfer Zsuzsanna*. Lásd még *Léránt Zsuzsanna*: Dr. Barsi Ernő, az „aranyember” 85 éves. Honismeret 2005. 3. sz. 106–107., valamint *Léránt Zsuzsanna*: Barsi Ernő bibliográfia. Ünnepi kötet a 90 éves Barsi Ernő tiszteletére. Arrabona 48/1. Győr, 2010. 167–198.

15 *Ács Anna*: „Háromszáz évre való tervem van...”. Barsi Ernő 75 éves. Műhely 1995. 18. évf. 2–3. sz. 52–55.

16 *Barsi Ernő*: *Daloló Sokoróalja*. Győr, 2013. In Memoriam. Meghalt Barsi Ernő. Áldás békesség voltál nekünk. Néprajzi Hírek 2014. 1. sz. 74–78.

17 Börcsön 1965-ben, Győrújfalun 1969-ben, Győrön 1990-ben. In *Lanczendorfer Zsuzsanna–Gülch Csaba*: *A vérző lilium. Dely Mária balladája a néphagyomány és a költészet tükrében. Magánkiadás, Győr, 2003. 94, 100, 107.*

18 Súlyban, édesapja szülőházában 2020. január 30-án meggyilkolták.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Herrmann Antal: A néprajz és a néptanító¹

A földrajz természetes törvényei és a történelem örök etikai igazsága a nagy és kis antant önkényének pillanatnyi bitorlásai ellen is biztosítják Nagymagyarország integritását, és nemzetünk őseréje s ellenségeink gyöngesége mellett tényné fogják igazolni a magyar irredentizmust. Ezek a törvények, s a faji és a nemzeti érzés közössége minden demarkációs vonalat eltörölő kapcsolatok a történelmi és a csonka Magyarország közt. A népmesében a hős szétmarcangolt testének tagjait az élet vize forrasztja ismét össze. A szétdarabolt Magyarországot feltámasztó életvízének egyik forrása a nemzeti szellem és hagyomány hatványozott kultusza. Ezt meg kell ismerni és érteni, általánosan tudatossá tenni. Erre kell vezetni és buzdítani a jelen generációt, nevelni a jövő nemzedéket. Mindkét feladat főleg a tanítónak és elsősorban a néptanítónak nagy nemzetmegváltó kultúrmissziója. [...]

Lesújtott nemzetünk létérdeke, megújulásának első feltétele, hogy minél hatékonyabban és általánosabban érvényesüljön a nemzeti szellem egész életében, főleg ennek előkészítőjében és irányítójában, a nevelésben. Ezért a tanítónak a legalaposabban és konkrét meghatározottsággal ismernie kell a nemzeti szellemet. Ez nem valami absztrakt fogalom, tartalmatlan szólam, milyennek a kiegyezés utáni kor deklamáló hazafiai a nemzeti génusz jelszavát használták. Ez él, ténykedik a nemzet történelmében, intézményeiben, nyelvében, irodalmában, művészetében, és legközvetlenebbül nyilatkozik és hat a nemzetté kialakult népközösség közös világnézetében, hagyományaiban, erkölceiben, szokásaiban, hiedelmében, költészetében, öröklött formájú tárgyi alkotásaiban és egész sajátos életében. Ezekbe mélyen bele kell pillantania a tanítónak, ha a sokat hangoztatott, de kevésbé értett nemzeti szellemnek illő helyet akar adni nevelési elvei közt. [...]

Az a tanító, aki előtt a nép érzésének, gondolkodásának és egész életfolyamatának módja olyan, mint egy tiszta átlátszó üveglap, az aztán a néplélek eszményi jelenségeiből: költészetéből, művészetéből, az erkölcsi világrendről való felfogásából nyerheti azt a nemes fémeket, azt az amalgámmá szilárdult híg ezüstöt, mellyel bevonva amaz üveglap tükörré válik, amelyet az általános műveltség és az emberi közösség aranykeretébe foglalva, a nép elé tarthatunk, hogy ismerje meg benne önmagát, az esetlegességek fogyatkozásaitól ment igaz lényegét, jobb énjét, főleg abból a célból, hogy ehhez minél hasonlóbbá váljék köznapi életében is.

A város és a falu közti viszonyra nézve igen egyoldalú az a felfogás, mely szerint a város civilizációt ad a falunak, s a falu csak kenyeret a városnak. Az észszerű modern szociológia, mely a faluhoz való visszatérést javasolja a hipercivilizáció kinövéseinek orvoslásául, kellő-

1 Herrmann Antal (Brassó, 1851. július 30.–Szeged, 1926. április 15.) magyar néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Néprajzi Társaság egyik alapítója. Közleményünk eredeti megjelenése: Néptanítók Lapja 1920. nov. 11. 53. évf. 44-46. sz. 8-10. A kihagyásokat [...] jelzi. (A szerk.)

en méltányolja a falu kulturái és etikai értékét is. A tanító és a nép viszonylatát is rendesen igen egyoldalúan ítélik meg. A tanító műveltséget nyújt a népnek, és ennek fejében csak igen szerény anyagi ellenértéket, szűkös kenyeret kap a közfelfogás szerint; azonban a tanítón múlik, hogy minél bensőbb szellemi és erkölcsi kölcsönhatás, reciprocitás is létesüljön közte s a nép között. [...]

A néptanító szellemi közvetítő a magasabb értelemben vett nemzet és az alsóbb értelemben vett nép között. Hivatalos feladata elsősorban, hogy a nemzet műveltségét közlesse a néppel. De fordított irányban is fontos hivatása lehet. Nemcsak a magasabb nemzeti kultúra, hanem az egész nemzeti lét a népeleten alapszik, abból ered és táplálkozik, mint a korona és a virág a gyökérből. Leginkább a néptanító van arra hivatva és képes arra, hogy közlesse a nemzet egyetemével a primitív népelet, a naiv néplélek eredeti energiáit, alkotó erejét, ősi elemeit, öröklött hagyományait. Ezek azok az életforrások, melyeknek üde errei nélkül elposványosodik a civilizációnak bármi téres és mély tava. Különösen nagy rázkódások, depressziók, destrukciók és hanyatlások után a romlatlan konzervatív néplélekből kell kiindulnia a nemzeti rekonstrukciónak, megújhodásnak, reneszánszának.

A nevelésnek a nemzethez való viszonylatában három irányt lehet megkülönböztetni: a nemzetnevelést, a nemzeti nevelést és a nemzetnévelést. Ez utóbbinak igazán nemzetalkotó feladata: egy primitívebb kultúrájú és gyöngébb erejű, de kedvező helyzetű és fejlődésre képes népet nemzetnéveléssel emelni; vagy több népelemet egységes nemzetnéveléssel összeforrasztani olyképpen, hogy a nagy túlsúlyban levő erős elem szilárd alapjára és biztos keretébe foglalja a többi gyöngébb elemeket a földrajz és a történelem végzettszerű logikájánál fogva, sajátos népiségek fenntartása és faji kultúrájuk fejlesztése mellett is. Tagadhatatlan, hogy mi a nemzetalkotásnak ezen utóbbi stádiumában is voltunk, és ebbeli feladatainkat fogyatékosan teljesítettük. Be kellett volna látnunk, hogy jobban kell törődnünk úgynevezett nemzetiségeink népiségével. Ezekkel szemben az általános kultúrfeladataink mellett úgyszólván gyámi kötelessége lett volna nemzetünknek, melynek nevére e haza szent földje mint történelmi hitbizomány, ezer év óta be van táblázva a nemzetek telekkönyvében. Saját jól felfogott nemzeti érdekünk is azt kívánta volna, hogy nem magyar fajú népeink tanulmányozását is mi magunk végezzük az igazság jegyében, és ne engedjük át e kényes munkát tudatlan kontárokra vagy lázító agitátorokra. E fontos feladatot azonban nem tette tárgyaltanná hazánk ideiglenes feldarabolása és túlnyomóan nemzetiségeink lakta vidékeink elszakítása. Sőt, a megmaradt országzöm konszolidálása és az elválasztott perifériák revindikálása érdekében még fontosabbá és sürgősebbé vált e munka, melynek főrésze a néptanítóinkra hárul, kik ezzel szószerint is a második honfoglalás főtényezői lehetnek. [...]

Néphagyományaink nemzetünknek legbecesebb öröklött szellemi kincsei, melyeket nem rabolhat el sem az antant, sem a kommunizmus. Azoknak összegyűjtése, megmentése, feldolgozása nemzeti kultúrpolitikánk legsürgősebb és legfontosabb feladata. A szó és a hit, a cselekvés és a tárgy népies hagyományainak kataszterszerű inventáriumának megalkotásában az irányító, rendszerező szaktudós legértékesebb, sőt nélkülözhetetlen dolgozótársa a néptanító, aki mindig és mindenütt közvetlenül és bensőségesen érintkezhetik a néppel, annak minden rétegével. Ebbéli munkájával nagy hasznára van a nemzeti tudománynak és az emberi civilizációnak, a népnek és önmagának. Megkönnyíti pedagógiai feladatát, megnyeri a nép bizalmát, tekintélyt szerez magának le- és felfelé. Reá nézve a népelet tanulmányozása lélekűdítő és emelő szellemi foglalkozás, melyhez nála nem kell különös szaktudás és tudományos apparátus, csak helyes érzék, jó megfigyelés, munkakedv és hajlandóság. [...]

Gondolatok a kettősnyelvű diákokról és az anyanyelvoktatásról – „kevesebbet” vagy többet?

„A táblánál álltam, körzövel, vonalzóval, s a jó tanulók biztonságával szerkesztettem az ábrát, az aznapi leckét. Egyenest húztam a B és F pontok között. – Mondd is, amit csinálsz – szólt hozzám a tanár. – Egyenest húzok a bé és áff pontok között – feleltem. A tanár mosolyogva felütötte a fejét. – Mi között? – A bé és áff pontok között – ismétltem. Egy kicsit tájszólásban beszéltem. – Nem áff, hanem eff. – Igenis. – Mondd ki, hogy eff. – Áff – mondtam tisztán és félreérthetetlenül. – Nem áff! Mondd, ahogy kell. Hallgattam. Tudtam, hogy nálunk tájszólásban beszélnek, nem ő-vel, amit később igen szépnek találtam, hanem az e-t hol egész zártan ë-nek, hol nyíltan csaknem á-nak ejtve; közönségesebb szavainkat például, ha a pusztaiak módjára morzsolás helyett zsurmolást mondtunk, anyánk elég gyakran kijavította, de csak a szavakat, mert a hangokat ő is úgy ejtette, mint mindenki. Nagyapa is gúnyolódott néha velünk, mert ő alföldiesen beszélt; igaz, hogy néha mi is neveltünk az ő szavain. – No, mondd hát – s nyelvem megbénult. Hirtelen meggyűlöltem a kiejtésemet. – Mi lesz? – Áff – nyögtem ki végre halkán, végső erőfeszítéssel. Az osztály fölrohögött. – Hová való vagy? – kérdezte a tanár. Nem válaszoltam. – Pusztai! – kiáltotta valaki. – Bregócs.”¹

A kettősnyelvűséggel kapcsolatos lelki-szellemi megpróbáltatásoknak ezen iskolapéldáját, Illyés Gyulának a „nagy áff”-ről szóló történetét valamennyien ismerhetjük. Az ehhez hasonló pedagógiai baklövések tömegéről szerezhetnénk tudomást, ha az iskolák falai beszélni tudnának – vagy ha a tanulók megfelelő nyelvészeti szaktudás birtokában lennének, s szándékuk azt diktálná, hogy ezen eseteket közreadják. – Ez persze nem lehet elvárás.

Általános iskolai éveimre visszatekintve egy alkalommal – legalábbis több hasonló eset nem ragadt meg emlékezetemben – testközelből is megtapasztaltam a hozzáadó szemléletű anyanyelvoktatás hiányát. Az ezzel járó rossz érzések örvényszerűen hatottak rám.

Magyartanárnőnk a témazáró fogalmazásokat tartalmazó füzeteket osztotta ki, s közben a jól ismert értékelési szempontnak, a „tartalom, helyesírás, külalak” sérthetetlen hármasságának ismérveit hangoztatta. Kinyitva a füzetet, egyből kiütközött – sok egyéb más, apró finomítás mellett – egy hatalmas, piros folt. Valójában nem folt volt az, csak első pillantásra tűnt annak: a tanárnő egy, a fogalmazványba belekerült alaki tájszó oda nem illőségét akarta bő, piros tintával jelezni. Kisiskolásként olyan érzésem támadt, mintha mázolásával e szó létjogosultságát akarta volna megvonni, s egyúttal a lényemnek egy részét a semmibe kívánta volna vetni. Nos, hát ez (is) én vagyok – gondoltam magamban –, nemcsak leírni tudom, hogy *mihánts* (és nem az eredeti szándékok szerinti *miháncs*, hiszen bekapcsolt bennem a szóelemzés elvét alapul vevő helyesírási motor); hanem használata által e szó a lényemnek elidegeníthetetlen része is egyben. Ma is visszhangzik fejemben a heideggeri gondolat: az ember „nyelvbe foglalt létező”. Örök lecke – vagy nagy tanulság? –, gondolhatná az ember naiv módon: a *miháncs* szociális értéke – létjogosultságát elvitatva – nulla. A valóság viszont az, hogy van neki, csak funkcióhoz és beszédhelyezetehz kötött e változat megfelelő használata – a köznyelvi megfelelője: *mihelyt* (népiesen: *mihelyst*).²

1 Illyés Gyula: Puszták népe. Móra Kiadó, Budapest, 1991.; <ftp://ontologia.hu/Language/Hungarian/Crawl/MEK/mek.oszk.hu/00600/00682/00682.pdf> (Utolsó hozzáférés: 2020. január 10.)

2 Pusztai Ferenc (főszerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

A margón eligazításként csak ennyi állt: „ilyen szavakat nem használunk”. Világunk kritikus szemlélőjeként e mondattal már gyermekként is voltak problémáim – egyből kettő is. Mely szavak tartoznak ebbe a csoportba, s mely rendezőelv alapján kerülnek be e körbe a különféle szavak? Erre már nem kaptam választ, s ahogy az eset folytatása, úgy a nyelvjárásokkal kapcsolatos további anyanyelvoktatási emlékeim is homályba vesznek.

Az említett alaki tájszót családi és ismerősi körben azóta is használjuk, de hogyan korábban, a dolgozatba kerülésekor sem láttuk leírva, azóta sem vetjük papírra. Ebből – vagyis a nyelvjárásai változatok írásbeliség nélküli voltából – fakadóan a probléma tovább rétegződik, ti. ha a diáknak a hallott alak köznyelvi megfelelője (ha van egyáltalán!) nem jut eszébe, akkor a már említett módszerrel vagy másikkal próbál köznyelvi alakot „faragni” a nem köznyelvi változathoz. Ha birtokában lenne olyan tudásnak, amely segítséget nyújtana a nyelvváltozatok köz- és jelenségpárhuzamok feltárásában, továbbá amely segítené eligazítani az azok közötti „átjárásban”, annak egyértelműen pozitív hozadéka lenne mind az írásbeli, mind a szóbeli megnyilvánulás minőségére nézve. Hiszen a kutatások azt bizonyítják, hogy nyelvjárásai háttérrel összefüggő hatás a szóbeli és írásbeli produkciók alapján a nyelv minden szintjén kimutatható.³

A gyakorló magyartanárok talán kevésbé, a dialektológusok és szociolingvisták annál inkább adnak hangot hosszú évek óta abbéli álláspontjuknak, hogy olyan anyanyelvoktatásra van szükség, amelyben a tanárok – az ún. hozzáadó szemlélet jegyében – a kettősnyelvű diákok nyelvhasználatának nyelvjárásai vetületére is tekintettel vannak, s nem csak a művelt magyar köznyelv írott és beszélt változatának finomságaira igyekeznek megtanítani diákjaikat.⁴

Világos, hogy az anyanyelvoktatás során a hangsúly a köznyelv írott és beszélt változatának elsajátításán van, hiszen ez a feltétele a tanulók társadalmi esélyegyenlőségének és versenyképességének; azonban a kettősnyelvű tanulók nyelvhasználatának a nyelvjárásai vetületére való odafigyelés is rendkívül fontos kérdés. Legfőképpen azért, mert a közoktatásban tanuló diákok legalább kétharmada, de a felsőoktatásba bekerülő hallgatóknak is jelentős hányada nyelvjárásai háttérű beszélő.⁵ Persze az sem elhanyagolandó, honnan közelítjük meg a megoldásra váró feladatot. Nem olyan anyanyelv-tanórára van szükség, amelyben elvont nyelvjárásai ismereteket tanítanak a diákoknak, hanem olyan – jó szakmai érzékkel bíró, s a pedagógiai folyamatba a megfelelő pillanatban segítő módon közbeavatkozó – pedagógusokra, akik alkalmasint egy-egy nyelvjárásai szó vagy rendszertani jelenség felszínre bukkanása esetén kontrasztív szemlélettel rá tudják irányítani a tanulók figyelmét az anyanyelv táji sokszínűségére. Szándékosan írtam *pedagógust* és nem *magyartanárt*, mert ez általános érvényű, tantárgytól független, gyakorlati pedagógiai kérdés azokban az intézményekben, amelyekben az oktatás a tanuló anyanyelvén folyik. Bizonyos mértékben minden pedagógusnak érzékeny kell(ene) válnia a téma iránt.

A magyartanárok esetében különösen fontos, hogy megfelelő mértékű nyelvjárásai ismeretek birtokában – jobb esetben helyi nyelvjárásai háttérű kettősnyelvűekként – olykor adjanak teret az intuíciónak. Nyugat-dunántúli származásúként – kemenesaljaiként – tanul-

3 Ld. Kiss Jenő: Az alkalmazott dialektológia. A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. In *Uő.* (szerk.): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 145–156.; továbbá Guttman Miklós: A táji jelenségek vizsgálata tíz-és tizenéves beszélt nyelvben Nyugat-Dunántúlon. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1995.

4 Ld. többek között Kiss Jenő: A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. Magyar Nyelvőr 126. sz. (2002) 263–269.; Beregszászi Anikó: Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben. A magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In Karmacs Zoltán–Márku Anita (szerk.): Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. PoliPrint, Ungvár, 2009. 20–25.; Parapatics Andrea: Pozitívan a nyelvjárásokról – az iskolában is. Anyanyelv-pedagógia, 4. sz. (2011); <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=347> (Utolsó hozzáférés: 2020. január 10.)

5 Ld. Kiss Jenő: A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. Magyar Nyelvőr 126. sz. (2002) 263–269.

mányaim során sokszor tapasztaltam, hogy magyartanárom (aki szintén e kistáj szülöttje) a különféle szépirodalmi szövegekben, versekben (pl. Arany János költeményeiben) előforduló nyelvjárási vonások kapcsán indíttatást érzett, hogy „itt és most” jelleggel kitérjen néhány (főként lexikai) nyelvjárási változatra. Jóllehet e változatok természetük szerint területi kötöttséget mutatnak, előfordulhatnak még nagyobb kiterjedéssel is a magyar nyelvterület egészére nézve, de nagyobb annak a valószínűsége, hogy az adott alakváltozatot nem ismerik a távolabbi vidékek diákjai, ezért természetesen nem is érezhetik sajátjuknak. S minthogy ezek nyelvjárásuknak nem elemei, így a párhuzam számukra nem életközeli, hanem tankönyvíví, s az ismeret – mentális értelemben vett – távolsága miatt nem fog tartósan bizonyulni. Helyette olyan példákra van szükség – adott esetben szépirodalmi, de akár más műfajú szövegekből is merítve –, melyek a diákok saját nyelvjárásával összefüggésben állnak. Más szóval: a nyelvjárásokra való alkalmankénti reflexiók alapanyagául sikerünk érdekében érdemes olyan művet választani, melynek szerzője (megközelítőleg) az adott vidéken élt és alkotott. Ennek megfelelően a nyugat-dunántúli nyelvjárástípushoz⁶ tartozó településeken sokkal célravezetőbb például Berzsenyi Dániel, Dukai Takách Judit, Nagy László vagy Weöres Sándor műveiből példákat hozni, mintsem Arany János műveiből – ismétlem: ezen a területen, hacsak nem a nyelvjárásközi eltérés (esetleg párhuzam) érzékeltetése a cél. Mert ez eggyel magasabb absztrakciós szintre helyezi a problémát: megvalósításához ez esetben az anyanyelvjárás–köznelv közti kontraszt érzékelése már az elvárások közé tartozik, s ez ad lehetőséget az anyanyelvjárás – (azonnyelvi) más nyelvjárás közti kontraszt rendszertani szempontú vagy heteroním lexémák általi érzékeltetésére.

Nem az a döntő kérdés végső soron, mit tudnak a gyerekek általában a nyelvjárásokról elméleti szinten, hanem mit tudnak saját anyanyelvjárásukról – ugyanis a köznelv és nyelvjárás közti kontrasztot többnyire jól érzik⁷ –, s e tudásból mit tudnak aprópénzre váltani a naponkénti szóbeli és írásbeli gyakorlatukban. Ha (tágan értelmezve) a közoktatás helyi, illetőleg távolabbi (központi) szereplői lassanként képesek lesznek e szemléletváltásra, hamar nyilvánvalóvá válhat, hogy a témánkkal összefüggésben álló kihívások – tehát a nyelvjárások hátrányos megítélése, a nyelvjárási változattal kapcsolatos szégyellő-önfeladó attitűd⁸ stb. – javarészt maguktól szűnnek meg.

Ferenczi Gábor

6 A nyelvjárások osztályozására ld. *Juhász Dezső*: A magyar nyelvjárások területi egységei. In *Kiss Jenő* (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 262–324.

7 Ld. többek között *Kiss Jenő*: Nyelvjárás és köznelv. Általános iskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata nyelvjárási közegben. *Magyar Nyelv* 4. sz. (1996) 403–415.; *Boros Ildikó*: Mit tudnak a veszprémi nyolcadikosok a nyelvjárásokról? In *Hári Gyula–H. Tóth Tibor* (szerk.): *Regionalitás és nyelvjárásiasság Veszprém megyében*. Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Veszprém, 2010. 59–63.; *Kovács Rácz Eleonóra*: A nyelvjárás fogalmi, valamint élőnyelvi jellegének tudatosulása az általános iskola 5. és 8. osztályában. *Hungarológiai Közlemények* 4. sz. (2011) 145–160.; *Kovács Rácz Eleonóra*: Nyelvjárási attitűdök. Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2013; *Ferenczi Gábor*: Nyelv(járás)i tudat és nyelv(járás)i attitűd vizsgálata felső tagozatos tanulók körében. In *Bódi Zoltán–Ferenczi Gábor–Pál Helén* (szerk.): *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben*. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból. A Magyarországi Kutató Intézet kiadványai 9. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 2019. 195–237.

8 Ld. *Kiss Jenő*: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002; *Kiss Jenő*: A nyelvi attitűd: a nyelvjárásokhoz és a köznelvhöz való viszonyulás. In *Uő*. (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 218–229.; továbbá ezen attitűdnek negatív társadalomlélektani összefüggéseit ld. bővebben *Deprez, Kas–Persoons, Yves*: Attitude. In *Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J.* (szerk.): *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1987. 125–132.; *Löffler, Heinrich*: *Germanistische Soziolinguistik. Grundlagen der Germanistik* 28. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2010.

Változó székely identitás

A nemzettudat sajátosságai a székelyföldi fiatalok körében

A Kárpát-medencében élő magyarság esetében sajátos helyzetéből fakadóan többnyire három közösségről, illetve a közöttük lévő viszonyról esik szó: az összmagyarság, az anyaországi magyarság és a nemzeti kisebbségeknek számító határon túli magyarok. Ebben a rendszerben a székelyföldi magyarság mint elkülönülő társadalmi csoport „*elképzelt közösségként*” tűnik fel. Ennek az anyaországtól elszakított kényszerközösségnek vállalt és közös tapasztalata van a kisebbségi létről és határozott elképzelése kisebbségi nemzetépítésről, a kisebbségi nemzetté való válásról.¹ Egy elképzelt közösség megalkotásához azonban nélkülözhetetlen történelemmé alakítani az emlékezetet, amelyhez szükség van olyan intézményrendszerre, ami által az újraértelmezett múlt örökségének felidézését programmá lehet tenni ünnepek és évfordulók, szertartások és rítusok, a történeti emlékezetet megtestesítő emlékhelyek, kulturális alkotások formájában – ezeken keresztül intézményesül a nemzetfelfogás és alakul ki a nemzeti identitás. A modern nemzetek kialakulása során az embereknek be kellett fogadniuk a nemzeti identitást és azonosulniuk kellett azzal, ami azért volt lehetséges, mert tudatosult már bennük korábban valami „nemzetszerűség”. Ez a tudatosodás a nemzeti érzés felfedezése, ami lehetővé teszi a társadalom nemzetként való létét. E folyamatnak három nélkülözhetetlen tényezője a közös múlt emlékezeteként kezelt „sors”, a kulturális és nyelvi kapcsolatok, amelyek a társadalmi kommunikáció konstitutív alapjai, valamint a magát nemzetként meghatározó csoport tagjainak egyenlősége – a civil társadalom létrejötté.² A székelység esetében kitapinthatóan létezik mindhárom tényező, ugyanakkor nem tekinthetjük egyszer és mindenkorra kialakultnak, sajátos helyzetükből fakadóan folyamatosan keresik – és találják meg – az elkülönülésre, az önmaguk azonosítására alkalmas jegyeket, gondoljunk csak az örökített székelykapura³ vagy a fogyasztást nemzetiesítő Igazi Csíki Sörre.⁴ A tanulmány témája a székelyföldi magyar nemzetiségű közösség nemzeti identitásának vizsgálata, empirikus kutatási terepe a mai megyehatárok mentén értelmezett Hargita, Kovászna és Maros megye magyar anyanyelvű 18–35 év közötti lakossága.

Az erdélyi tömbmagyarság, a székelység 1920 után az anyanemzettől különböző társadalmi, politikai, történelmi hatásnak volt kitéve. Papp Z. és Veres szerint „*a határon túli magyarok többségének nemzeti identitásában erőteljesen tükröződik a közel egy évszázada folyó szétfejlődés, az ország geopolitikai »státusza«, a hazai kisebbségpolitikai viszonyok, a magyar politikai szervezetek államigazgatásban betöltött szerepe és Magyarország határon*

1 Bárdi Nándor–Szarka László: A magyar kisebbség- és nemzetpolitika megújításának lehetőségei. Civil Fórum 3. sz. 38–47.

2 Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig. A nemzetépítés folyamata Európában. (Ford. Erdősi Péter) Regio 2000. (11. évf.) 3. sz. 3–24.

3 Gagyí József: Örökített székelykapu. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004.

4 András Hanga–Szakács István: „Oszd a Heinekentől loptuk vóna?”. A nemzeti identitás mint márkatényező – az Igazi Csíki Sör. DOSZ-T3 Kiadó, Budapest–Sepsiszentgyörgy, 2016. 105–117.

túli nemzetpolitikája is. Ezek a tényezők, mint regionális különbségek, határozzák meg a határon túliak »otthonosságérzetét« országukban, ami a hazafogalom konstrukciójának is az alapja.⁵ A 2002 és 2010 közötti magyarországi kormányok nemzetpolitikai és aktuálpolitikai lépései erősítették azt a feltételezést, miszerint a székelyföldi magyar közösség – nem utolsósorban az 1990-ig tartó elzártágnak köszönhetően – önálló és életképes társadalomként működik a romániai társadalmon belül. A székelység esetében leginkább a 2004. december 5-i magyarországi népszavazás érdektelensége⁶ nyomán tudatosult egyfajta magára maradottság érzés és elindította az egyre határozottabb székely „nemzeti” identitás kialakítását. Deutsch nézete szerint a nemzettudat megszületéséhez szükséges valami, ami kollektíven tudatosul az etnikai csoporttagjaiban.⁷ A székelység életformaként való definiálása egyre intenzívebbé vált a nemzeti térben. A székelyföldi közösség egyre inkább a pozitív történelmi tapasztalatokat jelentő archaikus struktúrákhoz, szokásokhoz nyúl vissza, mint a valamikori székely székek politikai és közigazgatási rendszeren kívüli „feltámasztása”, ami egy archaikus közösségi tulajdon (ld. közbirtokosság), illetve közigazgatási forma (ld. székiség). Mindez lényegében olyan szerveződési formája az adott közösségnek, amit Tönnies Gemeinschaftként ír le. A közösség vezérelve a „[...] kölcsönös birtoklás és élvezet, valamint a javak kölcsönös birtoklása és élvezete”.⁸ A közösség tagjai által követett közösségi akarat a szokásokon és hagyományokon keresztül manifesztálódik. A közösségi igazgatási struktúra felelevenítésének élére állt a 2003. október 6-án megalapított helyi ügyekkel foglalkozó véleményformáló és jelentésképző Székely Nemzeti Tanács (továbbiakban SZNT). Ez olyan pártok felett álló szervezet, amely megtestesíti a történelmi székely székeket, szervezi és felmutatja a székelységet mint nemzetet, valamint kijelöli magát Székelyföldet. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (továbbiakban EMNT) és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (továbbiakban RMDSZ) is igyekezett területileg lehatárolni Székelyföldet: a rendszerváltás után összesen négy Székelyföldre vonatkozó autonómiatervezet/kisebbségi törvénytervezet készült. A területi lehatárolás és a szimbolikus térfoglalás – ld. az SZNT által kezdeményezett örtüzek, körbelovaglás, Székelyek Nagy Menetelése – mellett az etnikai kultúra objektumainak alkalmazása is az önállósodásra és a székely életforma nemzeti térben való elhelyezésére irányul. A ma széles körben ismert és használt székely zászlót a Székely Nemzeti Tanács fogadta el 2004 januárjában, ám robbanásszerű elterjedését és a székely autonómia szimbólumává válását 2004 decembere hozta meg. Ekkortól sokasodtak meg a Székelyföldet önálló földrajzi egységként felmutató akciók, de ezek is – a korábban említett váltógazdálkodásos kormányzásnak és változó nemzetpolitikának köszönhetően – 2010 után kaptak kiemelkedő szerepet és politikai támogatást. A megfigyelt társadalmi változások azonban abba az irányba mutatnak, hogy a székelyföldi magyarság fiataljai egyre inkább tekintik hazájuknak Erdélyt, vallják magukat székelynek és elfogadhatónak tartanak Székelyföld politikai, földrajzi, etnikai (és nemzeti) önállósodását – „a nemzeti test [...] teret igényel magának”.⁹ A székely „nemzetté” válásnak más előfeltételeit is tapasztalhatjuk: közös szokások rend-

5 Papp Z. Attila–Veres Valér (szerk.): Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái. MTA ENKI, Budapest, 2007b. 15–16.

6 A népszavazás eredménytelen volt, a szavazásra jogosultak 37,49%-a ment el szavazni és az „igen” szavazatok száma mindössze 3,14%-kal haladta meg a „nem” szavazatok számát. A székelyföldiekben ekkor válhatott a sok egyéni élmény kollektív élménnyé, ekkor tudatosulhatott bennük, hogy nem tartoznak az anyaországiakhoz, különböznek tőlük.

7 Deutsch et. al: Nation-building. Atherton Press, New York, 1996.

8 Tönnies, F.: Közösség és társadalom. (Ford.: Berényi Gábor, Tatár György) Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 30.

9 Hroch i. m. 18.

szere és különös tájnyelv, lehatárolható „saját” történelmi területen élő, etnikailag homogén lakosság, közös történelmi tudat, nemzeti fogyasztás, hatékony társadalmi kommunikációs csatornák, önálló és fiatal értelmiség.

A modern nemzet kialakulásával létrejövő nemzeti identitása nemzeti szocializáció során piramisszerűen egymásra épülő tudáskészletbe rendeződik. Csepeli és munkatársai szerint a piramis három szintű: 1) spontán nemzeti azonosulás – az egyén saját csoportjához fűződő közelségérzete; 2) attitűdök és érzületek – sztereotipizációk, értékek; 3) önismereti, ideologikus interpretációk – etnocentrizmus, idegengyűlölet és rasszizmus, nacionalizmus.¹⁰ A spontán nemzeti identitás által tekinti az egyén magát valamely nemzeti kategória hatálya alá tartozónak, és e besorolás az egyén számára természetes, de nem minden esetben nélkülözi a belső konfliktusokat. Különösen kisebbségi létben válhat problémássá a valamely nemzeti kategóriába való besorolás, mert a többségi nemzet tagjai kétségbe vonhatják az egyén nemzeti hovatartozását, akár az adott nemzeti kategória létezését is. Ha az adott csoport kisebbségként generációkon át gyakorlatilag el volt zárva az anyanemzetétől, ha az anyanemzet tagjai számára gyakran ismeretlen, a történelmi távolból átörökített nemzeti kategóriát használ hovatartozása kifejezésekként, akkor ez a kategória segíti az anyanemzettől való elkülönülésben a sajátos tudáskészlete kialakítása által. Különösen, ha „*sajátos interakciós, történelmi, gazdasági és politikai körülmények között*” létezik.¹¹ A második szint a tudatos nemzeti identitás, az attitűdök és érzületek sokasága, amelynek eszközkészlete az értékek felsorolása és a sztereotipizáció, amely egyben a „Mi” és az „Ők” különbségtételének is eszköze. A harmadik szint az önismereti vagy ideologikus interpretáció, amely során az egyén számára a nemzet tényként jelenik meg, és ami a nemzeti ideológia tudáskészletén belül cselekvési lehetőséget nyújt számára, cselekvésre készíteti. Csepeli nyomán „*nemzeti ideológiának azt a történelmileg kialakult és kollektíve osztott tudáskészletet nevezük, mely változó mértékben megelőző etnocentrikus képzetekre épülve, azok társadalmi-lélektani örökségeként, elgondolhatóvá, átérezhetővé és kimondhatóvá teszi a nemzeti csoporthoz való tartozást a nemzeti csoport tagjai számára*”.¹² A nemzeti ideológia fő témái a nemzet elnevezése, szimbólumai, a benne foglalt és belőle fakadó hit, a kulturális, gazdasági, történelmi és további, az adott nemzettel összefüggő tárgykörök, értékek és értelmezések, rítusok, rituálék, ünnepek foratókönyve, viselkedés, viselet. Az a tudáskészlet tehát, amely a székely nemzeti ideológia részét képezi, konstitutív alapként szolgál a nemzeti identitás kialakításában és ennek egyik meghatározó eleme az identitás életformaként való definiálása is. A mostani 18–35 év közötti korosztály tudatos nemzeti identitása pedig a következő generáció spontán nemzeti identitásává válik majd.

NAGYMINTÁS IFJÚSÁGKUTATÁSOK MÁSODELEMZÉSE

A határon túli magyarok nemzeti identitásának kutatása a rendszerváltás után a nagymintás ifjúságkutatások egyik központi témájává vált. A székelyföldi társadalmon belül elindult változásokról tanúskodik, hogy a másodelemzésekre felhasznált kutatásokban 2010-ben megjelent a székely önbesorolásra vonatkozó kérdés és válaszadási lehetőség.

10 Csepeli György: Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest, 1992; Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In Fedinec Csilla (szerk.): Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 7–27.

11 Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In Kántor Zoltán (szerk.): Nacionalizmus-elméletek. Szöveggyűjtemény. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 261–276.

12 Csepeli i. m.

Megfigyelve a fiatalok identitáskritériumainak megoszlását kiderül, hogy az anyanyelv, a kultúra és az önmeghatározás, miszerint „*magyarnak tartja magát*” a legfontosabb kritériumok. A legkevésbé fontos kritérium a magyarországi születés és a magyar állampolgárság, ez utóbbi birtoklásának fontossága a nemzethez való tartozás kritériumaként 1997 és 2015 között folyamatosan csökkent. A magyar szertartási nyelvű egyházhoz való tartozás kritériuma is ugyan csökkent, de még fontos a fiatalok számára, amely a vallás hétköznapi életben betöltött szerepének csökkenésével magyarázható. Mindebből következőn megállapítható, hogy a felmérésekben résztvevő fiatalok többségére a nyelvre, a kultúrára és az önazonosságra épülő kultúrnemzeti identitás a jellemző. Amennyiben a nemzeti önbesorolás mint csoporttagság merült fel, a válaszadók kétharmada inkább vallotta magát erdélyi/székely/romániai magyarnak, és egyharmad arányban magyarnak (kiegészítő jelző nélkül). Ám ha igen–nem válaszra kényszerítette a kutató a válaszadót, akkor 90% fölötti a magukat a magyar nemzethez tartozónak vallók aránya („*A magyar nemzet részének tekinti-e magát?*”). Ha a székely is bekerült a válaszlehetőségek közé, akkor az erdélyi és az erdélyi magyar ugyan megőrizte kétharmadát, de a magyar kategória visszaszorult 20%-ra és a válaszadók közel 16%-a választotta tudatosan a székelyt. Ugyancsak 16%-os arányban választották másodlagos csoporttagságnak a székelyt, de megemelkedett a magyar kategóriát megjelölők száma is, ami azt mutatja, hogy az erdélyi magyarok magyarságtudata nincs összhangban a magyarországi nemzettudattal. Ők Erdélyt vagy a születés települését tekintették szülőföldjüknek, itt Románia átlagosan 10%-ban jelenik meg, de a hazafogalom már változó mértékben ugyan, de 40–40% körül alakult Erdély és Románia vonatkozásában. E két külön kategória mellett Magyarország alig 10%-ot ért el. Sokkal árnyaltabb képet mutat az, hogy társadalmi csoportként 50% fölött tartják magukat a román nemzet részének, de ha az egyén önbesorolását nézzük, ez már csak 26%, tehát másként tekintettek magukra csoportként és másként egyenként. A románokhoz inkább közömbösen állnak, a magyarországi magyarokhoz inkább rokonszenvesen, ám mindkét nemzet elutasítása megközelítőleg azonos szinten mozog, bár a magyarokkal való rokonszenvezés erősebb, mégsem mutatnak szélsőséges eltérést, kilengést egyik nemzettel szemben sem. E kettős integráció a többségi nyomáshoz való alkalmazkodást mutatja, mivel így nyílik lehetőségük érdekeik érvényre juttatására, az érvényesülésre. A szocializációval öröklődő kulturális kérdésekben csekély változást mutatnak a felmérések, de a napi tapasztalatokra épülő ítéletalkotásban 2010-ig a magyarságtudat csökkenése, utána pedig az enyhe növekedése tapasztalható. A válaszokban tetten érhető, hogy a mindenkori magyarországi nemzetpolitika miként tekint a határon túli magyarságra, megkockáztatva azt is, hogyan használja fel a belpolitika eszközeként a székelyföldi magyarságot. A székely öntudat és vele a székely önbesorolás erősödést mutat, a szó jelentése is változik, bizonyos esetekben és tulajdonságokban az elkülönülés, a határmegvonás eszköze. A vizsgált célcsoport körében nem tipikus a szélsőséges etnocentrizmus, beállítódásuk jellemzően kultúrnemzeti, mint államnemzeti. A székelyföldiek esetében a hazafogalom nem játszik kiemelkedő szerepet az önmeghatározásban, ha mégis, akkor az egyre inkább Erdélyhez és Székelyföldhöz kötődik, így a „*határon túl*” fogalma a diskurzusokban egyre inkább elválik a magyarországi jelentésétől.

FÓKUSZCSONPORTOS INTERJÚK

Az, hogy Magyarország a székely fiatalok körében egyre kevésbé tekintendő hazának, leginkább a magyarországi elutasítással magyarázható. A „*lerománózás*”, még ha az az állampolgárságra is vonatkozik, mindig sértő a romániai magyarságra nézve, mert a ha-

zátlansággal, a „bozgor”-ral kontextuális, különösen 2004-et követően. A fiatalok szerint van különbség az ő hazafogalom-konstrukciójuk és a szüleiké között. Utóbbinak szerintük sokkal „erősebb” a magyar identitástudatuk és az anyaországhoz mint hazához való kötődésük. Az interjúalanyok élesen elutasították azt a lehetőséget, hogy Romániát hazájuknak tekintsék, számukra Erdély a haza, emellett legtöbbször a kisértőt vagy a nemzetiséghez kapcsolódó területet nevezték meg. Ez a koncentrikus körönként is felfogható folyamatos pontosodás már a hazaszeretet fogalmának kapcsán is megfigyelhető volt:

„Csakis ahol születtem, tehát az a hazám, ahol születtem. Ha magyar lennék, de Németországba születtem, akkor azt tekinteném hazámnak. Ahol felnősz, ahol odaszoksz, tehát...

P: *Én Romániát nem tekintem hazámnak...*

L: *Én se.*

P: *Bár itt élek Romániába, de hazámnak azt tekintem, amilyen nemzetiségű vagyok.*

Cs: *Én Erdélyt.*

P: *Az egy dolog, hogy ahol élek, az most Romániához tartozik, de...* (Székelyudvarhely)

„*Én amúgy Erdélyt tekintem hazámnak.*” (Székelyudvarhely)

„*A származásom nem Székelyföldre köt, mert anyukám Bihar megyéből származik s apukám Maros megyéből, tehát nem pont erről a vidékről, de ha azt mondom, hogy Erdély, akkor igazat mondom.*” (Székelyudvarhely)

A Kárpát Panel kérdőíves kutatások másodelemzése során már látható volt, hogy 2007 és 2015 között az önmagukat székelynek vallók aránya emelkedett: minél iskolázottabb a személy, annál inkább vallja magát székelynek. Ez egybeesik a korábban említett tudatos identitás-választással is.¹³ A fókuszcsoportos interjúk résztvevői között hasonló módon a legtöbben székelynek vallották magukat (20 fő), őket követte a székely-magyar (9 fő), magyarnak 8 fő vallotta magát és egy fő erdélyi magyarnak. Azokban, akik székelynek vallották magukat, erős a nemzeti kisebbségi identitás, őrzik a hagyományokat és elkötelezettek a székely etnikai kultúra objektumainak használatában.

„*Én mint székely, úgy mutatkozok.*” (Marosvásárhely)

„*Er: Székely.*

T: *Hát inkább székelynek, de tényleg, székelynek.*

Ed: *Hát persze, jobban esik nekem is azt mondani, hogy székely-magyar vagyok.*

Er: *Én büszke vagyok arra, hogy székely vagyok.*” (Gyergyószentmiklós)

„*Én székelynek, egészen.*” (Sepsiszentgyörgy)

Az egyik csíkszeredai interjúalany jegyezte meg egyedül a román állampolgárságot, de ő is inkább az etnikai besorolást tartotta fontosabbnak az állampolgári besorolásnál.

„*Papíron nekem azt írja, hogy én román vagyok, de székelynek érzem magam. Ki minnek érzi magát. Van aki szatmári s van aki székely.*” (Csíkszereda I.)

Azok, akik székely-magyarnak vallották magukat magyarságukat leginkább a magyar anyanyelv fontosságában látták, a magyarországi magyartól azonban ők is elkülönültek és élesen elhatárolódtak a román etnikai besorolástól is.

„*Én örülök, hogy székely vagyok [...] persze, hogy magyar vagy de a magyar-magyar és a székely-magyar az két külön kategória.*” (Sepsiszentgyörgy)

„*A beszédemről hamar látszik, hogy nem magyarországi magyar, úgyhogy székely magyar.*” (Székelyudvarhely)

„*Magyar székely, romának semmiképp se, Isten őrizz!*” (Csíkszereda II.)

13 Csepeli i. m.

Az a személy, aki erdélyi magyarnak vallotta magát, Magyarországon született, szülei erdélyi magyarok és nemrég költöztek vissza Romániába. Azok, akik magyarnak vallották magukat, egy részük kissé bizonytalan ugyan – az önirónikus „korcs” szó használatával – és némiképp elhatárolódik a magyarországi magyartól, mások viszont egyformának tartják a Székelyföldön élő magyar nemzetiségűeket és a Magyarországon élő magyarokat.

„Magyarnak... hát korcs mindenképpen.” (Sepsiszentgyörgy)

„Én a magyart szoktam mondani így hirtelen.” (Székelyudvarhely)

„Én magyar vagyok. Nem különböztetem meg magam, ugyanolyanok vagyunk.” (Székelyudvarhely)

A közösség kultúrája, a közös múlt és jelen olyan értelmezési keretet ad, amely alapján kialakulhat az andersoni elképzelt közösség és a csoport iránti kötődés. A szimbolikusan létező közösség tagjának lenni, a nemzethez tartozni a legtöbb egyén számára nem választás kérdése, mert beleszületik és ezzel a közösséghez való tartozás, az identitás is eredendően legitimálódik. A fókuszcsoportos interjúk résztvevőinek egy része is az etnikai önbesorolását a rokonságra – szülőkre, nagyszülőkre, dédszülőkre – vezeti vissza: a születése által vált székellyé. A rokonság mint etnokulturális jellemző a sajátos kultúra átörökítése miatt került az etnikai kulturális alap kategóriába, mert a kultúraspecifikus viselkedéseket, a nyelvezetet, a vallásosságot, a különös hagyományokat és babonákat stb. és ezeknek az összefoglaló megnevezését, a „székely”-t – elsődlegesen a szocializáció során sajátítja el az egyén. A „székely” az etnikai kulturális jellemzőkön át így válik az identitást jelölő megnevezéssé. Az ilyen önbesorolások hordozzák magukban a „székelynek csak születni lehet” megnyilatkozásokat is.

„Én vérbeli székely vagyok, nekem visszamenőleg az egész családfám székely.” (Marosvásárhely)

„Azért vagyok székely, mert a felmenőim is azok.” (Online)

„Máskülönben meg székelynek születtem, ez elég indok arra, hogy székelynek vallhassam magamat.” (Online)

„Szüleim erdélyiek és a nagyszüleim és dédszüleim székelyek.” (Online)

Az etnikai hovatarozás meghatározása nem csak a romániai vagy a magyarországi társadalom irányába különleges, hanem a külföldiek számára való beazonosítás módja is beszédes. A fiatalok többsége külföldön úgy mutatkozik be, hogy Erdélyből érkezett – ez egybecseng azzal a következtetéssel, hogy a fiatalok számára egyre inkább Erdély tekinthető hazának –, ugyanakkor a román vagy romániai besorolást egyértelműen elutasítják. Ha magyarázatra vagy kiegészítésre szorul mondandójuk, akkor magyarként identifikálják magukat.

„Én az Egyesült Államokba is azt mondanám, hogy Erdély. Hogy Transylvania s ijedjenek meg ha akarnak.” (Székelyudvarhely)

„Én mindig azt mondtam, hogy Erdélyből jöttem, ha külföldre elmentem valahova. S kérdezték, hogy az hol van s mondom hát Romániába. S akkor te román vagy? Mondom nem, nem vagyok román, csak Erdélybe születtem s az ott van Romániába. Kellett magyarázzam nekik, mert nem értették.” (Székelyudvarhely)

A fókuszcsoportos interjúkban résztvevő fiatalok Romániát nem tekintik otthonuknak, kihívásokkal teli, „küzdő színtér”-ként definiálják, ugyanakkor tisztában vannak azzal a ténnyel, hogy szülőföldjük Románia területén van és elkülönözve bár, de együtt tudnak élni vele. De otthonosságérzetet csak az általuk kialakított kis sziget nyújt, a többségi államon belüli többsmagarság. Egyesek a kis szigetet (a történeti Magyarországgal mint hazával) azonosítják, másoknak a táj és a rokonok jelentik a szigetet.

„Nehéz, kihívással teli (a nyelv és a bürokrácia miatt), de mi, székelyek szeretjük a kihívásokat. Én valahogy nem tudom máshol elképzelni az életemet. Ugyanúgy, ahogy sívárnak tartottam Magyarországot, ugyanúgy a román alföld is sívár számomra. Még az is biztonságot ad nekem, valahogy, hogy ha román szöveget hallok néhanapján...” (Online)

„Én is azt mondom, hogy ez a Csíkszereda olyan, mint egy mini-Magyarország. [...] Romániában itthon vagyunk.” (Csíkszereda I.)

„Nem túl jó az, hogy nem használhatom az anyanyelvem mindenhol, de én teljesen otthon tudom érezni magam. Szeretem azt a helyet és nem fogom kevésbé szeretni azért, mert Romániában van. Én attól arról a gyönyörű helyről származom és odavalósi minden rokonom, ez így is marad.” (Online)

Az interjúalanyok érzelmileg nem vagy alig kötődnek Romániához, állampolgárságuk ellenére nem azonosulnak a románsággal, a magyar állampolgárságot sok esetben a románokkal szembeállítva értékelik. Ugyanakkor egyre kevésbé kötődnek érzelmileg Magyarországhoz, az állampolgárságot szimbólumként fogják fel. Az érzelmi kötődés hiánya a regionális identitás erősítésének igényét is magában hordozza, de megjelenik a hosszú távú biztonság igénye is.

„Én azért kérvényeztem, mert magyar vagyok s ha van egy ilyen lehetőségem miért ne éljek vele. Elég baj az, hogy román személyim van.” (Csíkszereda I.)

„Igen, megvan. Hát egy biztosíték számomra, vagyis olyasmi. Ha itt azt mondják 20 év múlva menni kell, akkor legyen egy másik hely, ahová mehetek és tartozhatok. De persze jó érzés az is, hogy ezáltal nem tarthatnak románnak.” (Online)

„Kérvényeztem, meg is kaptam. Azért csináltam, hogy ne nézzenek románnak, mert azokat sehol sem szeretik”. (online)

„Oké, hogy megadták nekünk mint szimbólum szerintem, én úgy fogtam fel mint szimbólum a magyar állampolgárságot, de én most kezdek menni szavazni?” (Sepsiszentgyörgy)

A 2004-es népszavazás következményei a mai napig megfigyelhetőek a közösségben, ezt a fiatalabb generáció tagjai is hasonlóképpen megemlítik. S bár többségben vannak azok, akik egyfajta elégtételként tekintenek az egyszerűsített honosítási eljárásra, mások mégsem élnek a lehetőséggel. Megjelenik a politika általi kihasználás félelme, a székely büszkeség és makacsság:

„Az, hogy most van egy papírod, amivel ki tudsz utazni Amerikába, semmit se jelent.[...] Nekem nem kell az, hogy egyszer azt mondták, hogy nem egy népszavazáson s akkor jöttek Csíksomlyóra s minden buszra fel volt írva, hogy én igennel szavaztam, akkor igennel szavazott volna az egész busznyi ember, akkor meg lett volna, már akkor meg lett volna a kettős állampolgárság s aztán kétharmados többséggel bekerült a Fidesz, s hú csináljunk egy nagy kampányt, s akkor ez egy nagy kampány az erdélyi magyaroknak, s ezt kihasználta a Jobbik is, mert nagy szavazóbázis vagyunk Magyarország felé. S én nem akarom azt, hogy egy politikai kormány mondja meg nekem, hogy én magyar vagyok vagy nem vagyok magyar papíron. Én székelynek érzem magam, ahhoz nekem nem kell egy A4-es ficujka. A világba lehet, hogy kell, de én nem élek a nagyvilágba, szerintem többet el tudok mondani arról, hogy én miért érzem magam székelynek, mint az, aki megkapja román, s mégis megkapja a magyar állampolgárságot. Hol van a korrektség? Vagy ott van olyan ismerősöm, sajnos nem tud felmutatni egyházi papírokat, mert a kommunizmusban felgyújtották a templomot, s nem tud papírt felmutatni, hogy megkapja a magyar állampolgárságot, mert nincsen papír amivel bizonyítsa, hogy ő magyar volt a rendszerváltás alatt. Na, én ezért nem kérem ezt.” (Csíkszereda I.)

„Én még őszintén neki se fogtam ennek az állampolgársági procedúrának, de valamilyen szinten megértem azokat az embereket, akik azt mondták, hogy nem akarják abszolút megcsinálni, mert annyira megrendült a hitük, egyrészt egy ilyen passzivitás miatt nem akarják megcsinálni, pedig valamilyen szempontból jó lenne tudni, hogy végül is kik vallják magyarnak magukat.” (Marosvásárhely)

Másrészt a magyar állampolgárságot sok esetben egy darab „papír”-ral azonosítják, önmagukat a „papír” megszerzése előtt is magyarnak tartották, de a sorok közt ott bujkál az anyaországi jog általi elismerés vágya.

„Én még nem vettem rá magam, habár az ismerőseink csinálják, de én úgy érzem, hogy nem ettől leszek magyar.” (Marosvásárhely)

„Állj meg, állj meg, eddig is magyarok voltunk, de papíron nem. Most már papíron is magyarok vagyunk.” (Sepsiszentgyörgy)

Megjelennek azonban a kisebbségi létből fakadó félelmek és másodlagos tapasztalatok is, amelyek vélt vagy valós veszélyként lebegnek az egyének felett és amelyek nyomán megfogalmazódhat a kérdés: megéri-e, megérte-e vállalni a társadalmi kockázatot?

„Hát, érzelmi dolog is, de hallottam olyat is, miután lerakta a magyar állampolgárságot, román közösségben volt és nagyon lenézték emiatt. Egyszerűen hátrányba került emiatt a munkahelyén. Azelőtt is ugyanott dolgozott, de miután megtudták a kollégák, hogy letette már, másként tekintettek a kollégák rá.” (Csíkfalva)

„És ilyen szempontból – mert gondolom ezeket az eredményeket, hogy hány embernek van Románia szinten kettős állampolgársága – valahová úgy érzem, fel fogják használni, hogy azt mondják, de csak ennyien vagytok, és a nevetek Kuss. Ezért nem tartom mérvadónak, hogy ezzel a későbbiekben így felénk intézzenek támadásokat.” (Marosvásárhely)

ÖSSZEFOGLALÁS

A székelyföldi magyar anyanyelvű 18–35 év közötti korosztály tagjai identitásába beépült a 2004. december 5-i népszavazás kudarca, illetve kollektív élményként jelenik meg a „lerománizálás”. Az ebből fakadó magára maradottság érzés erősíti bennük mind az anyanemzettől, mind a román nemzetállamtól való elhatárolódást, különösen az egy tömbben élő, történelmi, rendi gyökerekkel bíró székelyföldi társadalomban.

András Hanga

HÍREK

Szkíta település Szolnokon. Szkíta kori, a Kr. e. VII–IV. század közepéről származó település maradványaira bukkantak a közelmúltban Szolnokon a Damjanich János Múzeum régészei egy üzemcsarnok építését megelőző feltárás során. A mintegy 1400 négyzetméteren, a Kombájn úton végzett feltárás helyszíne egy középső vaskori lelőhely, amely a Vekerzug-kultúrához tartozik. Ez a Kr. e. VII. századtól a IV. század közepéig volt domináns az Alföldön. A feltárt szkíta kori települést három árok vette körbe, amelyek közül az egyik csaknem egy méter mély volt. Emellett találtak egy földbe süllyesztett padlójú, két helyiségből álló, ritkának számító épületmaradványt, valamint cseréptöredékeket is. (MTI)

HAGYOMÁNY

Egy protestáns népművészeti hungarikum, a fejfa

Az emberi élet három kiemelkedően nagy eseményei: házasság, születés és halálozás. A népszokások körében talán a legünnepibb ceremónia a házasságkötés, hiszen a párválasztás során két fiatal (legény és leány) köti össze sorsát egy egész életre szólóan. A házasságkötés, a nász jeles esemény, amely ünnepséggel, lakodalommal járt és jár együtt. A házasság alapvető rendeltetése a családteremtés. A házastársak vonzó kapcsolatából születnek meg az utódok, a gyermekek, a jövő nemzedéke.

A gyermek születése is fontos esemény a családban, rokonságsgban, de a nagyobb társadalmi közösségekben is. Ennek ünnepi eseménye a kereszttel, ami természetesen nem olyan nagy pompával ment és megy végbe, mint a házasságkötés.

Az ember földi életét a halál zárja le. Az elmúlás fájdalmas a családban, de a rokoni közösségekben, különösképpen a hagyományt őrző falusi társadalomban is. A temetés is – hagyományosan, természetesen módon – a gyász súlya alatt, de mégis pompával megy végbe. Vallási hovatartozástól függően – sajnos csak a korábbi időkben, a hagyományos, a paraszti világban – a katolikusok kereszttel és templomi zászlókkal, de a protestánsok is temetési menetben, méltósággal kísérték utolsó útján a halottat.

A fiatal temetése különösen megrázó, szomorú eseménye a családnak, közösségeknek, ebből fakadóan a halottkultusz sajátos és ünnepélyes megnyilvánulása a temetési ceremóniája. Valóságosan is a fiatal leány, legény „*halotti lakodalmát*” jelenítették meg oly módon, amikor színes zászlókkal – Kalotaszegen például díszes fenyőággal, „*háromág*”-gal is – kísérték a koporsóban fekvő fiatalot a temetőbe.¹

A temetési ceremóniában ugyan kevés jelentőséggel bír, azonban különösen fontos szerepe van a sírjelnek (ti. a halálozás hírére megfaragják és a közösség által megásott sírhoz szállítják, majd a hantolás során állítják a sírba).

Az emberiség évezredek hagyományában általános a kőből készített síremlék vagy epitáfium. Ennek emlékeit láthatjuk az görög és a római kor temetkezési kultúrájában. Az iszlám – közelebről is a török mohamedánok – temetkezési gyakorlatában is fontos szerepet tölt be a kő, az örök maradandóság szimbólumaként.

A Kárpát-medence magyarsága temetkezési kultúrájában is kiemelkedő jelentőség van a kőnek. Elsődlegesen a főúri rendek temetkezési szokásában: a rangos főúr – adott esetben kegyúr – múlandóságba került földi maradványait a templomban helyezték örök nyugalomra. Dicsőségét rendszerint a sírjára helyezett kőkoporsó (*tomba*), díszesen faragott vörös mészkő dombormű, falra erősített epitáfium hirdette és örökítette emlékét, a feltámadás reményében. A sírkövek mint az örökkévalóság szimbólumai megtalálhatók voltak a középkori templomok sírkertjeiben is (pl. Kolozsváron a cinteremben lévő „*kőkert*”-ek).²

1 Lásd *Novák László Ferenc*: Fejfa monográfia. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös, 2005.

2 *Jakab Elek*: Kolozsvár története. II. Budapest, 1888.

A rangos főemberek a vitézi, a „nemzetes és vitézlő” társadalmi állapotuknak megfelelően emlékeztettek a földi életükről.³ A rangos temetkezést reprezentálják a későbbi – XVIII–XIX. századi – mauzóleumok, vörös mészkő, fekete gránit obeliszkok is, hirdelve földi valóságuk jelentőségét. A köznemesi temetőben találhatóak meg a „koporsókövek” („haskövek”), amelyek a sírhantra helyezve jelzik az elhunyt társadalmi rangját, családi vonatkozásait.

A köznépi temetkezés vonatkozásában – a korábbi évszázadokban – nem található különösebb jelzés az elhunyt földi életére vonatkozóan. Mindez azzal is magyarázható, hogy a köznép (adott esetben általában a falusi, mezővárosi lelkészek, előljárók, kézműiparosok, az úrbéres jobbágyok, zsellérek) temetésében csupán a vallási ceremónia, a *Biblia* tanítása, bölcsessége jelentett enyhét az elmúlás fájdalmaira. A katolikusok kereszttel, Krisztus szenvedésének, megváltásának, az örökkévalóságnak, feltámadásnak jelképével maradtak az emlékezetben, a protestánsok viszont elhagyták a keresztet. A sírhantokon – mint az ágendák bizonyítják, a XVI. századból – különösebb jelet nem állítottak, hogy emlékeztessenek a sírban nyugvó ember földi mivoltára.⁴ A XVII. században már a protestánsok is temetési ceremóniájukban hirdették a kor rangos és az elhunyt földi dicsőségét. A rangos és vitézlő halottakat zászlóval jelölték, nekik sírhantot emeltek, amely alatt a „bolt”-okban (föld alatti sírhely, kriptá) helyezték örök nyugalomra az arra méltó, dicsőséget érdemlő halottat.⁵

Az életből eltávozott ember halála után sem vált meg a földi élettől: temetése, sírja, síremléke az örök élet szimbóluma maradt. Különösen megmutatkozik mindez a sírjelölés szokásában, a fejfa állításában.

A temetés során a megásott, majd a sírba helyezett halott fölé sírhalmot emeltek, amelyre egyáltalán nem tettek jelet, vagy fát ültettek, de általában az emberre utaló fából faragott sírjelet állítottak. Ez a sírjel nevében is kifejezésre jut: *fejfa, fejefa, fütül-, főtől való fa, fejoszlop, gombosfa, gombfa, sögfa, epitafa*. A nevek jelentős része arra utal, hogy a faragott sírjelet az eltemetett halott fejéhez teszik. A *gombosfa* népi terminológia ennél többet jelent: nem csupán a fejhez állított sírjel neve, hanem a „fej” már az ember szimbóluma, az emberi létre utal azzal, hogy formakincsében kifejezésre juttatja az ember földi alakját.

A fejfák formakincse többségében az emberi alakot szimbolizálja. Vannak olyan fejfák, *fejtől vagy főtől való fejfák*, amelyek valóságos emberszoborként állnak az elhunyt sírján, valóságosan is megjelenített emberalak, emberszimbólum (primér-antropomorfia). A sírra állított fejfák nagy csoportját alkotják

Férfi kalapos „gombosfa”-ja és (a háttérben) nő kontyos fejfája a szilágyerkedi temetőben (Novák László Ferenc felvétele, 2018)

3 Itt említjük meg a székelység vitézi temetési pompáját. Vö. *Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. Altortjai b. Apor Péter Munkái. Közli: Kazinczy Gábor. Monumenta Hungariae Historica II. oszt. II. kötet. Pest, 1863.*

4 *Heltai Gáspár: Agenda, az az szentegyházi chelekedetec, mellyeket keovetnec koezoenségesen a' keresztyéni ministerek és lelkipasztorok. Colosvarba nyomtatott Heltai Gáspár által, 1559.*

5 *Samorjai János: Az helvetiai valláson lévő Ecclesiáknak Egyházi Czeremionájokról és rendtartásokról való könyvetske. Lőcse, 1636.*

a már említett gombosfák, amelyek ugyancsak az embert, az emberi életet szimbolizálják (secunder-antropomorfia). Egyszerű, gombos (fej, törzs) alakban.

A fejfák valójában a XIX. században kialakult népi faragóművészet, a protestáns népművészet gyönyörű megnyilatkozásai. A XIX. század utolsó harmadában, az 1867-es kiegyezés után kibontakozott nemzeti identitásunkat kifejező népművészeti virágkor tárgyi valóságai. Ebben az időszakban alakult ki a Kárpát-medence magyarságának változatos fejfa-népművészeti kultúrája. Ezt bizonyítja az is, hogy a korábbi évszázadban a magyarság közé települt nemzetiségek – mint az albertyi-irsai, pilisi, péteri, dunaegyházi tótok, hartai svábok – népművészetében is meghatározó jelentőséggel bírnak a gombosfák. Ezek is valóságos életszimbólumok: a tulipán alakjának különböző változatai a fejfa csúcsán, és a törzsén, a remek csillagmotívumok, valamennyi díszítőelem az életszimbólum körébe tartozik.⁶ Az irsai fejfák életfaszimbólum jellegét hangsúlyozza a tövében kifaragott virágtartó motívum is, amelyből kiemelkednek a gomb-, gyűrű-, csillag-, tulipánmotívumok.

Az utóbbi fejfakincs említése azért is fontos számomra, mert – irsai születésű lévén – nekem adatott meg az, hogy az evangélikus temető csodálatos fejfafaragványait megörökítsem, megmentsem a nemzeti kultúránk számára.⁷ A monori József Attila Gimnázium diákjaként kerültem kapcsolatba a ceglédi Kossuth Múzeum igazgatójával, Ikvai Nándorral, aki kezembe adott egy fényképezőgépet, amellyel 1963-ban lefényképezhettem a fejfákat. Mint a nagykőrösi Arany János Múzeum igazgatója és néprajzkutatója, a Pest megyei múzeumszervezet elvárásának megfelelően és támogatásával, eredményes kutatómunkába kezdhettem az 1970-es években. Ennek során sikerült a Duna–Tisza köze – többségében református, valamint evangélikus – temetőiből is elhozni a múzeum gyűjteményébe a pusztulás sorsára jutott népművészeti faragványokat, a fejfákat. Mintegy negyedszáz temetőből (Áporkától, Bugyitól, Alsónémeditől, Ócsától, Kunszentmiklóstól, Tasstól, Dunavecstől, Solton, Ordason, Dunaszentbenedeken, Foktón át Izsáig, Fülöpszállásig, Tószegig, Abonyig, Ceglédig, Albertirsáig, Pilisig) sikerült másfélszáz fejfát az Arany János Múzeum gyűjteményébe menteni.⁸

A múzeum állandó népművészeti kiállításához készült tudományos tájékoztatásként a *Fejfák a Duna–Tisza közén* című kismonográfia 1980-ban jelent meg, amelynek – a nagy érdeklődésre való tekintettel – második kiadására is sor kerülhetett 1984-ben.⁹

A kutatómunka – múzeumi tudományos feladatként – folytatódott, kiterjedt az egész Kárpát-medence magyarságára.¹⁰ Mindennek eredményeként – számos tanulmány mel-

6 Vö. *Jankovics Marcell*: Jelképtár. Csokonai Kiadó, Debrecen. 1988; *Hoppál Mihály*: Népművészet és etnoszemiológia. (A magyar fejfák jelképvilága). In *Népi Kultúra – Népi Társadalom XI–XII*. 1980. 191–217.

7 Itt jegyezzük meg, hogy a két faluból álló Albertyirsa arról volt nevezetes, hogy az evangélikus temetők a vasút mellett helyezkedtek el, s az utazók a vonatról gyönyörködhetnek a temetők faragott fejfáinak látványában az 1960-as évekig.

8 A múzeumépület – egykori huszárkaszárnya főtiszti épülete – klasszicista, kosárvés folyosóján került megrendezésre a *Fejfák a Duna–Tisza közén* című protestáns népművészeti kiállítás, amelyet 1979 októberében Bálint Sándor szegedi néprajztudós nyitott meg. A kiállítás – miután 2013-ban Nagykovács város fenntartásába és a művelődési ház kezelésébe került és az időközben (2007) megszüntetett Arany János Múzeumot kiállítóhellyé degradálták –, lebontásra került. *Novák László Ferenc*: „Itt vagyunk tehát, végre valahára. Nagy Kőrös homokos és salétromos Kanaánjában ...”. In Arany János bicentenáriumi konferencia. Nagykovács, 2017. október 20. (Szerk.: *Molnár Ágnes–Dr. Novák László Ferenc*) MTA BTK–OniPrint Kft., Nagykovács.

9 *Novák László*: *Fejfák a Duna–Tisza közén*. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 1. Nagykovács, 1984.

10 A Kulturális Minisztérium ösztöndíjával 1984-ben tanulmányúton vehettem részt Csehszlovákiában, lehetőség adódott számomra, hogy Kassától Pozsonyig kutassam a halottkultuszt, ezen belül is a magyarság fejfakultúráját.

lett – született meg 2005-ben a Kárpát-medence magyarságának fejkultúráját összegző és reprezentáló tudományos mű.¹¹

A fejkultuszról szóló könyvet nagy figyelem és érdeklődés kísérte. Különösen fontos volt, hogy a fafaragó népi iparművészek is érdeklődtek iránta, s hangot adtak annak, hogy ne csak az előadásban elhangzottakként, de kézikönyvben olvasva, látva is hasznosíthassák annak eredményeit.¹²

A könyv Polóny Levente édesapja kezébe is eljutott, s ennek tulajdoníthatóan gyermeke már 1994-ben arra az elhatározásra jutott, hogy kutatja a református temetők pusztulásba hanyatlott népművészeti emlékeit. Folytatni kívánta azt a kutató-, gyűjtőmunkát, amely az Arany János Múzeumban már másfél évtizede elkezdődött. Önszorgalomból, saját anyagi áldozatvállalásával fogott hozzá a protestáns (református) falvak temetőinek fejkutatásához, határainkon innen és túl.¹³ Kutatómunkájához társult 2004-ben Bogár Sándor, aki szintén nem tudományos kutatóként, de nagy lelkesedéssel látott a gyűjtőmunkához. A fejfafaragók után is kutattak, s filmre vették azok munkáját is.

Polóny Levente felbecsülhetetlen kultúramentő munkájára felfigyelt a Királyhágon In-neni Református Egyház magyarországi Erdélyi Gyülekezete, amely az Erdélyből elszármazottaknak biztosít vallási életet, közösséget. Ennek a vallási gyülekezetnek központja az az egykori katonai kaszárnya, amely Budapesten, Kőbányán található. Az intézmény igazgatója dr. Zalatnay István, aki helyet biztosított a fejfagyűjtemény számára. A kultikus központjukban kapott helyet a fejkialállítás.

Polóny Levente és Bogár Sándor rendületlenül folytatja a kutatómunkát. A Kárpát-Magyarországot járva jutottak el többek között a Brassó megyei Apácára, vagy a kalotaszegi Ketesdre is. Filmfelvételt készíthettek a *gombfa* faragásáról, de magát a temetési ceremóniát is megörökítették.

Áldozatos munkájuk által a Reménység-sziget protestáns népművészeti emlékei, a fejfák tekintélyes gyűjteményi anyagot képeznek, közel másfél száz darabot őriz az Erdélyi Gyülekezet múzeuma. Kiállításban is bemutatásra kerül 2011-től a Reménység-szigeten épülő templomnak az altemplomában, ahol urnatemetőt is kialakítottak. Az urnatemetőt újra faragott hagyományos típusú erdélyi fejfák díszítik.

A fejfagyűjtemény nem csupán a Reménység-szigetén látható és ismerhető meg, hanem vándorkiállításokként is látható.

E tekintetben kiemelkedő volt az 2017–2018-as esztendő. Egy mintegy 30

Állandó protestáns népművészeti fejkialállítás a Reménység-sziget altemplomában (Polóny Levente felvétele, 2018)

11 Novák László Ferenc: Fejfa monográfia. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös, 2005.

12 Néhai kedves ismerősöm, Zubányné Fruttus Enikő baráti kapcsolata révén eljutott a Miskolc környékén (Kisgyőrben) alkotó faragó népművészek körébe is.

13 Az önfeláldozó kutatómunka nagy elismerést váltott ki bennem. A Ceaușescu-érában (1970–1980-as évek) számomra csupán a temetők kutatása bizonyult megvalósíthatónak Erdélyben. A romániai családi utazásokat nem akadályozta a román hatóság a temetők látogatása alkalmával.

darabos fejfaanyagot először 2017-ben a nagyváradai várban a reformáció 500. évfordulóján rendezett összreformátus találkozón, utána Farkaslakán, Tamási Áron hűgának udvarán felépített „Kultúracsűr”-ben (2017. április 4.), ezt követően, 2018-ban a háromszéki Baróton mutatták be tavasszal, majd a Kolozsvári Magyar Napok rendezvényei sorában Kolozsváron is 2018. augusztus 19-étől. A kiállítás kurátora Bogár Sándor és Polóny Levente volt. A tárlatot Novák László Ferenc néprajzkutató-történész nyitotta meg nagy érdeklődés kíséretében. Ez tájegységek szerint mutatta be a fejfátípusokat. E jelentős népművészeti faragványok között kapott helyet többek között a szatmárcsekei csónak alakú fejfa, Nagykőrös, a szilágysági Bogdánd, Hadadnádasd, a Brassó-vidéki Apáca és Alsórákos fejfái is. A kiállítás jelentőségét az ottani tudományos konferencia is – Zalatnay István nagytiszteletű úr elnökletével – emelte. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői között jutott szóhoz Novák László Ferenc, Buzogány Dezső (a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Teológiai Egyháztanácsának műemléki felügyelője), Polóny Levente és Bogár Sándor kiállítási kurátorok, Máté Tamás, a kalotaszegi Kettesd alpolgármestere (egyben fejfafaragó népművész), valamint Uri Imre, Szilágyborzás lelkipásztora. A tanácskozás központi témája volt, hogy a protestáns népművészet emlékeit, a pusztulófélben lévő fejfákat műemléki védelemben szükséges részesíteni.

A kolozsvári magyar ünnepekről visszatérőben szakmai kirándulásra is lehetőség adódott. Polóny Levente, kihasználva az alkalmat, elvitte a kiállítási küldöttséget egy kis szilágysági kalandozásra. Különös élmény volt Kusaly kora középkori templomának látványa, ahol Ilosvai Selymes Péter az 1570 körüli években tanítója volt a ferences rend iskolájának (itt írta a *Toldi* című munkáját). A szomszédos Magyaroroszló temetőjében férfi koronás gombosfája látható, s ami nagyon érdekes, a kisnemes famíliák homokkőből faragott tábla alakú sírköveket állítottak a sírjaikra. Szilágykerked református temetője a nőknek és férfiaknak faragott gombosfák gazdagságával, látványával ejtette ámulatba az odaérkezőket. Polóny Levente, híven korábbi küldetéseire, itt is felfedezett a temető árkába dobott *gombosfát*, amelyet a mikrobuszának rakterébe helyezve, elvitte a Reménység-szigetre, gyarapítva annak – már gazdagnak mondható – fejfagyűjteményét.

Novák László Ferenc

Göcseji „dombérozók”

„Na, ezek odafönn mámegént dombéroznak!” – mutattak a szőlőhegy felé a gerátszegi asszonyok, amikor meghallották:

„Szép Zalában születtem,
zöld erdő nevelt engem,
szép zöld erdő a hazám,
minden szép lány hű babám.

Befogom a lovamat,
elkiáltom magamat,
reszket tőlem minden ur,
nem ám, aki földet tur.”

Merthogy a szőlőkapás nap után a gazdák valamelyikük hegyi hajlékában *összgyűttek*, hogy előkerüljön a sonka, a kolbász, a szalonna és az üres pohár és míg a katonák – kenyérre kerülő sonkafalatok – elkészültek, a poharakba pedig a bor csurrant, természetesen

fölhangzott az iménti népdal a kérdésre: „*Na, káltunk egyet?*” – vagyis: kiáltunk egyet, merthogy ezen a tájon a nótázás: *káltás*, azaz *kiáltás*. Amely magán hordozza a göcseji tájszólás jegyeit: nincs hosszú ú, ű és í, magánhangzó-illeszkedés sincs, az *ly* csupán *l*, vagyis *mühel, gula, foló, ut* és *gyürü* van, amivel *dógozunk*, annak eszköz esete: *kapáve, kaszáve, velláve, kocsi*.

Amikor pedig, helyi nyelven mondva, fölhangzott az iménti *dana*, az volt a *dombérozás* Kereseszegen, Rózsásszegen, Vörösszegen, Pajzsszegen, Pálfiszen, Gerátszegen és a többi göcseji szőlőhegyen. Ugyanis eredetileg *szegeknek* nevezték el a „szeglet”-eket, tizenhárom ilyen „szeges” községből állott Belső-Göcsej. A falvak ma is élnek, némelyek beolvadtak a nagyobb községbe, például Becsvölgyébe, amelyet két évtizeden át irányított polgármesterként a ma már Zala-szerte híres Göcseji Dombérozók rendezvénysorozat megálmodója, Magai Ágota. Ugyanis Magai Ágota eltökélte, hogy föléleszti a helyi hagyományokat őrző eseményeket, köztük a *dombérozást*, ezért aztán többedmagával 2016-ban olyan eseménysorozatot szervezett, amelynek híre ment és nem csak Zala-szerte, de a megyehatáron túl is.

2019-ben már a negyedik *dombérozásra* került sor, amely a kezdő 11 településsel szemben 27 község helyi szokásokat fölélesztő eseménysorozatot kínált az egyre kíváncsibb és mind nagyobb lélekszámú érdeklődőnek. Mert, ahogyan a kezdetkor az országgyűlési képviselő Vigh László – a novai aratónap egyik kaszása – összefoglalta: mi, göcsejiek *összütartozunk*.

Ezért talán érdemes némi visszapillantást vetni az elsőre, amely egyúttal magán viselte az I. Zalai Értéktár Napja címet is, mégpedig államtitkári jelenléttel megerősítve. Ugyanis a gellénházi egykori olajbányász művelődési házban kiderült, hogy V. Németh Zsolt – ahogyan elmondta – még földmérő mérnökként itt járva szeretett bele a göcseji tájba. Földízte Balzacot, aki szerint a gyémánt sincs tisztában az értékével, ezért aztán a mi kötelességünk fölmutatni a helyi értékeket.

Göcsej központjának Nova községet tartják. Ennek nevezetessége, hogy egykori plébánosa, Pländer Ferenc tette közzé először országos folyóiratban, a *Tudományos Gyűjtemény*-ben a göcseji tájszólás részleteit két alkalommal is, 1832-ben és 1838-ban. Nos, ebben a községben aratónappal kezdődött 4 évvel ezelőtt a *dombérozók* rendezvénysorozata, amelyet még több program is követett a Göcseji Falumúzeumban megtartott zárásig. Ötven helyen 100 eseményen szórakozhattak-tanulhattak az érdeklődők. A tájházakban a helyi hagyományokat idézték föl, például a lakodalmast, Csonkahegyhát a parasztolimpiának adott otthont, az 1952-től a zalai olajvidék központjává lett Gellénházán természetesen a kőolaj- és földgázbányászat története elevenedett meg. Boncodföldén az erdők-mezők gyógynövényei, a belőlük készült ételek-italok kínáltak élvezetet. Káváson Szényi Zoltán, Szentkozmadombján Nemes László festőművész alkotóházában szerveztek tartalmas eseményt. A zárórendezvényen Göcseji Múzeum az Együtt Zalaegerszegért Egyesülettel közösen szervezett zalai búcsút. A göcseji terített asztal mellé sokakat vonzott a Novai Göcsej Szíve Dalkör, a Gellénházi Vajda József Dalkör és a Parola zenekar műsora, Szényi Zoltán és Buday Mihály festőművész kiállítása és Varga Roland lovasbemutatója is. Ezzel egy időben Milejszegen Szak Gábor, a olajsajtoló üzem tulajdonosa mutatta be a munkafolyamatot, ahogyan a maguk termesztette tökmagból, mákból és a máriatövisből készül a finomság. Nem is akármilyen színvonalon. Nemrég az Alpok–Adria nemzetközi olajsajtoló versenyen a résztvevő 175 üzem közül a 13. helyen végzett a milejszegi cég.

Kéziratzártakor érkezett a hír: a további rendezvények megszervezésére, a 2020 júliusában esedékes ötödik *dombérozó* eseménysorozat előkészítésére megalakult a Göcseji Dombérozók Egyesülete.

Ferencz Győző

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A Hetedhét Játékmúzeum hét éve

Nincsen kerek évforduló, és ünneplésre sincs alkalom, de talán érdemes számot adni egy fiatal intézmény (tagintézmény) első hét évéről, ha már nevében is viseli ezt a bűvös számot. A Hetedhét Játékmúzeum 2012-ben jött létre Székesfehérváron azzal a céllal, hogy méltó otthont teremtsen a 2010-ben elhunyt kultúrtörténész, Moskovszky Éva több ezer darabos, egyedülálló játékgyűjteményének. A játékok gyűjtését Moskovszky Éva édesanyja, Auer Erzsébet kezdte el az 1920-as években, lánya pedig belenevelődött és haláláig folytatta ezt a sokáig szokatlannak számító passziót. A gyűjtemény 1998-ban került Székesfehérvárra egy nagy sikerű időszaki kiállítást követően. A tárlat rendezője Illyésné Ötvös Tünde, a Szent István Király Múzeum restaurátora volt, aki lelkesedésével, törődésével és áldozatos munkájával nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Moskovszky-gyűjteményből rövidesen állandó kiállítás nyíljon a városban, Fehérvári Babaház néven. A 25 évre letétbe helyezett gyűjtemény a Szent István Király Múzeumnak rendkívüli látogatottságot hozott, ezért Székesfehérvár önkormányzata 2006-ban úgy döntött, hogy a gyűjteményt a város egyik legértékesebb épületegyüttesében, a Hiemer-házban helyezi el. 2012-ben itt nyílt meg a Hetedhét Játékmúzeum, a Városi Képtár tagintézményeként, majd (a megyei múzeumi szervezet felbomlása után) 2016-tól a Szent István Király Múzeum kiemelt szervezeti egysége lett. A költözés nem csak új épületet és új kiállítást jelentett, hanem egy tudományos produktumon alapuló, a múzeumi szakma és a társadalom számára hasznos, oktatást és ismeretszerzést célzó, szórakozást és élményt nyújtó komplex kulturális intézmény alapjait teremtette meg az önkormányzat ezzel a fejlesztéssel. Múzeumi besorolása ugyan kiállítóhely maradt, de a megfelelő szakmai és infrastrukturális feltételek biztosításával a Hetedhét Játékmúzeum elindulhatott azon az úton, hogy a polgári játékkultúrát bemutató legrangosabb magyarországi muzeális intézmény legyen – hiszen gyűjteményének kvalitása erre predestinálja.

A Moskovszky-gyűjtemény páratlan értéket képvisel nemcsak Magyarországon, hanem Európa hasonló játékmúzeumai között is. A gyűjtemény anyaga speciális jellegénél fogva országosan egyedülálló, minőségében és mennyiségében ezen a szakterületen nincs konkurenciája. Értékét a számos történeti, művelődéstörténeti, művészettörténeti ritkaságnak tekinthető műtárgy mellett az határozza meg, hogy a tárgyak nem egymástól elszigetelve, hanem tárgyegyütteseket alkotva (babaszobákba rendezve) jelenítik meg a XIX–XX. századi polgári világ játékkultúráját. A szobácskákban a polgári világ látható miniatűrben, de átszűrve a gyűjtők saját látásmódján. Mert Moskovszky Éva és Auer Erzsébet lényegében ugyanazt tették, amit a gyerekek: játszottak. Vagyis a külvilágot kizárva elrendezték a világot maguk körül. És néha átlényegítettek tárgyakat, ahogy a gyerekek szoktak. Így lett egy karácsonyfádszövből csillár, vagy egy hímzett névnap ajándékból falvédő. A babákkal benépesített, antik bútorokkal berendezett, apró porcelánszervizekkel és egyéb használati tárgyakkal felszerelt parányi enteriőrök a szerepjátékon keresztül engednek bepillantást letűnt korok életmódjába. Hiteles forrásokkal kiegészítve ezek a gondosan összeállított babaszobák és a több ezer apró játékeszköz rávilágíthat egy hosszú, több mint száz éven

A múzeum kiállításának egy részlete

átívelő időszak játékiparára, háziiparára, lakáskultúrájára, divatirányzataira, műveltségére, viselkedésére, sőt, gyermekfelfogására is. Ebben az értelemben a Moskovszky-gyűjtemény játék- és életmódtörténeti gyűjteménynek is tekinthető.

A gyűjteményt gondozó múzeum legfontosabb feladata, hogy továbbra is megőrizze és bemutassa, és most már szakszerűen nyilvántartsa és tudományosan is feldolgozza a Moskovszky család egyedülálló játékkollekcióját. A rendkívül sokrétű és összetett tárgyi anyag meghatározása sok esetben igényli szakértők bevonását. Az elmúlt hét évben tudományos ismeretterjesztő előadások és tudományos konferenciák keretében több tucat szakember (művészettörténész, történész, néprajzkutató, könyvtáros, restaurátor stb.) volt a Hetedhét Játékmúzeum vendége azzal a céllal, hogy egy-egy speciális tárgycsoport (pl. babaporcelánok, bútorok, minikönyvek, lakástextilek, vallásos tárgyak stb.) tudományos meghatározását, beazonosítását elősegítse. A tárgyak meghatározásán túl számos szakértő tartott előadást a Moskovszky-gyűjte-

Részlet a múzeum kiállításából

ményhez kapcsolódó háttér-információkról, a tárgyak kultúrtörténeti vonatkozásairól (pl. nyaralási, tisztálkodási, öltözködési szokások a századelőn, játékkereskedések története, női szerepek és a gyermekfelfogás változása, Grimm-mesék, a zene szerepe a polgári kultúrában stb.). Ezek az alkalmak nem csak a muzeológiai munkát segítették, és nem csak közművelődési programot kínáltak az érdeklődőknek, hanem kölcsönös szakmai kapcsolatokat generáltak, és mélyítették a gyűjtemény múzeum-szakmai beágyazottságát.

A 2012-es nyitás óta a Hetedhét Játékmúzeum hétszer szervezte meg és bonyolította le a Moskovszky Éva emlékére rendezett játéktörténeti konferenciát. A tanácskozás hagyománya az 1990-es évek végére nyúlik vissza, amikor még a Kiss Áron Magyar Játék Társaság és a Szent István Király Múzeum közös szervezésében valósult meg a rendezvény. A konferencia kulcsfontosságú fóruma volt a magyarországi játékmuzeológia kibontakozásának, és a megrendezése az új intézményi stratégiának is fontos része lett. Továbbra is a játékról való sokrétű gondolkodás és ismeretátadás maradt a cél, de az elmúlt években egy-egy meglehetősen tágan értelmezhető, szerteágazó, de mégis konkrét fogalom vagy téma köré csoportosultak az előadások (pl. a játék mint pedagógiai módszer, játékgyűjtés, játékkiállítások, játéktervezés, játék és közösség, babakultúra). 2017-ben a konferenciák előadásaiból válogatás-kötet is megjelent *Játék és tudomány a Hetedhét Játékmúzeumban* címmel.

A múzeumban zajló szakmai munka másik fontos pillére a múzeumpedagógia, mely sokszor összekapcsolódik, sőt, össze is fonódik a tudományos munkával. Az intézmény múzeumpedagógiai kínálata szervezett, oktatási-nevelési intézményekből érkező csoportok számára készült. A foglalkozások kidolgozásához nagy lendületet adott 2013-ban egy TÁMOP-pályázat, melynek keretében számos program lebonyolítására és jelentős, ma is használatban lévő eszközpark létrehozására volt lehetőség. A múzeumpedagógiai munka újabb mérföldkövét a *Kulturális játszóterek – Játékmúzeumi módszerek az óvodás korosztály számára* című mintaprojekt jelentette, amely 2017-ben valósult meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* című projektjének keretében. A mintaprojekt célja az volt, hogy szakértők bevonásával olyan múzeumpedagógiai programot dolgozzunk ki, amely a játék mint kiállítási téma felhasználásával alkalmas az óvodás korosztály sajátos igényeinek ki-elégítésére, és a múzeumlátogatói attitűd megalapozására. Abból indultunk ki, hogy egy játékmúzeum kitűnő terepe lehet a kicsi gyermekek múzeumra szocializálásának. Egyszerűen azért, mert a tárgya, a témája legközvetlenebbül érinti a gyermeket, akinek természetes és legfejlesztőbb közege a játék. Elemi létfeltétele, amelyen keresztül szemléli és megtanulja a világot. És ezt teheti a játékmúzeum is, azzal a többletfunkcióval, hogy a gyermeket múzeumra szocializálja. De csak akkor, ha a játékkiállítást jól adjuk a gyermek kezébe, vagyis biztosítjuk számára azt a közeget, amiben ő ugyanazzal a motiváltsággal és ugyanolyan pozitív érzelmekkel játszik, mint otthon, vagy az óvodában. Ennek a múzeumpedagógiai módszertannak a kidolgozásához az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar oktatói nyújtottak segítséget. Az együttműködés eredményeként olyan óvodásoknak szóló múzeumpedagógiai foglalkozás született, amely természetes módon képes a gyermek köré építeni a múzeumot és a kiállított (játék)tárgyakat. A gyermek ezáltal természetes módon merülhet el a játék fejlesztő és élményt adó közegében, és a múzeumban látottakat, hallottakat úgy tudja beépíteni a saját lényébe, személyiségébe, ahogyan minden más tudást, amit a játék segítségével elsajátít a világból. Az ELTE TÓK-kal való együttműködésnek az is célja volt, hogy a kidolgozott foglalkozás beépüljön a felsőoktatási intézmény pedagógiai programjába, és hozzájáruljon az óvodapedagógus hallgatók múzeumi érzékenyítéséhez. Ez a folyamat hosszú távon elősegítheti a köznevelési intézmények múzeumi irányba való

elmozdulását, mert reményeink szerint az ELTE hallgatói később, gyakorló óvodapedagógusként tudatosan keresik majd a játékmúzeumok nyújtotta lehetőségeket.

Ma már alapvető társadalmi elvárás a múzeumokkal szemben, hogy ne csak a tudományos tevékenység és a hozzá kapcsolódó ismeretátadás központjaként működjenek, hanem aktív részesei, vagy akár formálói legyenek a helyi közösség életének. Az elmúlt években a Hetedhét Játékmúzeum családi programjai között a Hetedhét Játékfesztivál bizonyult a legjelentősebbnek. Ez egy kétnapos városi tömegrendezvény a gyermeknap alkalmából, Székesfehérvár történelmi belvárosában. Lebonyolítása óriási kihívás egy kismúzeum számára, ugyanakkor kitűnő terepe és múzeum-szakmai szempontból is egyedülálló alkalma a (tömeges) múzeumi érték közvetítésnek. A színpadi programokon és a szabadon használható igényes játékelemeken túl kiemelkedő szerepet kap a fesztiválon maga a játék, és annak múzeumi megnyilvánulása. A játék tematikán belül a fesztiválnak minden évben van egy jól körülhatárolható, tudományos eredményekre épülő témája, amelynek kiindulópontja minden esetben a Moskovszky-gyűjtemény, és a benne rejlő tudásnak egy szelete (pl. játékállatok, falusi és városi életmód egymásra vonatkoztatása, táblás játékok, hagyományos fiú- és lányjátékok stb.). A téma mindig egy mesés történetbe ágyazva, próbatételek formájában jut el és válik közérthetővé a gyerekek számára. Fontos, hogy a fesztiválon résztvevő gyerekek a Hetedhét Játékmúzeumba betérjenek, és a próbatételek részeként közvetlenül az autentikus tárgyak megfigyelésével szerezzenek konkrét tapasztalatokat. A múzeum tere mint közösségi tér tehát jelentősen kitágul erre a két napra, hiszen aki csak a városi gyermeknapra érkezik a belvárosba, az is a múzeumban találja magát a témán, és a hétróba játékein, feladatain keresztül. A játékfesztivál megszervezése komoly szakmai munka, ugyanakkor értékes hozadéka az az élő kapcsolatrendszer, amit a múzeumon kívüli kulturális intézmények, szervezetek, közösségek együttműködése aktivizál és tart

A Réber-hagyatéket bemutató szoba a múzeumban

fenn évről évre. A fesztiválnak meghatározó társadalmi funkciója a művészek és a művészeti csoportok közös jelenléte. A fellépő művészek a múzeumban találkoznak egymással. A találkozásuk megtermékenyítő, inspiráló hatású, fejlődést, továbblépést generáló, hiszen egy helyre gyűlnek össze a legjobb, legérdekesebb alkotások. Előfordul, hogy a fellépők vagy a művészeti csoportok, kulturális egyesületek kapcsolódnak is a fesztivál aktuális tematikájához. A múzeumi közösségépítés ezekben az esetekben valósul meg a leghatékonyabban.

A Hetedhét Játékmúzeum 2012-ben két állandó kiállítás bemutatására jött létre. A Moskovszky-gyűjtemény mellett Réber László grafikai hagyatéka is megtekinthető, *Vonalba zárt történetek* címmel. A 2012-ben létrehozott kiállítás 2018-ban megújult, és elnyerte *Az Év Kiállítása* címet. A Réber-hagyaték gondozója és a kiállítás kurátora Gärtner Petra művészettörténész. A kiállítás válogatást ad Réber László legismertebb meseillusztrációiból, elsősorban Janikovszky Éva és Lázár Ervin könyveihez készített rajzaiból, valamint a felnőtteknek szóló grafikákból is, melyek közül talán az Örkény-egypercesekhez készült illusztrációk és az ÉS-rajzok a legismertebbek. A tárlatból szó szerint kirajzolódik, hogy az autodidakta művész a vonalakkal való játék nagymestere volt. Erre a játékosságra reflektál a kiállítótérben elhelyezett egyedi szőnyeg, amelyen a *Szegény Dzsoni és Árnika* meséjébe ágyazott társasjáték játszható. A Réber-kiállításhoz is kapcsolódnak múzeumpedagógiai foglalkozások. A kisebbeknél a mese, a nagyobbaknál a humor és az ironia játssza a főszerepet, hiszen a játékosság mellett ez az, ami a Réber-rajzokat zseniálissá teszi. A kiállítást minden évben kísérik családi és ismeretterjesztő programok, beszélgető estek, tárlatvezetések, hogy minél szélesebb körben váljon ismertté Réber László eddig kevés figyelmet kapott, de mára szisztematikusan feldolgozott és látványos köntösbe bújtatott életműve.

A Hetedhét Játékmúzeum mindkét kiállítása gyönyörködtet. A Moskovszky-gyűjtemény régi korok aprólékos gonddal készített játékszereivel ejti ámulatba a látogatót, a Réber-kiállítás pedig grafikák révén épít az emberi fantázia játékosságára. Mindkét kiállítás emlékeztet gyermekkorunkra, de piacorientált felnőtt világunkban arra is felhívja a figyelmet, hogy a játék minden, ami az élet, de elsősorban tevékenység és nem fogyasztás. A játék igazi örömforrás – életkortól, évszázadoktól függetlenül.

Nagy Veronika

HÍREK

Kiemelik a zalai téglágető kemencéket. Restaurálják és kiemelik a leendő zalaegerszegi Mindszenty József Múzeum és Zarándokközpont (Mindszentyneum) területén feltárt, országos és várostörténeti szempontból is jelentős, XIV–XV. századi, épített örökséggé nyilvánított téglágető kemencéket Zalaegerszegen. Az országban ilyen nagyméretű – 15 és 18 négyzetméter alapterületű – téglágető kemence kiemelésére még nem volt példa. A kemence kiemelését a Göcseji Múzeum szakmai irányításával a Budapesti Történeti Múzeum restaurátorai és a műemlékvédő cég közösen végzi. A kemencék az előkerült leletanyagok és a régészeti rétegzódések alapján a XIV. század végén, a XV. század elején működhettek. (MTI)

TERMÉS

Két írás a régi Pestről

„Hamupipőkéből királyné”

Az országos vásárok szerepe Pest fővárossá válásában

A történészekon kívül napjainkban kevesen tudják, hogy XIX. század közepéig Pest úgy élt nem csak a magyar, de a többi európai ember köztudatában is, ahol „Vásár az élet: a földnek lakosa / Lót-fut, könyöklí egymást, és tapossa / Ad-vesz, civódik, káromol, kacag.”¹

Az első vásártartási engedélyét a város a XIV. század végén kapta, mégpedig augusztus elsejére, Vasas Szent Péter búcsújáró napjára. A vásárok felfutása, virágkora azonban csak a török kiűzése utáni időkben következett be, miután a hazánk trónját is uraló I. Lipót (1640–1705; magyar király 1665-től) 1690-ben két, 1694-ben pedig már négy országos vásár tartását engedélyezte a városnak. Ezek József napján (március 19.), Medárd napján (június 8.), János napján (augusztus 29.) és Lipót napján (november 15.) kezdődtek és egy, később pedig két hétig tartottak. A település kedvező adottságai – sík helyen, nagy vízfelület és szárazföld találkozásánál fekszik – következtében a vásári portéka kocsikkal, társzekerekkel, a Dunán pedig vízi járművekkel való szállítása, majd kirakodása, az európai többi vásározó városhoz képest egyszerű volt. Már 1775-ben Ottó Haugvitznak, Mária Terézia egyik minisztere fiának és a brüni iparhivatal felügyelőjének, Ferdinánd Procopnak beszámolója elragadtatással szól a pesti országos vásárról. A lovakat, a nyersbőr árut „bámulatra méltónak”, a macedóniai gyapjút és a behozott török cikkek mennyiségét „elképesztőnek” tartják.² A pesti vámhivatalok feljegyzései szerint a kivitt áru értéke ekkor négyszázezer forint, a behozotté majd hétszázötvenezer volt, s csak a Medárd-napi vásáron

Lipót-napi kirakodó vásár Pesten (Vasárnapi Újság 1861)

1 Arany János: Vojtina ars poétikája. Arany János összes költeményei. Szépirodalmi K., Bp., 1964. I. 421.
2 Furnier, A.: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des Jahrhunderts. AÖG. 69. köt. 373–436. Haugvitz és Procop jelentése; Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Ünnepek, szórakozások, szokások. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 1963. 212.; Gárdonyi Albert: A hétszázéves Budapest. Palladis Rt., Bp., 1945.

3000 idegen, 8000 gyalogos (a vásáros hajtók személyzete nélkül), 30 000 ló, 14 000 kocsi fordult meg a városban.³ Bécsben mindennek ismeretében úgy találták, hogy ekkorra a pesti sokadalmak nemcsak a magyarországi, de az európai kereskedésnek is egyik központjává váltak. Ezt erősítette Grassalkovich Antal kamarai elnök is: „*A pesti vásárok az egész országban, de a világban is hírükkal immár megállapodtak.*”⁴ Néhány év, s felzárkóztak Lipcse, Frankfurt vásáraihoz, s a Duna-medencében Béccsel vetekedtek. Iparcikk-kereskedelmük elmaradt ugyan az osztrák fővárosétól, de a szárazföldön és vízen érkezett mestertermékek, valamint állatok mennyisége Európában egyedülálló volt.⁵ Ekkora forgalomhoz Pestet hamarosan meg kellett szabadítani a közlekedést akadályozó városvédő faltól, s a három kapu közül⁶ is csak a Hatvanit – azt is csak 1808-ig – hagyták meg.

Az új városképről az ideérkező idegenek a következőképpen írtak: „*Egyik széles tér, a város közepén csak néhány évvel ezelőtt is annyira kívül esett a városon, hogy az első települők aludni sem tudtak a szomszédos mocsarak békáitól. E szomszédok helyén most már házsorok állnak. Pest növekedése olyan rendkívüli méreteket öltött, hogy ez idő szerint a házaknak több mint fele úgy hat, mintha tegnap épült volna.*”⁷ „*Az alsó emeleteken üzletek [...] ezüsttel, festményekkel, szobrokkal dúsan megrakva, a város duzzad a kereskedelmi élettől.*”⁸ A külvárosból belvárossá nőtt helyeket új külvárosok (József-, Teréz-, Lipótváros) vették körül. Az utcákon mindenhol „*a néptömeg, mint valami szélvészttől hányatott tenger fel-alá hullámzik [...], számtalan kocsi targoncák, lovasok [...] fáradhatatlan szaladnak*”⁹ – írja a kor riporterének is tartható író, költő, Garay János (1812–1853).

A sokadalmak központja a XVIII. század közepéig a szűk Belváros volt, azonban – az ottani árusítóhelyeiket féltő, választott városi polgárok tiltakozása ellenére – a Helytartótanács támogatásával az Újvásártérre (mai Erzsébet tér) került. „*A 8000 négyszögöles telken a piacok királya alakult ki. Európában akár nagyságát, akár rendszerességét tekintve alig akadt társa.*”¹⁰ „*Évente négyszer nagy mozgalom keletkezett itt. Nehéz társzekereken vontatták ide falát, alapját, tetejét, oldalát az egyberovandó sátraknak. Bátor kalmárok messze földről hozták el egy idegen ipar cikkeit.*”¹¹ 1826-ban 143 budai, pesti és óbudai kereskedőnek volt bódéja e hatalmas téren. Az Újvásártér és a hozzá vezető utcák sátrainak kínálatában olyan mesterségek áruival is találkozhattak a vásárlók, melyek mára kimentek a divatból. Így pl. cseréppipa-készítő, paszományos, kártyafestő, aranyszálhúzó.¹²

Vásár idején a Lánchíd pesti hídfője mellett állítottak sátrat a bábsütők. A vászonárut, gyapjút az Országút, mai Károly körúti szakaszán terítették. A mezőgazdasági termékeket: lent, kendert, szalonnát a Hatvani kapunál ponyvás szekerekről lehetett venni. Az állatvásár – bár az előzőekhez képest valamennyire háttérbe szorult – elárasztotta a várost.

3 Almási Pál jelentése. In *Pásztor Mihály: A százötvenéves Lipótváros. Székesfőváros háziyomdaja*, Budapest, 1940. 24.

4 Grassalkovich Antal a pesti vásárokról. BFL., IV. 1202. c. Intimata a. 36–39.

5 *Bácskai Vera-Gyáni Gábor-Kubinyi András: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Várostarténeti tanulmányok*. BFL. Bp., 2000. 89.

6 Három kapu volt: északon a Váci (Váci utca északi vége); délen a Kecskeméti (Kecskeméti utca, Kálvin tér sarka); keleten a Hatvani (Kossuth Lajos utca, Múzeum krt. sarka).

7 *Page, John: 1835. In A régi Pest-Buda. Egykorú képek és leírások. Összeállította: Trencsényi-Waldapfel Imre*. Officina, Bp., 1944. 46.

8 *Haraszti Jenő-Pethő Tibor: Úti kalandok a régi Magyarországon*. Táncsics, Bp., 1963. 225.

9 Garay János munkái. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Bp. 1902. 154.

10 *Dorffinger János András: Pesti útikalauz külföldieknek és honiaknak*. Budapesti Negyed 2004. 3. sz. 40.

11 *Porzó [Ágai Adolf]: Utazás Pestről Budapestre 1843–1907*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp. 81.

12 *Bruckner Éva: Én elmentem a vásárba... Aposztróf*, Bp., 2012. 19.

A Dunán „számtalan hajó érkezése, elmenése, a rakodók mozgása, lármája”¹³ kísérte az adásvételt. Az Al-Duna soron kofák árultak péksüteményeket, gyümölcsöket, s zsákokban pirospaprikát, melyet a külföldiek téglapornak hittek.¹⁴

A külföldről és vidékről érkező vásáros kereskedők igyekeztek, lehetőleg az Újvásártér környékén, raktárakat létesíteni. A város vezetősége 1789–1793 között azzal a feltétellel árverezte az itteni telkeket, hogy aki megveszi, 3–4 éven belül köteles olyan emeletes házat emelni, amelyben raktárak és szálláshelyek vannak.

Ez az idő Pest hőskoraként szerepel a történelemben.¹⁵ A város úgy vonzotta a telepeseket, vándormozgalmakat, mint egy „új Amerika”, amelyben „aranymezőkre lehet bukkanni”.¹⁶ A város, mint Noé bárkája, ringatózott, s rajta minden népből, minden nemzetiségből, minden termékből, minden állatfajból akadt. A nyelvek és fajok keveredése bábeli zűrzavart kavart. „Ilyen tarka népséget sem a bécsi, sem a lipcsei vásáron nem lehet látni: angol, török, spanyol, orosz, francia, örmény, német, lengyel, olasz, ráadásul egy hazában élő magyarok, szlovákok, rácok, zsidók, cigányok.”¹⁷ XVIII. században a görög területekről¹⁸ meglehetősen nagy számban érkező kereskedők az uralkodónak hűségesküt téve családjukkal együtt telepedtek le a városban. A Váci utcában számos üzlet feliratán görög név jelent meg, köztük Kossuth Lajos egyik jelentős pénzügyi tanácsadója, Manno István¹⁹ macedóniai nagykereskedő is. 1836-ban 250 görög élt Pest-Budán.²⁰ Nem egy közülük polgárjogot nyert Pesten, s beléptek a kereskedelmi testületekbe.²¹ A külföldi utazók a Hatvani kapu előtti vidéki árusok között, a Terézváros főutcájában, a Király utcai tolongásban és a Duna-parton számos zsidó kereskedőről adtak hírt. Központjuk az Újvásártér volt, s ezért ezt zsidópiacnak is nevezték.²² Gabona-, szarvasmarha-kereskedelem, prém-, bőr-, vászon-, posztó-, szövetkészítés, de főként gyapjúkereskedelem tartozott hozzájuk.²³ Kis részük kézművesként tevékenykedett (szabó, pipakészítő, szobafestő, likőr- és pálinkafőző). Néhány optikus, esernyőkészítő, s rézmetsző is akadt köztük.²⁴ A Király utca belső szakasza, egészen a Terézvárosi templomig, lassan a zsidónegyed központjává vált, és a Belvárostól kifelé vezető – Dob, Wesselényi, Dohány – utcákba telepedtek le. Akik közülük a Lipótvárosba költöztek az 1830-as évektől, a régi épületek helyén háromemeletes házakat emeltek.²⁵ A Kohnerek, Ulmannok, Weisz Manfrédok pedig hamarosan bárókká is előléptek.

A város képét színesítették és vonzerejét növelték a vásárra érkezők számára a gomba-számra szaporodó fogadók. Volt közöttük szerényebb (pl. az Arany Szita, a Vörös Ökör a

13 Garay Jánost idézi S. Nagy Anikó: Kereskedő világ. Szemelvények a magyar kereskedelem történetéből. Országos vásárok Pesten. Mundus, Bp., 2007. 23.

14 Uo. 29.

15 Pásztor Mihály: A százötvenéves Lipótváros. Budapest Székesfőváros házi nyomdája, Bp., 1940. 9.

16 Uo.

17 Kohl, Johann Georg: Die Pesther Messe. In Reise in Ungarn. Pest und die mittlere Donau. Dresden und Leipzig, 1842. 169.

18 Bácskai Vera: A görög kerekedők szerepe a főváros polgárosodásában. Budapesti Negyed 2006. 54. sz. 15.

19 A reformkori magyarországi görögök adományai nagyban segítettek Széchenyi István hazafias terveit – köztük pl. a Lánchíd megvalósítását.

20 Kosa János: Pest-Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bp., 1937. 73.

21 Illyefalvi Lajos-Pallós Jenő: Pest szabad királyi város polgárai 1686–1848. 1–2. rész. Budapest Főváros Levéltára.

22 Komoróczy Géza: városkép-műemlék: Pest régi-új zsidónegyede; file:///C:/Users/Kata/Desktop/KOmoróczy%20Zsidónegyed%20a%20vásárok.pdf; Leolvasás: 2019. augusztus 12.

23 Zsidók is hajtottak csordákat. Így pl. Róth Izsák, Leéb György, Herckó Jakab 80–100 falkát Kassáról, Técsőről. (Török Pál: Pest-Buda 1850-ben. Székesfőváros Nyomdája, Bp., 1943. 48.)

24 Bruckner Éva: Én elmentem a vásárra. A híres pesti országos vásárok. Aposztróf, Bp., 2012. 40.

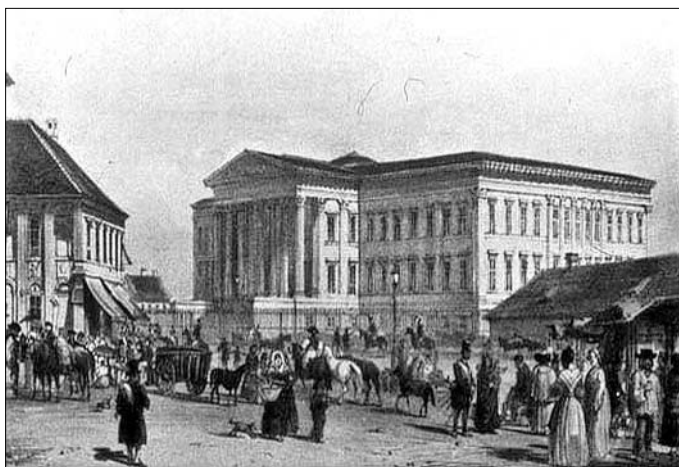
25 Dorffinger i. m. 41.

Terézvárosban), illetve pusztai csárda és a városi szálloda keverékének tűnő (a négy országút – a Váci, Kerepesi, Üllői, Soroksári – sugárszerű találkozásánál). Nem egy közülük kizárólag vásárra érkezők számára nyílt. Ezek közül egyre rosszabb hírre tett szert – a mai Astoria mellett, a Múzeum körúton – a Zrínyi Fogadó és Kávézó, mely falusi vásározók, lócsiszárok, hamiskártyások, duhajkodó jurátusok kedvenc tartózkodási helyeként volt ismert. A benne zajló gyakori verekedés, perpatvar nagyon zavarta Petőfit, amikor a *János vitézen* dolgozott a Zrínyivel szomszédos házban. A mai mércével mérhető „négy-ötcsillagosak” a Belvárosban létesültek. Többek között a Fehér Hajó zárt udvara díszes belső kertjének és a Hét Választó márkás porcelán- és ezüstterítékének vonzerejéről neves vendégek áradoztak. A Lipótvárosban a XIX. század közepétől működő Európa már apartmanokkal és kiváló francia konyhával is rendelkezett. Bár a város polgárai közül is egyre többen adták ki lakóhelyiségeiket a vásárok idején Pestre érkezőknek, még a fellépésre meghívott Blaha Lujza is panaszkodik naplójában, hogy nem talált szállást a szereplése előtti éjszakára, mert Pesten éppen vásár volt.²⁶

A pesti emberek, s az idelátogatók szórakozási lehetőségei a sokadalmak alkalmával kimeríthetetlenek voltak. Kávéház kávéház után kínált lehetőséget pihenésre, tárgyalásra, légyottra. A sátrak mentén lacikonyhák illatai csalogatták az embereket. Felfrissülésre ott voltak a fürdők. A város ilyenkor, mint egy nagy cirkusz, kínálta a látványos előadásokat, jeleneteket. A XVIII. században a mai Szent István-bazilika helyén bikaviadalok, a XIX. században alkalmi helyeken véres állatheccek, illuzionisták, mutatványosok, bábjátékosok, képmutogatók,²⁷ planétások (jövendőmondók), s a Duna-parton „rossz lányok” szórakoztatták az embereket. A sétálókat csontvázak, szellemek ijesztgették. A Nemzetiben pedig

nemegyszer a Berlinből ideérkezett Döbler Lajos ködképei ejtették ámulatba a nézőket.

A vásárok városa több külföldi utazót varázsoltak el: „*Micsoda kilátás? De hogy is lehetne szavakkal leírni?* – kiált fel pesti tartózkodásának idején a nagy mesemondó, Andersen – *Hogy volna érzékelhető a napfény, amelyben szemünk elé tárul a látvány? A pesti épületsor a part mentén, mintha palota állna palota mellett: milyen élet és mozgalmasság.*”²⁸ „*Pestet a vásárok világszínvonalú forgalma eleveníti meg*” – így John Paget angol orvos – „*a város-*

József-napi vásárok 1848-ban a Nemzeti Múzeum előtt, Rudolf von Alt metszete

26 Blaha Lujza naplója. Közreadja: Csillag Ilona. Gondolat, Bp., 2006. 102–103.

27 A képmutogatók egy összefüggő esemény képsoraikat bemutatva mondtak vagy énekeltek el egy többnyire tanulsággal záruló, moralizáló történetet. Tipikus vásári szórakozási forma volt.

28 Andersen, Hans Christian: *Eines Dichters Bazar*. 1–3. Theil. Braunschweig, 1843. (H. C. A. s. sämtl. Werke. Bd. 1–3) 1842. In *Trencsényi Waldapfel Imre* összeállítása. A régi Pest és Buda. Egykorú képek és leírások. Officina, Bp., 1944. 58.

*ban, bel- és külföldi kereskedők nyüzsgönek, miközben számtalan teherfuvarozó és taligás jön-megy, de az embert mégsem tölti el a zsúfoltság érzése, mert Pest utcái tágasak és szélesek, így az embertömeg eloszlik.*²⁹

A pesti vásároknak a szabadságharcig volt jelentőségük. 1848. március 15-én még a Nemzeti Múzeum előtti tömeg főként a József-napi vásárosokból állt. Vajda János ellenállásra buzdító szavait pedig egy kofaasztalra állva mondta el. Az ötvenes évektől már a vasút az eladótól vevőig vitte az árut. 1897-ben pedig 5 korszerű vásárcsarnokot³⁰ avattak, hogy a higiénia hiányában piszokkal és zajjal is járó országos sokadalmakat feleslegessé tegyék. Egy darabig még együtt éltek a sokadalmak és a csarnokok, a XX. század fordulójától kezdve azonban egyre ritkábban vásárolhattak az emberek a Pesten rendezett nagy vásárokon.

Az évszázadokon keresztül működő pesti sokadalmaknak azonban több minden köszönhető. Így például az, hogy a XIX. század közepére a város a magyarok, szerbek, románok, szlovákok, görögök, zsidók nemzeti-kulturális ébredésének színpadává lett, ahol a nyelvi, vallási, nemzeti sokféleség páratlan reformkori pezsgést eredményezett. Megmutatták továbbá, hogy a vásárok jelenléte ösztönzi a városiasodást. Mert ha évszázadokon keresztül sokan

hoznak külön-külön keveset, akkor lavinaszerűen gyűlnek a javak, ami kihat az egész társadalomra és annak életkörülményeire. Így válhatott minden egyes sokadalom után Pest egyre nagyobbá, szebbé, majd Közép-Európa kereskedelmi központjává, 1873-ban pedig Óbudával és Budával egyesülve Magyarország fővárosává. „Észrevétlenül világváros lett a kis Pestből, a Hamupipókéből királyné.”³¹

Bruckner Éva

*A központi vásárcsarnok előtti virágvásár,
Muzsinszky Nagy Endre festménye*

29 *Paget, John*: Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political, and economical. Murray, London, 1839.

30 A Vámház körüli Központi Csarnok, a Hold utcai, a Hunyadi téri, a Klauzál téri, a Rákóczi téri csarnok építésénél főként párizsi mintát vettek alapul.

31 *Krúdy Gyula*: Boldogult úrfikoromban. In *Üö.*: Hét bagoly. Bp., 1963. 439.

Alag, Káposztásmegyer, Kőbánya

Lóversenypályák Pesten és környékén

A főváros lóversenypályáinak történetét 1827-től 1918-ig követtük nyomon,¹ ebben az írásban az I. világháború utáni események kerülnek terítékre. A történet fonala a vesztes háború utáni időkben folytatódik. A városligeti galopp-pálya 1880-tól 38 évig szolgálta a lósport ügyét, de 1910 után, amikor Budapest vezetése a pálya új helyszínre való költöztetése mellett döntött, sorsa végképp megpecsételődött. 1925-ig kellett várni arra, hogy az új pesti gyep kiépüljön Kőbányán, a Kerepesi út mellett, a mai Albertirsai út által határolt területen. Ne szaladjunk azonban túlságosan előre az időben, mert a versenyek addig sem szüneteltek, azok a helyszínek pedig, melyek a ma Kincsem Parkként ismert pályát helyettesítették, nagyon fontosnak bizonyultak a magyar lósport történetében.

1889-ben a Magyar Lovar Egylet megvásárolta a ma Dunakeszihez tartozó Alagpusztát. A lovaregyletnek korábban nem volt saját tulajdonú versenypályája, s a versenyeket a fővárosban bérelt területeken rendezték meg. Alagon 1891. április 12-én tartották az első ver-

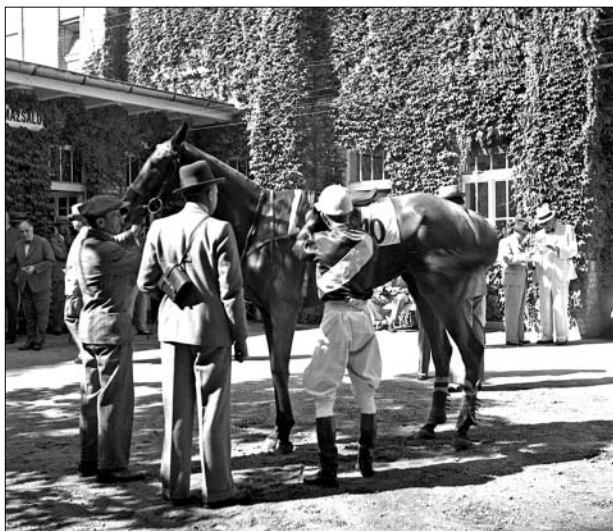
Az alagi lóversenypálya közönsége a XX. század elején
(Vasárnapi Újság 1902. június 29.)

¹ Gönczi Ambrus: Az első pesti lóversenypálya. Honismeret XLV. 2017. 5. sz. 50–53.; Uő.: A második pesti lóversenypálya. Honismeret XLVI. 2018. 4. sz. 54–56.

senyeket, 1893-ban a gróf Batthyány Elemér vezette lovaregylet *Alagi Díjat* alapított, mely nagymértékben hozzájárult az itteni versenyek népszerűségének növekedéséhez. 1896-ban új pályát építettek, erdősávot telepítettek köré, majd 1898-ban megépült a vendégek kényelmét szolgáló Pavilon épülete. Amikor a fővárosban a galopp-pályát felszántották, a magyar lóspport központja Alagra költözött. 1921-ben rendezték az első *Magyar Derbyt*. Négy évig a legfontosabb versenyek az alagi pályán zajlottak. A pesti pálya 1925-ben ismét megnyílt, a versenyek nagy része pedig elkerült alagi lóversenypályáról, és ismét a trenírozás vált fő feladatává. Fénykorában Alagon 600-nál több lovat neveltek, a világ legnagyobb treníng-központjai közé számított.²

Az 1912-ben megalakult Pestvidéki Versenyegylet legfontosabb feladatának galopp-pálya építését tartotta és szerencsésen választotta meg a létesítendő pálya helyét. A Káposztásmegyér és Rákospalota között fekvő sík terület megfelelőnek tűnt versenypálya céljaira. Ráadásul közvetlen közelében feküdt Alag. Az Újpest akkori birtokosától, Károlyi Lászlótól ingyen átvett térség állapota messze nem volt tökéletes. A Földművelésügyi Minisztérium hosszú lejáratú kölcsöne és az egylet tagjainak áldozatkészsége azonban előteremtette a pálya építésének költségeit. A munkálatok gyorsan befejeződtek, és *Az Újság* című napilap 1912. április 23-i száma már be is számolhatott az első versenynapról: „A Pestvidéki Versenyegyesület új versenypályát teremtett a főváros szomszédságában, Káposztásmegyéren. Az új versenypályát tegnap nyitották meg ünnepélyesség nélkül, de a közönség nagy érdeklődése mellett. Maga a pálya már a megnyitó napon kitűnő állapotban volt, a közönség kényelméről is lehetőleg gondoskodtak. A csinos tribünökön körülbelül négyezer ember foglalt helyet.”³

A versenynapok száma rohamosan nőtt. Az első év öt versenynapján rendezett 27 futam után 1913-ban már 14 versenynap 80 futamán indultak a lovak. A fogadók ezreit a Budapest–Vác vasútvonalon indította, a pályáig közlekedő vonatok szállították ki a helyszínre. 1922-től itt rendezték meg az Űrlovas és Pestvidéki Napok versenyeit is, a pálya népszerűsége szinte a pestiével vetekedett az 1930-as években. A II. világháború után a pálya sorsa végzetes fordulatot vett. 1947-től az Újpesti Munkásképző Torna Egyesület (UMTE) alakította ki sportpályát a területen, és megszűnéséig itt rendezte hazai mérkőzéseit. Ezután került sor a terület újraparcellázására, ennek eredményeképpen több sporttelepet, ifjúsági tábort, vala-

*Versenyló nyergelése a káposztásmegyéri pályán
1938-ban (Fortepan, adományozó:
Kölcsény Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi)*

2 A Vasárnapi Ujság 1902. 26. számában tudósít az alagi lóversenyekről és a pálya fejlesztéséről.

3 Az Újság 1912. április 23.

mint a nyugati oldalon új utcákat alakítottak ki, eltüntetve ezzel a hajdani lóversenyteret. Mára már csak néhány utcanév (Galopp utca, Lóverseny tér, Ügető utca) őrzi emlékét.⁴

Térjünk vissza a fővárosba, hiszen az 1925-ös esztendő jelentősnek bizonyult a hazai versenysport szempontjából. Majdnem 7 éves szünet után ismét volt saját galopp-pályája Budapestnek.

A Wellisch Alfréd műépítész által tervezett pálya és épületei, illetve maga, a Kondor és Feledi építómesterek, valamint Neuhauser Lajos építész által irányított építkezés nagy lelkesedést váltott ki az érdeklődő közönségből. A május 10-i megnyitóünnepségről tudósító korabeli sajtóorgánumok is csak a dicséret hangján szólaltak meg.⁵

A nagytribün széles lépcsőin boltozatos előcsarnokba léphetett a vendég, melynek két oldalán kényelmes ruhatárak húzódtak. Jobbra tágas étterem nyílt, balra pedig néhány lépcső vezetett le a mázsálóba. A mázsaházban ott állt a mérleg, melyen a zsokéknak kellett megmérniük magukat. A mázsából nyíltak az úrlovasok és zsokéek öltözői, valamint a mosdószoza. Tömött zöld gyepp borította az előteret és a pályát, ameddig csak a szem ellátott. A nézők 3 pályát láttak maguk előtt, amikor a tribünre léptek. Az első, 1300 méter hosszú egyenes pálya helyezkedett el legközelebb a közönséghez. A második, a terület bel-

seje felé eső pálya a hosszabb távú versenyek lebonyolítására volt kialakítva, míg legfelül a tréningpálya feküdt. Az egyenes pályán száz méterrel a célvonal után egy bírói páholyt állítottak fel az 1400 méteres versenyek lebonyolítására.

A nagytribün szembetűnő újítása a páholsor volt. Kényelmes, széles páholyok fogadták a vendégeket az építmény egész hosszában, felettük 10–12 sor ülőhely. Kényelmes lépcső vezetett fel a tribünre, melynek a célvonallal szemben levő része a lovaregyleti tagok részére volt fenntartva. Külön látványosságnak számított a kormányzói páholy, mögötte fogadó-szalonnal, ízléses, kékes szalmafonású bútorzattal és süppedő szőnyeggel. A tribün két oldalán lépcső vezetett a második emeletre, ahol a sajtó munkatársait várták. A tribün bal oldalán helyezték el a bukméker-ringet, pár lépéssel odébb a gyeppel körbefutó korlát húzódott az induló lovak jártására. A második helyet színes park választotta el a nagytribün környékétől. Tribünje egyemeletes, de emelkedése

Az 1925-ben megnyílt új pesti pálya nagytribünjének előcsarnoka 1938-ban
(Forteapan, adományozó:
Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi)

4 Lőrincz Róbert kitűnő írása részletes történetét adja a kaposztásmegyéri pályának. Újpesti Helytörténeti Értesítő 2005. december. 13–16.

5 Budapesti Hírlap 1925. május 25.; Ország-Világ 1925. május 17.

*Az 1927. évi Magyar Derby közönsége a pesti pályán
(Száráz György lovaregyleti elnök tulajdonában)*

mindenkinek lehetővé tette a verseny pontos megfigyelését. Itt kapott helyet az orvosi és a rendőrszoba.

A nemzetközi sajtó is felfigyelt az új pálya szépségeire, a korszerű, nemzetközi mércével is magas színvonalú versenyek lebonyolítására alkalmas budapesti sportlétesítményre, Közép-Európa legjobb pályáját látták a „*pesti galopp*”-ban.

A pálya további korszerűsítése sok évtizedre megoldottnak tűnt, a II. világháború után pedig hosszú ideig nem volt fontos a karbantartás, fejlesztés, korszerűsítés. 1977-ben, a hazai lóversenyzés megindulásának 150. évfordulója alkalmából a főtribün előtt felállították Kincsem életnagyságú szobrát, és a pálya megkapta a Kincsem Park nevet. 1985-ben Széchenyi Istvánról életnagyságú dombormű készült, Batthyány Elemérről pedig, aki 33 éven át volt a Magyar Lovar Egylet elnöke, egy mellszobor felavatásával emlékeztek meg. A park felújítása az 1990-es évek végére elodázhatatlanná vált. 2000-ben végül bezárták, és mintegy 5 évi munkálat után 2006-ban adták át az új Kincsem Parkot, amely 3500 fős befogadóképességével már multifunkcionális lóversenypályaként és rendezvényhelyszínként szolgál. Kincsem, Imperiál, vagy éppen Overdose utódai tökéletes helyszínen mutathatják meg tudásukat a lóverseny hazai szerelmeseinek.

Gönczi Ambrus

Régi famíliák

A Sulyok család története

„Akkor az harcon sok főterek vesze,
Sok szegény legény vitésségét jelönté,
Ifjú Sulyok István közülök ott vesze,
Vitéz Losonczi vígan meg betére.”
(Tinódi Sebestyén)

1552. június 26-án a török előhad megérkezett Temesvár alá. A várbelieket tüntetően harcra hívták fel-alá cirkálva. A bentiek huszáraikkal kiütöttek s több törököt megöltek, elfogtak. A magyarok közül csak néhány huszár és Sulyok István nemes úrfi esett el – így örökölte meg a régi krónikás.

Több mint egy évtizede kezdtem el a Sulyok család történetének kutatását. Apai nagyanyám volt Sulyok Erzsébet, aki 90 évet élt meg. Sokat mesélt az életéről, nagyon szeretttük a történeteit hallgatni. Az édesapja, Sulyok Sándor korán meghalt. Annyit elmesélt, hogy az elődök Barcikán középirtokos nemesek voltak, de az 1800-as évek végére a tagosítás utáni pereskedések miatt kevés maradt a birtokból. Ő maga nagyon szeretett a földdel foglalkozni, még utolsó éveiben is nagy konyhakertet művelt. A kutatásokat a felsőbarcikai református anyakönyvekben kezdtem, majd különböző levéltárakban folytattam. Elolvastam a legtöbb olyan irodalmat, melyben a Sulyokokról írtak. Ezek alapján a család egy vonulatának több mint 800 évét tudtam folyamatában áttekinteni s a családfát összeállítani.

A Sulyok család a Délvidékről, Bács-Bodrog vármegyéből származik. Az emlékek szerint II. András (1205–1235) adományozta „*Lekhcse*” helységet Apor nevezetű Sulyok-ősnek 1222-ben. Ez később Lekcsére változott, a leszármazottak felvették a lekcsesi előnevet.

Később több ágra szakadtak. Létezik még alsó-szopori, pap Sulyok, fancsikai, vadkerti és más ág is. A család részben királyi adományok, részben öröklődés útján tekintélyes birtokokhoz jutott, főleg Bács-Bodrog vármegyében, de Valkó, Szerém és Somogy vármegyékben is birtokosok voltak. Az 1400-as évek második felében többek között a következő településeket birtokolták: Cséb, Újfalva, Göd, Szilvás, Jánosfalva, Lukafalva, Torzsatelke, Tegyefalva, Jadra, Erős, Titt, Kenyeres, Paraszti, Beldszentmiklós, Medencés, Szántó, Büdi, Órév, Szenttamás, Bálinthalma. Ennek megfelelően különböző rangokat is betöltöttek: bán, főispán, szolgabíró.

A déli határvédelemben folyamatosan részt vállaltak, harcoltak Zsigmond király mellett, majd a Hunyadiak és Mátyás király oldalán is.

Idősebb Sulyok István beházasodott a nagy hatalmú enyingi Török családba, feleségül vette Török Krisztinát. Az ő fiaik, Sulyok Balázs és István, gyámjai voltak az ifjú Török Bálintnak, s kapitányai voltak Nándorfehérvár és Szabács várának. A király perbe fogta őket a várak 1521-es elvesztése után, de később ejtették ezeket a vádak. Sulyok Balázs később I. Ferdinánd főkamaraasa lett, aki a Balaton-felvidéki gersei Pethő családból nősült. Erzsébet-től három lánya maradt: Anna, Krisztina és Sára. Mindhárom leány jó házasságot kötött.

*A Sulyok család
ősi címere
(Nagy Iván, 1863)*

Anna először Mudhnoki Mihály, majd annak halála után gyarmati Balassa János felesége lett. Az ő fiuk volt Balassi Bálint. Ő a férjéért mindig aggódó, segítőkész, hűséges, istenfélő hites társ volt. Amikor férjét 1659-ben Miksa császár összeesküvés vádjával elfogatta és bezáratta, segítette a szökésben és bujdosásban.

Krisztina kismarjai Bocskai Györgyhez ment feleségül. Összesen 15 gyermekük született, de négy még gyerekkorában meghalt. Fiuk volt Bocskai István, a későbbi erdélyi fejedelem. A hat lány mind jól ment férjhez, közülük Erzsébet Báthori Kristóf második felesége lett.

Sulyok Sára 1550-ben ruszakai Dobó Istvánnak adta a kezét. Leleményes és bátor asszony volt, „*testi és lelki tulajdonságaival a feddhetetlen életével kitűnő magyar nő*”. Segédkezett Dobó István szamosújvári szökésében is.

Elmondható, hogy a XVI. században a Sulyok család, főleg a három lány a házassága révén befolyással bírt a magyarság megmaradása érdekében folytatott küzdelmekre.

Sulyok Balázs másik testvére, György (kinek felesége ártánházi Bornemissza Anna volt) 1560-ban Közép-Szolnok vármegy főispánja, 1564-ben a halmi vár ostrománál esett el.

Erdélyben Sulyok Imre, Báthori Kristóf erdélyi fejedelem kancellárja, előtte 1562–1563-ban a wittenbergi egyetemen tanult, neje Keresztúri Borbála.

Testvére, Sulyok Zsófia Geszthy János felesége volt, fiuk Ferenc fejedelmi tanácsos és Déva várának kapitánya. Sulyok Zsófia itt halt meg 1590-ben. Síremléke a dévai református templomban ma is látható.

Unokahúgát, Sulyok Katát Kapu András vette feleségül, így hozzájutottak a kihalt Csaholyi család közép-szolnoki, Kraszna vármegyei és Szatmár vármegyei birtokaihoz.

A Sulyok család vallási hovatartozásáról elmondható, hogy míg Sulyok György, Balázs nagybátyja pécsi püspök volt a század elején, addig a Sulyok lányok az 1550-es években már mind a hitújítás pártfogói voltak és ez a férjekre is kihatott.

A család új fészke Bács-Bodrogból Szatmárba és Szabolcsba került. 1552-ben a következő helységeket bírták: Remeteszeg, Győrtelek, Magasliget, Panyit, Zeölce, Jánosi, Újfalu, Angyalos, Sályi, Kocsord, Csaholy, Tunyog, Mátészalka, Sándor, Pályi, Gebe, Meggyes, Sonkád, Papos, Kispalád, Botpalád, Csengerújfalu, Káló, Császárszállása, Parasznya, Tyukod, Nyíradony, Ökörítő, Váralja. Szatmár vármegyében a család számos tagja élt, közülük Sulyok János (Bagossy Anna) az 1640-es években megyei alispán volt, míg unokája, Ferenc az 1660-as években töltötte be ugyanezt a tisztséget. Fia, a szintén János részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, majd a „*bujdosókkal*” a Thököly-felkelésben. Ezen okok miatt felségsértésért perbe fogták és a család jelentős vagyonát elkobozták. A lekcsei Sulyok család számos alkalommal támogatta Szabolcs és Szatmár vármegyében a református templomokat. A vagyonleltárak szerint Petneházán lekcsei Sulyok Ferenc és Urai Éva 1718-ban kegytárgyat készíttetett. Kisvársányban lekcsei Sulyok Ferenc 1834-ben úrasztalát készíttette el. Csengerben Sulyok György a kehelyrenoválást és az aranyosítást végeztette el 1646-ban. A leégett csengeri templom újjáépítése és toldása az új hajóval 1713 után a Sulyok család közreműködésével készült.

Egy másik ága a családnak Bodrog vármegyéből 1527 után Észak-Magyarországra menekült. Lekcsei Sulyok Lajos (felesége Adorjáni Érsek Katalin, Érsek Máté lánya) még az 1527-es budai országgyűlésen Bodrog vármegye követe volt, de utána a család elhagyta a Délvidéket. Gömörben, Borsodban, Abaújban telepedtek le a családtagok. A mi családunk ehhez az ághoz tartozott, ezért a kutatásaimat erre koncentráltam. Ők is a reformáció útjára léptek. 1596-ban Jósavfőn Sulyok János az első református lelkész. Ugyanitt jegyzik a földbirtokosok közt Sulyok Ferencet az 1600-as évek elején. Az 1646-ban kelt, I. Rákóczi

György által írt menlevél szerint, melyben Sulyok János és István nemességét igazolja, merül fel a pap Sulyok név használata is.

A következő dátum 1654. október 14. III. Ferdinándtól akkor kap nemesi címet vagy inkább megerősítést a rangban Sulyok István és János, melyet 1657-ben Ónodon hirdetnek ki. A családnak erre az ágára vonatkozóan a miskolci, a sátoraljaújhelyi, a salgótarjáni, a Pest megyei, a nyitrai, a rimaszombati levéltárakból sikerült iratokat, nemességet igazoló jegyzőkönyveket beszerezni. Ezekből kiderült, hogy a családnak ezen ága használta a pap és a lekcsei előnevet is.

A szorosabb rokonságunk Erdőbényén, majd Sajószentpéteren élt. Szántóföldeket, szőlőket birtokoltak és katonáskodtak. Részt vettek a Rákóczi-szabadságharcban és az 1848–1849-es harcokban is a magyar nemzetért, hasonlóan, mint az elődeik.

A sajószentpéteri születésű Sulyok István az 1700-as évek második felében Rádai Gedeon gazdatisztje volt. Felesége először a losonczy születésű Kállai Judit volt, majd az ő halála után feleségül vette a miskolci Boldizsár Zsuzsannát. Öt fiuk született. Közülük Boldizsár Gömörpanyiton telepedett le. Felesége runyai Soldos Lidia volt. Egyik gyermekük, lekcsei Sulyok Ede Coburg-huszártiszt 1848 őszen sikeresen megszökött századával (156 fő) Galíciából és csatlakozott a szabadságharchoz. Bem seregében harcolt, ahol alezredesi rangot szerzett. Nagyszebennél megsebesült, de félépülése után újból folytatta a harcot. A világosi fegyverletétel után évekig bujkálnia kellett, majd a kiegyezést követően tevékenyen részt vett a Gömör és Kishont vármegyei honvédegyet megalakításában. 1870-ben halt meg. Felesége, susai Losonczy Leopoldina 1883-ban hunyt el Egerben.

Sulyok Ede sírját eddig még nem sikerült megtalálni, azonban keresztapja, aki egyben nagybátyja, lekcsei Sulyok József (felesége Korponai Zsuzsanna) sírja Miskolcon az avasi műemlék temetőben ma is látható.

A Sajószentpéteren lakó Sulyok Pap István az 1760-as években a nemesek hadnagyaként képviselte az ott lakók érdekeit testvérével, Sulyok Jánossal együtt.

*Lekcsei Sulyok József
síremléke
(Szabó Előd felvétele)*

Az első világháborúban is találunk a lekcsei Sulyok családból több hősiesen harcoló katonát. Kiemelkedő közülük lekcsei Sulyok János, aki mint tartalékos honvéd főhadnagy 1914. augusztus 3-án vonult be a munkácsi 11. népfőlkelő gyalogezredhez, ahol az 5. század parancsnoka lett. Mint ilyen, csakhamar Przemyslbe vezényelték. A vár első ostrománál, az október 7-i kirohanás alkalmával, hősiességével tüntette ki magát, amikor a vár első számú erődjébe benyomult oroszokat csapatával kiverte. A vár első felszabadítása után Sulyok főhadnagy továbbra is annak védelmében vett részt. 1915. március 22-én, amikor Przemysl vára elesett, a védősereggel együtt ő is orosz fogságba esett. Tartalékos századosként szerelt le, a *Signum Laudis*, a *Károly-kereszt* és a *legfelsőbb elismerési oklevél* tulajdonosa volt. Budapesten a II. kerületi Állami Főreáliskola tanáraként tevékenykedett, a Magyar Cserkész Szövetség ügyvezető elnöke, az Országos Cserkész Tisztképző tanfolyamok előadója, a *Cserkész* lap, a cserkészvezetők könyvének munkatársa, torna és vívó szaktanár, valamint testnevelési szakfelügyelő is volt.

A levéltárakban fellelt anyagokból, valamint az egyházi anyakönyvekből sikerült összeállítani a családfát napjainkig. Nagy segítség volt a Nyíregyházán élő Újlaki Gábor úr által összeállított anyag, mely a Sulyok és az Újlaki család kapcsolatát mutatja be. Ezt a rohodi református parókián kaptam meg, amikor né-

hány éve a felújított templomban jártam. A templomban a karzat fölött ma is ott látható a Sulyokok egyik ősi címere. A Pap Sulyok család egy része az 1700-as évek második felében Barcikára került. Ekkor már az itteni földbirtokosok között említik Sulyok Sámuel. Az 1791-es egyházsztéfválás (Kazinctól) alapító okiratában már négy Sulyok található. A felsőbarcikai anyakönyvekben végzett kutatások során megtaláltam családunk leszármazottait, ami alapján máig össze lehetett állítani a családfát.

A régi halottaink a felsőbarcikai református temetőben nyugszanak. Sajnálatos, hogy ezt a régi temetőt igen rossz állapotban látni. Az 1960-as években barbár módon felszámolták, a magmaradt síremlékeket azóta lerombolták, a gaz ellepte az egészet. Még megtaláltam benne az 1924-ben fiatalon meghalt Sulyok Sándor síremlékét összetörve, ő a nagymamám testvére volt.

A Sulyok család a következő családokkal kerültek rokonságba: Kende, Csáholyi, Szentlőrinczi, Daróczy, Nagy, Balogh, Kererekes, Dombrády, Rosi, Megyery, Perneszy, Rhédey, Bethlen, Fráter, Lónyay, Tibay, Várady, Gyulaffy, Komlóssy, Pongrácz, Nagyiday, Jármay, Püspöky, Gyulay, Kevitzky, Pogány, Bégányi, Ajtay, Perényi, Barkóczy, Balling, Horváth, Fornosy, Mező, Hunyady, Cserney, Kapy, Thorockai, Forgács, Macskásy és Osztroczy családok. Ezenkívül a felvidéki ág rokonságba került a runyai Soldos, a korponai, a susai Losonczy családokkal is.

Sokféle Sulyok-címer létezik, az első Nagy Iván szerint, „*a pajzs udvarában aranykoronából kiemelkedő két bányász sulyok*”. A Borovszky Samu-féle kötetben: „*kékben zöld alapon, két egymással szemben álló koronás aranyoroszlán, felemelt jobbjukban tartott arany sulyokkal egymással viaskodni látszanak. Fölöttük kiterjesztett szárnyú fekete sas lebeg. Sisak dísz: vörös ruhás magyar vitéz növekvőben, jobbában ezüst csákányt tart.*” A rohodi templomban található címer: „*zöld pajzsban koronás arany oroszlán, jobbában ezüst sulyok, baljában piros alapú térdén tartott pajzs, amelyben két ezüst sulyok. A főpajzs fölött ötágú aranykorona, amelyben sulykot tartó kar van.*” Az 1654-ben III. Ferdinánd által adományozott címer: „*kék pajzsban zöld alapra aranykoronából növekvő ifjú, kalpagja nyest fekete tollakkal, veres ruhában. Jobbjában görbe kard. Sisak dísz: páncélos kar karddal. Takarók: kék arany, veres ezüst.*” Ezekon kívül még többféle címer és levélpecsét is található a levéltárakban a különböző iratokon, levelezéseken.

Nagyon röviden összefoglalva ennyit tudok leírni a Sulyok család hosszú, regényes múltjáról. Sok ága-boga lehet még szerte a Kárpát-medencében, melyekről olvasni, hallani lehet.

Ezen ősi család leszármazottai a mai napig élnek szétszóródva a világ számos pontján.

Szabó Sándor

Felhasznált irodalom. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Miskolc, 2015; Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest, 1908; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. 1894; Fodor László: Dobó István földi maradványainak kutatása, megtalálása és újratemetése Dobóruszánkán. Egri Vár Híradója 40–41. 2009. 3–15.; Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest, 1863; Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája. VI. Budapest, 1904; Szabó András: Az ismeretlen Kismarjai Bocskai család. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, Tom. 13. Fasc. 2. 2008. 167–185.; Tinódi Sebestyén: Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról. Internet: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/tinodi-sebestyen-2109E/iii-az-veg-temesvarban-losonczy-istvannak-halaláról> 208; Tóth Péter: Válogatott források Sajószentpéter történetéhez. Sajószentpéter, 2007.

Tragédiák sorozata a Kendi–Révay családban a XVI. század végén

A szarvaskendi Kendi (Kendy) családdal kapcsolatban rengeteg a bizonytalanság. Az Erdélyből származó, kihalt famíliát a genealógiák és a történészek többször azonosítják a Kende családdal. Nagy Iván¹ közel négy oldalon foglalkozik kötetében a megszerzett adatokkal, nevekkkel, évszámokkal, az ismert személyek életének bemutatásával. Azonban ő is megjegyzi, hogy mindezekhez későn jutott hozzá, ezért a család bemutatása mozaikszerű, hiányos, és a Kendi, valamint más-más nemesi előnevű Kendék közt maga sem tudott eligazodni. Sőt, a „Pótlék-kötet” 306. lapján részéről teljesen szokatlan megfogalmazásban közli, hogy a kölcsei Kende család „... hibákkal tömötten, ugyanazon kötet [VI.] 543. lapján pedig meghamisítva és alaptalanul... volt közölve”.

E néhány, figyelmeztető megjegyzés után természetesen a családról, annak tagjairól csak olyan adatokat közlünk, amelyek hiteles, korabeli dokumentummal bizonyíthatóak, s jó néhány esetben korrigálják a róluk eddig leírtakat.

Mi lehet erre a leghitelesebb forrás? Egy végrendelet, amely csakis olyan elemeket tartalmaz, amelyek megfelelnek a valóságnak. Olyan személyek nevét örökíti meg, akik akkor valóban éltek, s későbbiekben számukra fontos volt a rájuk hagyott vagyon (jobbágyfalvak, pénz, ékszerek, jószágok stb.). Erre a célra kiválóan megfelel Kendi Gáborné Révay Anna 1595-ben írt testamentuma,² amely az akkori családi kapcsolatokat is hűen bemutatja.

Maga a végakarat felépítése a következő: keretbe foglalja egy latin nyelven megfogalmazott elő- és utószó, amelyet mintegy hitelesítésül maga a csanádi püspök, Szegedy Pál vetett papírra. Ez fogja közre a végrendeletet, amely a kor szokásának megfelelően imával kezdődik. Nem tudjuk, hogy Révay Anna mikor született, erre nincs utalás. Két kicsi lánya életkorából arra következtethetünk, hogy – ugyan Kendi Gáborral ez volt a harmadik házassága – még fiatal lehetett. Nem is mondja magát idősnek, csak betegnek, mégpedig hosszú ideig tartó betegséget emleget. Hogy pontosan mi volt ez a kór, nincs rá utalás. De lehetett a férje kivégzése és az azzal járó teljes birtokvesztés miatti bánata, vagy a második kislány születésével járó egészségi probléma is.

A dokumentumban felsorolja az akkor élő testvéreit, édes- és mostohagyermekait, néhány rokonát, tehát ezek az adatok 1595-ben igazak, hitelesek voltak a családi genealógiában. Mindezeket érdemes összevetni Nagy Iván családleírásával.³ Révay Anna szülei Révay Mihály báró, főajtónálló és Bakith⁴ Anna voltak. Tizennégy gyermekük született. Ezek közül négy (István, Margit, Mária és Felicitas) még kisgyermekkorban elhunyt. Négy fiútestvéréről tudunk: Lőrinc (felesége: Kendy Anna?), Péter (felesége: Forgách Mária), Ferenc (felesége: Forgách Zsuzsanna) és András. A végakaró ez utóbbit már nem említi, mivel az előző évben a törökök elleni győri csatában elesett. Annán kívül öt felnőtt lánytestvért

1 Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. VI. Pest, 1860. 198–202.

2 Dr. Merényi Lajos: Kendy Gáborné, Révay Kata végrendelete 1595-ből. Történelmi Tár 1893. 175–184.

3 Nagy I. i. m. IX. 1862. 696.

4 Bakith, másképpen Bakich vagy Bakics. A családja eredetileg szerb származású volt. 1522-ben a Rácországban toborzó Tomory seregébe a törökök elől menekülve állt be hat fiútestvér: Pál, Péter, Kelemen, Manó, Demeter és Mihály. Vitézségükért II. Lajos királytól hamarosan nemességre emelkedtek, s megkapták adományul a Somogy megyei (Öreg)Lak birtokot. Péter, a fent említett Anna apja 1582-ben még élt.

ismerünk meg név szerint, sőt, azok férjének a nevét is megtudjuk a dokumentumból. Ezek a következők: Borbála⁵ (Pruszkochky⁶ Gáspárné), Kata (Büdy Mihályné), Zsófia, ahogy ő írja: Soffy (Fánchy Györgyné), Ilona, egyes leírásokban Juditként szerepel (Dóczy Imréné) és Erzsébet (Örsébet), aki ekkor még hajadon volt, később Ghyczy György felesége lett.

Amint korábban már utaltunk rá, Anna háromszor kötött házasságot. A szűkszávú leírásokból, valamint magából a végrendeletből a következőket tudjuk meg róluk.

Az első férje kusalyi Jakchy Boldizsár volt (szülei: Jakchy Mihály és Bornemissza Anna). Egy testvére ismert, Mihály. Nem tudjuk, hogy a férj miben halt meg. Ismert egy 1577. november 18-án kelt végrendelezése, a halála viszont csak öt év múlva, 1582-ben következett be. Birtokai, mint majd erről később még lesz szó, Bereg vármegyében voltak. A házaspárnak nem született gyermeke, ahogy írják, Jakchy magtalanul hunyt el.

A második férj kövesdi Sarmasági (Sarmassági, Sarmasághy) Miklós volt. Családjá Erdélyből, Belső-Szolnok vármegyéből eredt, birtokközpontjuk Sarmaságon volt. De voltak birtokaik Szilágy megyében is. Első feleségének a nevét sehol sem írják le, Révay Anna sem említi. Közös gyermek ebből a házasságból sem született. A férj halálának körülményeiről, időpontjáról nem sikerült adatot találni.

A harmadik férje Annának Kendi (Kendy) Gábor volt. Első házasságából (felesége: Balassa Margit) két fiú született: István és Gábor. 1595-ben még kiskorúak lehettek, hisz mostohaanyjuk ilyenképp említi őket az örökösödéskor. Mint látni fogjuk, nagyon szerethette a két testvért. Minden mondatában kedvesen emlegeti őket, s nagyon igazságosan osztja szét köztük az apjuktól megmaradt kis vagyont. (István felesége talán Csapy Zsuzsa volt, Gábor 1597 körül halt meg fiatalon.) Annának e harmadik házasságából két kislánya született. Precizitására jellemző, hogy nagyon pontosan írja le világra jöttük időpontját. Anna⁷ 1593. Boldogasszony havában 26-án, kedd reggel öt órakor, Margit 1594. Szent György havában 25-én, hétfő reggel nyolckor született.⁸ Ha alaposan megnézzük az évszámokat, akkor a végrendelet írásakor még nagyon kicsik voltak, apjuk halálakor pedig egyikük másfél éves, másikuk pedig csak pár hónapos. Érthető ezért, hogy beteg anyjuk imádattal szól testamentumában e két kislányáról, aggódik a jövőjükért, s gondosan megválasztott nevelőszülőkről gondoskodik.

Révay Annának e házassága nem volt hosszú életű. Ugyanis Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem (akiről köztudott, hogy következetlen politikus volt) Kendit több társával és rokonával elfogatta, s politikai nézeteltérésük miatt ítélet nélkül lefejeztette őket Kolozsváron⁹ 1594. augusztus 30-án. Javait, illetve javaikat pedig elkobozta. Érdemes megemlíteni a családból e főurak nevét és rokonsági kapcsolataikat, hogy átláthassuk az erdélyi vajda igazságtalan és kegyetlen cselekedetét: idősebb Kendi Sándor, Kendi Ferenc (az öccse), Kendi Gábor (az unokatestvér), Kovacsóczy Farkas és Báthori Boldizsár (mindkettő Kendi Sándor veje, az utóbbi pedig egyben a fejedelem unokatestvére). A többi meggyilkolt nevét most nem említjük, mivel nem tartoztak a család tagjai közé.

Ezen tragikus esemény után Révai Anna a négy gyermekkel egy távolabbi és biztonságosabb helyre menekült, mégpedig az első férjétől, Jakchy Boldizsártól örökölt Bereg

5 Az egyes testvéreknél, férjeknél, rokonoknál nem hivatkozom Nagy Iván megfelelő kötetekre és oldalszámaira.

6 *Nagy I. i. m. IX. Pest, 1862. 712. lapján:* Prussovsky Gáspár családnévalak szerepel.

7 Anna 1. férje: Czobor Márton, 2. Pongrácz István. Meghalt 1637-ben. Margitról nem maradtak fenn adatok.

8 Azt nem említi, hogy ezek a dátumok a régi vagy már az új, Gergely-naptár szerinti-e. Ugyanis az általa megadott csillagképek (Lövő = Nyilas és Rák) nem fedik le a hónapokat.

9 Egyes történészek szerint voltak, akiket nem Kolozsvárról, hanem Gyalu várában végeztetett ki.

vármegyei birtokára, Nagymuzsalyra.¹⁰ Itt készítette el betegen a végrendeletét. Kérése az volt, hogy lehetőleg Szentmártonban (Turócszentmárton) temessék el, ahol a szülei nyugszanak. De „*ha az idő melegsége vagy gonosz az út*” nem teszi lehetővé, akkor itt Beregben, a nagymuzsalyi szentegyházban helyezték el holttestét. Egyben arra kéri Révay Ferenc nagyobbik/ideőbbik bátyját, hogy szerezze vissza a fejedelemtől mindazt, amit csak lehet az elvesztett birtokból, ahogy írja: „*kárvallásaimról, az mit szegény uram fejével együtt elvesztett*”.

Érdekes momentum, hogy a négy gyermek tutorául nem családtagot kért fel. Azzal indokolja a döntését, hogy testvérei, rokonai mind távol élnek (Turóc vármegye), másrészt gondoskodnia kell a családjához nem közvetlenül hozzátartozó két mostohafiáról is. Valószínűleg ez azonban csak álca volt a részéről. Bizonyára féltette a rokonait és a gyermekeit a fejedelem esetleges további bosszújától. Ezért gyámul egy idegen, azaz nem rokon nemes házaspárt jelölt meg: kiskereki Kereky Jánost és feleségét, Petry (Petthry) Annát. Ők a fejedelem számára szinte közömbös helyen éltek, a Szabolcs vármegyei Madán (ma Nyírmada).

Ezek után tekintsük át röviden, miképp osztotta szét megmaradt javait a gyermekek között, hogyan gondoskodott a szolgálóiról, cselédeiről. Végigolvasva felsorolásait elmondható, hogy nagyon igazságosan, arányosan oldotta meg az örökítést a saját és mostohagyermekai között. Az első két férjétől maradt birtokokat érthető módon mind a lányai kapták. Az elsőtől Bereg megyében Marok¹¹ falu, Bene és Nagymuzsaj, a másodiktól Kraszna vármegyében Récse (Szebenrécse), Közép-Szolnok megyében Gorzófalva~Gurzófalva (ez utóbbi később Szilágy megyéhez került, román neve: Fetindia) lett a kislányoké. Az Erdélyben egyetlenként megmaradt Kendi-birtok, Budos¹² 50 házával ötödrésze oszlik a négy gyermek és önmaga közt, majd a saját részét a lányaira hagyja. (Ugyanitt 36 jobbágyát Kereky János kapja. Kéri, hogy cserélje vagy adja el őket, az értük kapott pénzt pedig megtarthatja magának.) A még megmaradt arany ékszereket, drágakövekkel (zafír, rubint, gránát, smaragd, almandin, gyémánt) kirakott láncokat, függőket és gyűrűket, valamint más tárgyakat egyenlő arányban kapják az utódok. A tőle maradó egyéb ingóságok, ruhák, ágyneműk, abroszok mind a lányok része lett. Viszont a két mostohafia ennek ellenében megkapta a lábas jószágokat, ezek: 200 juh, 24 ökör, 10 tehén, 50 disznó. Ezeken kívül 200–200 forint készpénzt örököltek a Kendi-féle vagyonból. Sajnos több nem maradt az elkobzott hatalmas birtokokból az apa kivégzése után.

A kor szokásának megfelelően gondoskodott a temetéséről: 500 forintot hagyott az egyházi rendeknek, papoknak, mestereknek, deákoknak, valamint a halotti torra. 25 forintot a koldusoknak, ha el tudnak menni a temetésére. Amennyiben nem, akkor az „*espotályoké*” ez az összeg. Szintén 25 forintot hagy együtt a szolgálókra, inasokra, az őt szolgáló leányasszonyokra. Külön-külön 25 forintot kapott a két kedves szolgálója, Dobay Ferenc és Kis Katus. A dajkák, majorokban élő béresek és vénasszonyok pénzbeli kielégítését Kereky Jánosra bízta.

Sokat, sőt, talán túl sokat foglalkozik a négy gyermek neveltetésével kapcsolatosan, azonban ez az aggodalma életkorukat nézve érthető. Két dolgot érdemes ezek közül kiemelni. Petry Annának írja: „*... ha ennek engedői nem akarnának lenni, kegyelmed az ő érdemek szerént anyai kézzel, vesszővel is megsanyargathatja...*”, azaz testi fenyegetést is alkalmazhat a

10 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 202. A település Beregszásztól délkeletre található.

11 Márok. Ma Márokpapi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Lelkes György*: Magyar helynév-azonosító szótár. Budapest, 2011. 441.

12 Budos>Büdös (román: Budosu). Solnok-Doboka vármegye Csákiigorbói járásában, Nagyilondától északra. Ma Szilágy megyéhez tartozik. *Lelkes Gy.* i. m. 161.

gyerekek nevelésében. Ugyanakkor nagy szeretettel inti lányait, hogy hallgassanak a bátyjaikra, a fiúk pedig mutassák meg „*atyafiságukat*” a lányokkal szemben, hisz „*egy atyától valók vagytok*” – írja.

Mint említettem, nem tudjuk, hogy Révay Anna pontosan mikor halt meg. De ha jól számoljuk, akkor körülbelül egy év alatt történt mindaz a tragédia a családjukban, amelyet az írás címében előre vetítettünk. András nevű testvére csatában hunyt el. Az akkori erdélyi fejedelem a jogszerűséget nem betartva kivégeztette a férjet, Kendi Gábor családfőt. Vele együtt ugyanazon főúri családban öt férfi halálával tönkretett egy ősi, erdélyi nemesi családot. Birtokaikat elkobozta – mintegy jobbágyosba taszítva őket – és azokat más híveinek adományozta. A végrendelkező, beteg anya pedig négy árvát hagyott maga után a halálával.

Nem csodálkozhatunk az ilyen tettei után azon, hogy Báthori Zsigmond fejedelemnek 1602-ben el kellett véglegesen hagynia a szülőhazáját, Erdélyt. Idegen földön, Csehországban volt kénytelen élni, és ott is halt meg fiatalon, mintegy 41 éves korában.

Fülöp László

A Mándics család és Csávoly

Madách szavainak aktualitása jutott ismét eszembe. Emlékezni több mint szükség. Egy emberi értékekben gazdag, tartalmas életút, mely mélyről, hátrányos, bizonytalan helyzetből indult. A gondviselésnek köszönhetően szószólója lehetett azoknak, akikből való. Áldozattal vállalta, s mi, mai utódai úgy érezzük, példaként szolgálhat mindazoknak, kik egy emberibb világ megteremtésén fáradoznak. Ő nem más, mint ősünk, nobilis Mándich Mátyás/Matija Mandić (1675–1734), a családjunk és szülőfalunk, Csávoly alapítójának egyike.

A kezdeti időszakról nem sok forrás maradt ránk. Első információim apai nagypámtól származnak, aki népes családjunk öt generációjáig az elhunytak sírhalmait is megmutatta.

Lélektani gyökerei vannak annak, hogy olthatatlan kíváncsiságunk, amikor századokkal ezelőtt élt ősünk nyomát kutatjuk. Értéket hagyományoztak az utánuk jövő nemzedékekre. Ideje, hogy példájukat újra felelőlegessük. Az őshöz való ragaszkodás nem pusztán nosztalgia, hanem a nemzethez tartozás egyik útja. A nemzet történelmében csupán hajszáler a család története, amely biztosítja az állandó kapcsolatot a nagy egésszel, a körülöttünk élő emberekkel.

A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc során a középkori Csávoly falu, melynek története 1198-ig nyúlik vissza, elnéptelenedett. Története során többször kényszerült újból talpra állni, mint ezúttal is. Alapnépessége a katolikus bunyevác nép volt, a horvát nép része, annak sajtáságos etnikai csoportja.

A falu és családjunk alapító őse 1722-ben bajai lakosként került Csávolyra, ahol leszármazottjaival együtt véglegesen otthonra talált. Miért és mikor hagyta el szülőföldjét, a Buna folyó forrásvidékét? Erről kevés hiteles forrás maradt ránk. Ismereteink szerint a törökök elől menekülve kényszerült Magyarországon oltalmat, menedéket keresni. Nem akarták vallásukat mohamedánra felcserélni. Egyes történészek szerint 1687-ben szervezett keretek között történt a menekülés a ferences rendi szerzetesek kíséretével. Szüleivel 12 éves korában, gyermekként volt tagja az elvándoroltaknak.

Ők a bácskai Zomborban találtak oltalomra. Itt bővült tízre testvéreinek száma. Azért Zombor városában, majd Baján, mert itt kapott lehetőséget. Ugyanis időközben a császári udvar a Zombori és Bajai járás határvidékén fegyveres határőrszolgálatot létesített, amely szinte kivétel nélkül a török elleni harcokban edződött délszláv betelepülőkől állt össze. Az erődökben parasztkatonák teljesítettek szolgálatot, s azon felül különböző harcokban is rész vettek. Mátyás 41 éves korában ötgyermekes családapaként részt vállalt az 1716–1718 közötti török–osztrák–velencei háborúban, amelyben 1716. augusztus 5-én Péterváradnál a török sereg megsemmisítő vereséget szenvedett. Itt őszünk élete kockáztatásával hősiessé küzdött. Ezért Bács-Bodrog megye nemesi előjárósága Mándich Mátyást armális nemesiségre terjesztette fel a királyhoz, melyet Bécsben 1720. április 29-én III. Károlytól meg is kapott. Ezt 1720. október 3-án a Baján tartott közgyűlésen hirdették ki. A nemesi oklevél és a családi címer együtt tükrözi hősi érdemeit. Amint tudjuk, akkor már ő is bajai lakos volt. Testvéreinek sorsát nem ismerjük. Gyermekei közül is csak a Baján született és keresztelt Mihály fia és annak Csávolyon született Márk fia (vagyis az unoka) vert gyökeret Csávolyon.

A Mándich család nemesi címere

Szépkoromban gazdag történelmi időkre, fájó momentumokra, a benne élt alkotó-teremtő emberekre gondolok – azok örömére és bánatára. Emlékezetem lelki színpadán ki-váló személyiségek, híres emberek sora jut eszembe családukból és a Csávolyról elszármazottakból. Radnóti szavaival vallom: „*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt kis ország, messzeringő gyermekkorom világa.*” Soha sem tudnám elhagyni saját elhatározásomból. Hiszem, hogy Csávoly az utóbbi 285 éve alatt a népek országútján álló településből a népek békés otthona lett – mindenkorra. A mi feladatunk múltunk ezen hagyatékát a jövő számára megtartani, átörökíteni. Megőrizni azok emlékét, akik kiemelkedő érdemet szereztek népük és pátriája üdvére, szülő- és lakóhelyük szolgálatában.

Soha el nem múló hálával tartozunk őseinknek!

Mándics Mihály

Búcsújáró és templomos hely emlékei Perőcsény határában

Perőcsényről, az egykor Hont vármegyéhez tartozó Börzsöny-vidéki településről a falu jegyzője, Schus Zsigmond szolgáltatott adatokat Pesty Frigyes 1860-as évekbeli helynév-gyűjteményéhez. Noha a jegyző úr csak egy éve lakta a falut, de kifaggatta a helyi öregeket, és részletesen bemutatta községünk jó másfél évszázaddal ezelőtti állapotát, nem nélkülözve leírásából az okfejtést, a tanácsosztást és a humort sem.¹

Gyűjtéséből az idősebb nemzedékekhez tartozó perőcsényi születésűeknek még ma is ismerősen csengő dülő-, határrész- és más nevek közül csak a szakrális jelentéssel bíró, nem belterületi földrajzi neveket idézem: „*Mostani Község [...] második helye volt a még most is élő Pusztta templom és Harangláb nevezet alatt ösmert szántó földi dülöben; [...] Bagóles hol bagoly volt a sasok hívója, miket az itt szalaszoló katona tisztek lesből lövöldöztek, hivatott az előtt Boldog Asszony völgyének nem messze lévén hozzá a Remete kútja dülő, harangláb és Pusztta Templom, melynek falaiból még most is élő emberek madarokat szedtek, el hordattak s a mostani haraszi major épült belőle, mondják, hogy valamikor butszú járó hely volt a Szent Kúthoz, most a kútnak semmi nyoma. [...] Várbercz Sajgó Király (ki volt nem tudatik a nép így nevezi) [...] volt jobbagyai magokat azének lenni mondják, s hogy a Remete kútból hordtak neki urbérbe naponként vizet...*”²

Nem térek ki a pogány hiedelmek körébe tartozó helynevekre, így az Oltárkő néven nevezettre sem, melyet Ipolyi Arnold is megemlít,³ továbbá az adatközlő által többször is érintett Pogány Temetési dülő, pogány temető helyekre sem. Ugyanakkor a Pogány templomi dülőt, „*hol az épületnek némi nyomai maig is látszanak*”, a leírás alapján a Pusztatemplommal azonosíthatjuk.⁴ A helyismerettel rendelkezők számára az idézett szövegben kétszer is előforduló Remete kút – nyilvánvalóan – nem azonos. A dülőnévként megőrződött Remete kút a Boldogasszony völgye közelében keresendő, míg a másik a Salgóvár alatt, a Hála József gyűjtésében⁵ szereplő Deszkás-kúttal vagy Vár-kúttal azonosítható.

A perőcsényi öregek olyan szakrális jelentéssel bíró helyneveket említettek a gyűjtést végző falu jegyzőjének, melyek többsége a falu református hitújítását megelőző, a katolikus vallásgyakorlás idejéből maradt fenn.

KORTÁRS SZERZŐK ÍRÁSAI PERŐCSÉNY RÉGI TEMPLOMÁRÓL

Az 1860-as években Perőcsény határában lévő egykori templom egyházlátogatási jegyző-könyvekben történt említéseire, maradványaira és a faluban élő hagyományra figyelmes

1 Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Hont vármegye és kiegészítések. Közreadja: *Bognár András*. Szentendre, 1984. 243–250. (A továbbiakban: *Pesty* 1984)

2 *Pesty* 1984 246. és 248.

3 *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. Pest, 1854. 490.

4 *Pesty* 1984. 250.

5 *Hála József*: Földrajzi nevek az Ipoly mentén. In Börzsöny néprajza. Szerk.: *Ikvai Nándor*. Studia Comitatus 5. Szentendre, 1977. 604. Az 1970-es évek első felében végzett helynévgyűjtésében valamennyi idézett dülő- és határrésznevünk fellelhető. (A továbbiakban: *Hála* 1977)

lett Alsószemeréd tudós plébánosa és Hont vármegye aljegyzője, levéltárnoka is. Perőcsénynek mint a kemencei parókia filiájának régi templomairól földink, Fábian János (sz. 1832, Sirak–†1923, Pozsony) kanonok, egyházi író ekként emlékezik a *Magyar Sion* egyháztörténeti folyóirat számára saját kezűleg írt, de kéziratban maradt, és a kemencei plébánián *Historia Domusként* őrzött dolgozatában: „Régi templomáról, amely aztán református imaházzá lön, s mely a múlt évtizedben leromboltatott [Ez a faluban álló, 1856/57-ben átépített templomra vonatkozik – K. J.] csak ennyit mond az 1779. vizitáció: »Perőcsény határának legrégebbi templomában a térkövek még szinte érintetlenek, de elhagyott. Kétségtelen, hogy katolikus.« [Az egyházlátogatás feljegyzésének idézett mondata viszont a határban lévő Pusztatemplomra utal – K. J.] Figyelmet érdemel a vizitáció ezen észrevétele: »A beszámolólok szerint a perőcsényi oratórium katolikus képekkel teli.« Úgy látszik, hogy Perőcsényben valaha két templomuk is volt a katolikusoknak... Vagy tán úgy kell ezt érteniünk, hogy ezen oratóriummal lett templom bent volt a helységben, a másik pedig valahol künn a környéken, talán azon a helyen, melyet még most is Boldogasszony völgyének neveznek?»⁶

Hont vármegyei levéltárosunk, Hőke Lajos (sz. 1813, Endréd–†1891, Csurgó) 1866-ban a megye egyházainak régmúltját ismertető tanulmányában a perőcsényi öregek szájhagyományára hivatkozva említi, hogy azon határbeli Boldogasszony völgyén valaha templom állt, melyhez népes búcsújárások tartottak. Szerinte a szóhagyományt a völgy nevén kívül igazolja az a körülmény is, hogy a század elején itt egy alabástromba vésett féldombormű Mária-képet találtak, melyet az akkori honti alispán, Foglár magához vett, és a nagyatyja által 1774-ben Tésáron (pontosabban: Tésán) épített templomban helyezett el.⁷ Fábian János – aki ismerte és idézte is Hőkének a *Magyar Sion*-ban megjelent sorait – hozzáfűzte: „Magam is láttam ezen Mária-képet.”⁸

Vajon a XIX. századbeli leírások, ismertetések alapján megválaszolható-e, hogy hol állhatott Perőcsény határának régi temploma? A Pusztatemplom helye ma is ismert, de a többi szakrális hely topográfiai meghatározásához további bizonyítékokat kell keresnünk.

A középkorban Vámosmikola és Perőcsény között Orzsány falu feküdt, mely okleveles említések és régészeti bejárások szerint is kettős település⁹ volt.

ALSÓORZSÁNY ÉS FELSŐORZSÁNY

Az Orzsány-patak torkolatának közelében, a patak két oldalán állhatott az oklevelekben is többször felbukkanó Orzsány (1252: *terram Hwsan*), melyet 1418–19-ből *Alsóorsan* néven is említenek (Vámosmikola határában Delelő és Orzsány-liget¹⁰). Noha az oklevelekben possessióként (birtok) említik, közvetlenül is utalnak lakottságára: itteni jobbágyok (1421), ház (1449), a helyi nemesek is itt laktak. Elnéptelenedése a XV–XVI. század fordulóján következett be. A helyi hagyomány szerint az Orzsány-patak menti magaslaton valamikor templom is állt, ezt a vélekedést azonban régészeti terepbejárás nem

6 Fábian János: Kemencze. Kézirat a kemencei plébánián; 20 oldal, a szerző saját kézírásával; keletkezése: 1868 körül.

7 Hőke Lajos: Adatok Hontvármegye egyházi archeológiájához. *Magyar Sion* 1866. 842–843.

8 Fábian i. m.

9 A középkorban Hontban is előfordultak kettős települések. Orzsányhoz legközelebbiek Ipolytölgyes elődtelepülései, mintegy 10–12 km-re, Ságizsidó és Ság, melyeket az esztergomi káptalan 1397. évi vizitációjában Alsó Ság és Felső Ság néven említenek. Lásd: *Kollányi Ferenc*: *Visitatio capituli E. M. Strigoniensis anno 1397*. Történelmi Tár, Budapest, 1901. 245.

10 Hála 1977. 605.

igazolta.¹¹ A *Pest megye műemlékei* kötetben Vámosmikolánál említett 1733-as összeírás részlete az orszánypusztai templom állapotáról¹² a Felsőorszányban álló templomra vonatkozik.

Orszány falu felső része Perőcsény határában, az Orszány-patak völgyéből erősen kiemelkedő domb oldalán és tetején, a Pusztatemplom-lápában – az 1887-es kataszteri térképen: Pusztá Templom – települt. A régészek által Felsőorszányként azonosított – bár ezen a néven oklevélben nem szereplő – falu emlékét Perőcsényben a közelben folyó patak neve és az a hagyomány őrzi, hogy a szomszédos Pogánytemető-dűlőben volt az Orszányon lakó törökök temetkezési helye. A XII–XIV. századból származó régészeti leletek bizonyossága szerint a település lakottsága a késő középkor elején, legkésőbb a XIV. század végén megszűnt. Így 1421-ben, amikor Miklós esztergomi kanonok Orsan nevű birtokát az esztergomi káptalannak adományozza, már lakatlan. 1499-ből Pusztáorzsány (*Pwzthaorsan*) néven említik.¹³

Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírásában *Orszán* lakatlan faluként szerepel.¹⁴

A helyrajzi adatok ismeretében óhatatlanul előtökölődik a kérdés, hogy miért néptelenedett el, miként vált pusztává templomos helyünk.

PUSZTAORZSÁNY SZENT JAKAB APOSTOLNAK CÍMZETT TEMPLOMA

A Honti főesperesség XVIII. századbeli összeírásaiban, kánoni vizitációiban bukkan fel Orszány akkor már elhagyott temploma. Az 1733. évi összeírás Orszány birtokról azt említi, hogy „a pusztán négyszögletes kövekből emelt templom áll, melyet könnyen helyre lehetne állítani”.¹⁵ Mint láttuk, a Fábrián János által idézett 1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv is hasonlóan írja le a perőcsényi határban álló Isten házát. A XIX. század elején még álltak falai, köveit a Haraszi major – a mikolai római katolikus anyakönyvekben: Jakab Haraszt¹⁶ – építéséhez hordták el.

A régészeti topográfia – és ennek nyomán Tari Edit is – úgy tartja, hogy a templom melletti völgyet korábban *Boldog Asszony völgyének* hívták, s a helynév talán a templom titulussát őrzi. A Pest megye középkori templomai kötet szerzője – kérdőjelesen – védőszentjeként Szűz Máriát tünteti fel, és első írásos említésének időpontjaként (tévesen) 1773-at adja meg.¹⁷

Miként Pusztatemplom-lápa régészeti leírásában is olvasható, a közelmúltig úgy tudtuk, hogy Orszány templomát középkori oklevél nem említi. A *Boldog Asszony völgye* említése,

11 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság. Budapest, 1987. 224–225; *Bakács István*: Hont vármegye Mohács előtt. Budapest, 1971. 164–165. A Magyar Országos Levéltár kiadványa. (A továbbiakban: *Bakács* 1971); Pest megye régészeti topográfiája. A Szobi és a Váci járás. XIII/2. kötet. Szerk.: *Torma István*. Budapest, 1993. 534, 538–541. Magyarország régészeti topográfiája 9. (A továbbiakban: PMRT 1993)

12 Pest megye műemlékei. Szerk.: *Dercsényi Dezső*. Budapest, 1958. II/385. Magyarország Műemléki Topográfiája V. (A továbbiakban: PMM 1958)

13 PMRT 1993. 277–278. és 539.; *Bakács* 1971. 165.

14 *Fekete Lajos*: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Budapest, 1943. 184. A szerző lábjegyzetben közli, hogy Orszánt Perőcsény határában kell keresni, mivel a török uralom végén pusztaként Perőcsény mellett fekvőként tüntetik fel. Ugyanakkor valószínűnek tartja, hogy a Vámosmikolához tartozó Orszányligettel azonos.

15 PMM 1958. II. 385.

16 Minden bizonnyal a Szent Jakab-templom védőszentjének neve jelenik meg a helynévben.

17 PMRT 1993. 277–278.; *Tari Edit*: Pest megye középkori templomai. Szentendre, 2000. 110. Studia Comitatus 27.

előfordulása¹⁸ miatt azt sem zárhattuk ki, hogy a Pázmány Péter *Appendixében* (1629) szereplő Boldogasszonyfalva a Honti főesperességben e helyet jelöli.¹⁹ Az elmúlt évek kutatásai közben előbb nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az 1332–37. évi pápai tizedjegyzékben Szent Szűz egyházaként említett hely Liptószentmáriát jelöli, mely 1776-ig a Honti főesperességhez tartozott. A szentegyházat hét további településsel együtt 1965 és 1975 között a Szentmáriai-víztározó²⁰ létesítésekor elárastották. Másrészt 2017-ben a Honti főesperesség történetéhez végzett adatgyűjtés közben a *Magyar Katolikus Lexikon* Márianosztra szócikkében rábukkantam egy hivatkozásra, miszerint 1487-ből származó oklevélben azt említik, hogy Lévai Cseh János a Perőcsény melletti *Pusztatorzsány Szent Jakab apostolról nevezett templomát és ottani birtokát* a nosztrai kolostornak ajándékozta, és oda remetétet hívott.²¹

Perőcsény az első katonai felvétel térképén

A Pusztatorzsány – az első katonai felmérés (1782–1785) térképének ábrázolása szerint a Bogár-hegytől északnyugatra *Rudera ein alten Kirche* elnevezéssel jelölve – a Malom-hegyen átvezető és a Mikola–Kemence útba torkolló földút (ún. Köves út) és egy vízfolyás

18 Pesty-féle adatközlés 1866; *Höke* 1866; *Fábián* 1868 k.

19 *Koczó József*: Az Alsó-Ipoly mente vallás- és egyháztörténete. A honfoglalástól a millenniumig. Vámosmikola, 1999. 22. Honti Füzetek 1.

20 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szentmáriai-víztározó>

21 A nosztrai kolostor 1366–1504 között keltezett okleveleinek jegyzékében olvasható: 1487: „*Egregius Joannes Cseh de Lewa ecclesiam Sancti Jacobi apostoli et praedium suum Pusztatorzsány vocatum in comitatu Hontiensis exist, donavit huic monasterio.*” (Ford.: 1487-ben a dicső Lévai Cseh János úgy dönt, hogy Szent Jakab apostol templomát és birtokát, melyek a Hont megyei Pusztatorzsányon vannak, a kolostornak adományozza.) Közli: *Documenta artis Paulinorum*. 2. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai. Kézirat. Szerk.: *Tóth Melinda*. Budapest, 1976. 92. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai XIII.; Magyar Katolikus Lexikon – Márianosztra; <http://lexikon.katolikus.hu>; <http://www.marianosztrakegyhely.hu/tortenet>. A forrás és a hivatkozások magyarázattal szolgálnak a Remete kútja helynév eredetére is.

találkozásának közelében állhatott. Az 1887. évi kataszteri térkép a templom helyét nem jelöli, a Pusztá Templom dűlőt viszont a Bogár-hegytől délnyugatra tünteti fel. Ugyanez a térkép a Pusztá Templomtól északra, jóval az említett Mikola–Kemence úton túl az Ipoly felé ábrázolja a Harangláb és Bagóles (mint már tudjuk, a korábbi Boldogasszony völgye) dűlőt, mely egészen a Környei tanyáig (utóbb Paptag, Dódi-pusztá) húzódik, szomszédságában van a Koling dűlő.²²

Húsz évvel korábban a helyi öregek által említett szakrális helynevekből már csak a Pusztá Templom és a Harangláb maradt meg, a többi új nevet kapott! Sajnos, a hiányzó dűlőneveket az előző, 1855-ből származó kataszteri térkép²³ sem tünteti fel. Úgy tűnik, hogy a Pesty Frigyes helynévgyűjtését megelőző időszakból írásban nem őrződtek meg Perőcsény földrajzi nevei.

BOLDOGASSZONY VÖLGYE, SZENTKÚT, HARANGLÁB

Néhány száz évvel ezelőtt Perőcsény határának Ipoly felé eső része másként nézhetett ki, jelenleg az erdős terület a völgyekbe, vízmosások mellé szorult. Vélhetően, amikor remeték éltek itt, amikor szent helyeinket még felkeresték, a már feledésbe merült búcsújárások idején az erdőség nagyobb területet birtokolt.

Az 1860-as évek adatközlését alapul véve, próbáljuk meg szakrális helyneveinket mai térképen azonosítani! A *Boldog Asszony völgye* – 1887-ben és jelenleg is²⁴ Hosszú-völgy és Bagóles néven ismeretes – helytől *nem messze* a *Remete kútja* dűlő és *Harangláb* – utóbbi a kataszteri és a mostani térképen is e néven található – és a *Pusztá Templom* – szintén ilyen elnevezéssel szerepel. A Remete kútja dűlő későbbi elnevezését hiába keressük. Ugyanakkor alapos helyismeret birtokában és helyszíni bejárás alapján az is nyilvánvaló, hogy a Boldogasszony-völgytől a Harangláb északra, a Pusztátemplom délre, vagyis ellenkező irányban található! A 2008-as térkép alapján a Pusztátemplom helyének és a Harangláb dűlő középponti részének távolsága kerekén 2 km!

A földrajzi nevek alapján feltételezhetjük, hogy a Boldogasszony völgye, Harangláb és Remete kútja – vélhetően a *Szent Kút* – helynevek egy búcsújáró helyként számon tartott Boldogasszony-kápolna környékét jelölik. Harangláb ugyanis templom vagy kápolna mellett állhatott, s ez a fentebb említett távolság miatt nem lehetett a Szent Jakab-templom. Vagyis Felsőország Szent Jakab-templomán kívül Perőcsény jelenlegi határában még egy, a Boldogságos Szűz Máriának ajánlott Úr hajléka, kápolna létezését is feltételezhetjük. Feltevésünket azonban régészeti terepbejárás, -kutatás nem erősíti meg, a Harangláb dűlőben a régészeknek csupán a hatvani kultúra nyomait sikerült kimutatniuk.²⁵

2020. április 23-án a Pusztátemplom-lápától a Harangláb dűlőig végigjártuk a terepet.²⁶ A Pusztátemplomnál az elművelt talaj felszínén kövek, téglatörmelék, őskori és késő középkori (XV–XVI. század) edénytöredékek találhatók.

A Hosszú-völgy kezdeténél, a vízmosástól nem túl messze néhány nappal korábban az őszi vetésben mintegy 20x50 m-es területen azt láttam, hogy különböző méretű kövek bo-

22 Magyarország (1782–85) – Első katonai felmérés; Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század), Perőcsény, 1887; <https://mapire.eu/hu/>

23 Dorf Perőcsény in Ungarn Pressburger-District – Perőcsény falu Magyarország Pozsonyi kerületében. [S 78 – 122. téka] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kataszteri-gyűjtemény (1776–1948), Térképtár.

24 A Börzsöny kiránduló- és szabadidőtérképe. 1:30 000. Szarvas András Térképészeti Ügynökség, 2008.

25 PMRT 1993. 285.

26 A kis csapat tagjai: Batizi Zoltán régész, Darányi László természetvédelmi őr és a szerző.

rítják a felszínt. Erről bebizonyosodott, hogy az Ős-Ipoly hordaléka lehet, melyről a felszíni csapadékvíz lemosta a talajt, a művelés során pedig, kímélve a munkagépeket, kihagyják. A Duna–Ipoly Nemzeti Park természetvédelmi őr elmondta, hogy a völgy erdős részén több forrás található, és régebbi bejárásakor megtelepedés, teraszos művelés nyomaira bukkant benne.²⁷ A völgy felett északkeletre húzódik a Bagóles, a korábbi Boldogasszony völgye dűlő, kissé távolabb északra, a Harangláb.

A Harangláb dűlőben három oldalról szántóval övezve található a fával, cserjével, orgonával benőtt egykori külterületi lakott hely, Paptag. Régészünk felvetette, talán itt állhatott a harangláb, majd utóbb ide települt a pusztza.²⁸ Valóban, ez a magaslat vagy a dűlő legmagasabb, mintegy 200 m-es kiemelkedése alkalmas lehetett arra, hogy az itt felállított harangláb harangjának hangja eljusson a környékbeli katolikus falvakba: Ipolyszakállosra, Lontóra, Tésára, Ipolybélre, Vámosmikolára. Pontos helyét azonban sem a haranglábnek, sem a kápolnának nem ismerjük.

Továbbra is homály fedí azt is, hogy hol lehetett a Szent Kút, mely Hála József szerint egy régi Ipoly menti búcsújáró hely, Mária-kegyhely emlékét őrzi.²⁹ Ugyanakkor Hőke Lajos 1866-ban megjelent, honti „*csodakutakat*” tárgyú cikkeiben nem tesz említést a perőcsényi szentkútról.³⁰

A búcsújárásról a hagyomány által a XIX. század közepéig megőrződött emlékeken kívül szinte semmi sem maradt fenn. Perőcsény lakossága a XVI. század végén a kálvini tanok követőjévé vált, a református hitéletből pedig hiányzik a katolikus hagyományra jellemző búcsú, zarándoklat, búcsújárás. A remeték Perőcsény határában való megtelepedéséről ugyancsak hiányoznak az írásos feljegyzések, és a helynév fennmaradásán kívül a néphagyomány sem őrizte meg emléküket.

A Pesty-féle adatszolgáltatás említése szerint a Boldog Asszony völgyétől nem messze, a Remete kútja dűlőben lehetett a Szent Kút. A dűlőt azonban nem tudjuk egyértelműen azonosítani a jelenlegi határrészekkel. Igaz, a mostani Hosszú-völgyben Darányi László szerint több forrás van, de *kút* névvel Perőcsény közeli dűlőiben csak a Kóling-kutat³¹ illetik. Feltevésem szerint, a Szent Kút a Kóling dűlőben található Kóling-kúttal azonosítható.

Egyelőre azonban néma a tésai templom szentélyéből a sekrestyébe nyíló ajtó fölött ma is látható festett Mária-dombormű is, melyet a helybeliek a sekrestyében található, színesre festett fából készült szentségtartóval együtt a régi perőcsényi katolikus templomból idekerültként tartanak számon.³² Eredetének művészettörténeti, műemléki vizsgálatára ugyanis eddig még nem került sor.

Koczó József

27 Darányi László (Perőcsény) szóbeli közlése, 2020. április 20.

28 Az 1887-es kataszteri térképen Környei tanya. Nevét minden bizonnyal a templomépítő helyi református lelkésztől kapta, aki 1843-tól 1877-ig itt szolgálta az Urat, és a perőcsényi temetőben nyugszik. Ismert tulajdonosa utóbb a Kovács Sebestény család, református lelkészdinasztia. A birtokot Kálmán vásárolta meg, aki Ipoly-pásztornak volt lelkipásztora, majd fia, József öröksége lett. A XX. században leginkább Paptag néven ismert, de 1913-tól Dodi-pusztaként is emlegetik. Lásd: *Koczó József*: „A perőcsényi malomnak egy szem kevés, kettő sok...”. Puszták, majorok és malmok az Alsó-Ipoly mentén, a Börzsöny vidékén. Vámosmikola, 2019. 42–43. Honti Füzetek 11. A rendszerváltást követő kárpótláskor Kovács Sebestény József gyermekei visszaigényelték ősi jussukat.

29 *Hála József*: Adalékok az Ipoly és Garam menti gyógyforrások és szent kutak ismeretéhez. Néprajzi Látóhatár 2000. IX. évf. 2000. 3–4. sz. 323–354; file:///F:/Néprajz/gyogyforr.htm

30 *Hőke Lajos*: Királykutak, csodakutak. (Adatok Hontvármegye ismertetéséhez). Fővárosi Lapok III. évf. 1866. 181–183. sz. 730, 734. és 738–739.

31 Lásd: *Hála* 1977. 600.

32 †Gyönyör Lászlóné és Ponta Jánosné tésai lakosok szóbeli közlése az 1990-es évek végén.

A dunakeszi műhelytelepi imaház története

Az 1921-ben önállóvá vált alag–dunakeszi református egyházközség első kongruás lelkipásztora Kirner Adalbert Bertalan volt, aki az első világháború befejezését követően, négy esztendei tábori lelkészi szolgálat után érkezett haza Alagra és 1919 elején megkezdte a hitélet szervezését a településen. „[...] folytatom az egyházszerzés további munkáját. Ha fel nem veszem a tusát a bizonytalansággal, egyházi élet egyáltalában nem is lett volna Alagon. Nem törődve a divatos egyházellenes kommunista mozgalmakkal saját szakállamra matrikulát fektetek fel és rendes egyházi életet vezetek Alag-Dunakeszin. Bekapcsolom Kundház-telepet, illetve Kisalagot, később az elárvult Hadikórházat vagy Műhelytelepet [...]»¹

Az újjászervezett alagi hitélet az 1919. január 12-i egyházalakuló közgyűléssel és istentisztelettel indult. Az istentiszteletek az alagi községházán, a lelkész saját lakásában, illetve időnként a dunakeszi kultúrházban voltak. Az egyházközség Szent Mihály utcai imaházát 1922-ben vásárolták meg.

Műhelytelepen kezdett beindulni az élet és tovább folytatódta a világháború kitörése miatt leállított építkezések a 66 kataszteri holdnyi volt marhalegelőn. Az 1912-ben elkészült főépületből eltávoztak a sebesültek, később az elcsatolt területekről oda irányított menekültek száma is csökkent. A MÁV igazgatóságának utasítása szerint 1926. május 23-án megkezdtek a munkát Műhelytelepen. A május 26-i próbavonaton ez a felirat állt: „Isten nevében.” Május 31-én megtörtént az első kocsiemelés, ezzel kezdetét vette a Főműhely története.

„Az a 780 munkás, aki [Budapestről] az Északi Főműhelyből 1926. május 25-én családostól megérkezett Dunakeszire, »bizonytalanságtól összeszorított szívvel« hagyta ott korábbi munka- és lakóhelyét, és készült új otthon alapítására. [...] 1926-os sorsfordító, tömeges átköltözésükre túlzás nélkül állíthatjuk, hogy később egyfajta bibliai exodusként emlékeztek vissza, ám ők nem a Kánaánba, hanem a Duna menti futóhomok sivatagba érkeztek, amit nekik kellett zölddéz varázsolniuk.»² Kirner A. Bertalan írta lapjában: „Hadikórház. Máv műhelytelep, Dunakesz egyik nevezetessége lett. Impozáns épület tömbök, betonutak, parkírozások, vízvezeték, villanyvilágítás, egy világváros benyomását teszik. Horváth István telep gondnok buzgalma és rátermettsége valóban eleven életet teremt a műhely telepen, a hol üzletek, szórakozóhelyek, könyvtár, olvasóterem, fürdő, színház stb. kerülnek sorra. Tavasszal 40 legény lakást építenek még fiatal, nőtlen munkások részére, a melynek a betelepítése bizonyára nagy örömet szerez az eladó sorba kerülő leányok és mamáik sorába.»³ „Mese ország alatt gyermekkoromban azt a földterületet gondoltam, melyben minden nagyon szép. A hol sok a virág, tiszta az út, a hol sárba sohase lehet lépni. A hol éjjel nappal világos van. [...] De ezt még 1927. évig a valóságban sohase láttam. Most azonban látom, hogy a rádió korában, mikor mértföldeken át, más világ részből hallom a zenét, a mese ország is élő valóság. Ezt most fellehet találni a Dunakeszi műhelytelepen. Az egész telep mintegy álom ország.

1 Önéletrajz, 1933. Kirner Adalbert Bertalan hagyatéka (a továbbiakban: Kirner-hagyatéék). Dunakeszi Református Egyházközség Irattára (a továbbiakban: DREI).

2 Ágoston András: A Dunakeszi MÁV Főműhely alapítástörténete. Dunakeszi Helytörténeti Szemle VII. 2014. 3. sz. 4–7.

3 Kirner-hagyatéék. DREI.

Benne az emberek nagy kényelemben élnek, minden elképzelhető figyelemben részesülnek. Csodálatosan nagy összhangba hozza benne az alkotó munkát az okos pihenéssel.²⁴

„A »Magyarország« Dal- és Önképző Egyesület 1926-i megalakulásakor zászlójára tűzte, hogy a műhelytelepen gondoskodni fog a vallási szükségletek kielégítéséről is. Alig fejeződtek be a katolikus kápolna és harangszentelés és az orgonaszentelési ünnepségek, máris felvetődött annak a gondolata, hogy a műhelytelepen és környékén lakó reformátusoknak is imatermet létesítsünk, ahol hálájukat leróhassák Isten előtt. Vitéz Gérecz Ödön mérnök kezdeményezésére egy 3 tagú bizottság alakult, melynek az volt a célja, hogy az imaterem megvalósításának kérdését keresztül vigye. E bizottság tisztelgett Lányi Ferenc főműhelyfőnök úr előtt s előadta azt a kérést, hogy támogassa a műhelytelepi református imaterem megvalósítását. E kérés nem maradt tettek nélkül, mert Lányi Ferenc főműhelyfőnök úr, az egyesület elnöke, a legsürgősebben jelentést tett az igazgatóságnál a felvetett szép gondolatról és kérte annak támogatását.»²⁵

1927. december elsején átadták a Legényotthont, melyet 1928. május 23-án – a neki készített termeszkösi átvételekor – megtekintett a kormányzó úr is. Az otthonban 48 nőtlen férfi nyert elhelyezést 1 és 2 ágyas szobákban. Az épületben volt zuhanyfürdő, legénykonyha, mosoda és társalgó is. Ebben a társalgóban kezdte kéthetente hirdetni az igét a református egyházközség lelkipásztora.

Kirner A. Bertalan 1929. november 2-án lemondott az alagi lelkipásztori hivataláról, november 12-től Tóth János lett az egyházközség lelkésze. Úgy kezdte alagi szolgálatát az új lelkipásztor, hogy március 13-án lemondott Szemere Kálmán főgondnok és a teljes presbitérium. Ekkor rövid időre Horthy Jenő vette át a gondnoki szolgálatot, Műhelytelepet vitéz Gérecz Ödön képviselte. Tóth János presbitérium nélkül, de az egyházi vezetők támogatásával kezdte meg a templomépítéssel és imaház létesítésével kapcsolatos tevékenységét. A Bethlen-kormány pénzügyminiszterének, dr. Wekerle Sándornak írt leveléből: „[...] Az alag-dunakeszi református egyház a főváros közvetlen közelében a magyar hitnek és erőnek egy szigete. Őrhely ez, ahol az Istenbe vetett hit mellett a jobb magyar jövőbe vetett hitünk ápoljuk. [...]»²⁶

1930. október 13-án a reformátusok levélben fordultak Műhelytelep vezetőihez: „[...] a műhelytelepi református alkalmazottak azon kéréssel fordultak az igazgatósághoz, hogy a műhelytelepi legényotthon társalgóját az igazgatóság református istentiszteletre engedje át, amit az igazgatóság E.53553/930. sz. alatt meg is engedett.»²⁷ November 6-án már segélyt kért az egyházközség az igazgatóságtól harmónium vásárlásához, november 17-én pedig egy tapétaajtó létesítéséhez az imaterem és a lelkészi helyiség közé.

Az 1931-es esztendő kezdetekor már hirdették a műhelytelepi szolgálatot: „Istentiszteletek Dunakeszi Főműhelytelepen (legényotthon társalgója) minden második vasárnap fél kilenckor.»²⁸

„Május hó 13-án 251/932 sz. alatt a telepi református alkalmazottak azzal a kéréssel fordultak az igazgatósághoz, hogy az istentiszteletek tartására ideiglenesen átengedett helyiség be rendezéséhez 1 drb. úrvacsora-asztalt az arra önként vállalkozó főműhelyi munkások a rendes munkaidőn kívül eső időben díjtalanul elkészíthessék és erre a célra a szükséges műhelyi

4 A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története (a továbbiakban: MÁV Főműhely tört.). Kézirat. Révész István Helytörténeti Gyűjtemény, Dunakeszi, AD 2019–89–1.

5 MÁV Főműhely tört.

6 Levél, 1930. DREI.

7 MÁV Főműhely tört.

8 Hirdetmény, 1930. DREI.

A Legényotthon épülete
(Dunakeszi, Révész István Helytörténeti Gyűjtemény XIV/6.)

Az imaterem (Dunakeszi, Révész István Helytörténeti Gyűjtemény XXII/60.)

munkagépeket és szerszámokat díjtalanul igénybe vehessék. [...] Az igazgatóság a kérésnek helyt adva engedélyt adott arra, hogy a szükséges berendezéseket a műhelyben regiben elkészíthető legyen s azonkívül anyagi támogatásban is részesítette. Megindult a munka, és a műhelytelepen dolgozók, felekezeti különbség nélkül siettek az imaterem megvalósításához. [...] Az 1932. évi október 25-i rendes választmányi ülésen v. Gérecz Ödön mérnök, aki az imaterem megvalósítása körül szerzett felejthetetlen érdemeket, köszönetet mondott mindazoknak, akik bármilyen formában is hozzájárultak az imaterem elkészítéséhez.”⁹

1932 novemberére elkészült az imaterem teljes berendezése. Samarjay Lajos, a MÁV elnök-igazgatója, államtitkár utasította a Főműhely főmérnökét – a római katolikus vallású Lányi Ferencet –, hogy a református püspöknél jelentkezzen be az imaterem megáldása ügyében. A püspök úr november 13-át, vasárnapot jelölte meg e célra: „Meghívó – 1932. évi november hó 13-án fél 10 órai kezdettel szenteli fel a dunakeszi főműhelyi lakótelep református imatermét főtiszteletű és méltóságos Dr. Ravasz László püspök úr. Utána fél 11 órakor a »Magyarság Dal- és Önképző Egyesület« dísztermében matinét rendez, melyen Dr. Ravasz László püspök úr Óméltósága ünnepi beszédet tart. Az ünnepségre mindenkit szeretettel hívunk és várunk.”¹⁰

A püspököt, aki felesége társaságában érkezett, Műhelytelep bejáratánál az államvasutak elnökigazgatója, Samarjay Lajos államtitkár köszöntötte. Mocsy Mihály esperes után Tóth

*Ravasz László püspök az imaterem felavatásán 1932-ben
(Dunakeszi, Révész István Helytörténeti Gyűjtemény XXII/59.)*

9 MÁV Főműhely tört.

10 Meghívó, 1932. DREI.

János h. lelkész és Gérecz Ödön presbiter üdvözölték a magas rangú vendéget. Az ünnepség után a Főműhely főnöke, Lányi Ferenc főfelügyelő a katolikus vallású MÁV-alkalmazottak, Ulreich Nándor főfelügyelő pedig az evangélikus gyülekezet nevében köszöntötték a püspököt. Az ünnepi műsorban felléptek a Magyarság Dal- és Önképző Egyesület tagjai: kultúrtermükben énekek, szimfonikus zene, szavalat és Árokháti Béla harmóniumjátéka hangzott fel. Ezt követően az egyházi és világi előkelőségeket az egyesület Zöld termében villásreggelin látta vendégül.

1933. április 4-én az igazgatóság elutasította az evangélikus egyház kérését, melyben ők is imaterem ügyében folyagotnak a MÁV-hoz. A vasút az evangélikusoknak külön helyiséget nem tudott rendelkezésükre bocsátani, így egy ideig közösen használták az imatermet a protestáns felekezetek. A Műhelytelep 10. évfordulójára írt visszatekintésből tudhatjuk meg, hogy pontosan hol volt az imaterem: „A Legényotthon magasszintjén, a társalgóteremben nyert elhelyezést a protestáns alkalmazottak imaterme, melynek berendezése [...] a munkások és tisztviselők áldozatkészségének köszönheti létesülését. [...] A protestáns hívők lelkisükségeit az alagi református lelkész, az ág. ev. hívők lelkisükségletét az újpesti lelkész látja el.”¹¹ Az 1936. február 27-i imaházi leltár az alábbiakat tartalmazta: harmónium, szószék, úrasztala, bársonyterítő, úrvacsorai kehely, tányér, 2 kancsó, tál, kántorkönyv.

A második világháború dunakeszi eseményeit követően az első istentisztelet 1945. január 28-án volt az iskolában. Amíg az imatermet rendbe nem hozták, istentiszteleteket tartottak az iskolán kívül presbiteri lakásokban is. Az imaterem berendezését szintén egy presbiteri lakásban őrizték. 1947-ben a műhelytelepi presbiteriek Zsiday István, Egri Ferenc, Lajos Gyula és Liptai István voltak.

A MÁV Dunakeszi Járműjavító Nemzeti Vállalat 1950. február 25-én felmondta a műhelytelepi imaház bérletét. Az ok: „A Legényotthonnak Iparostanuló Otthonná való átalakítása. [...] az imaház esetleges új helyiségbe való elhelyezéséről gondoskodjunk. Kalló Imre igazgató.”¹² Március elsején Kalló igazgató és Tóth lelkész megbeszélést tartott: „[...] a vállalat nem a saját elhatározásából mondta fel az imatermet, hanem a közlekedési minisztérium J/D II. osztálya rendelkezésére történt. Az ügyosztály nem tudta, hogy ott református imaterem van. [...] Arra kéri a presbyteriumot, ne lácson ebben vallásellenes intézkedést, mert még a látszatát is kerülük. Az imaterem új elhelyezéséről gondoskodni kíván.”¹³ A presbiteriumnak „nincs módjában a felmondást elfogadni. A felmondó levelet további intézkedés megtételére a felettes egyházi hatóságnak megküldi.”¹⁴ A reformátusokat átköltöztették a napközi épületébe, az „úttörőotthon” mellé.

1951 októberében a Járműjavító és a lakótelep levált a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumról, a Kohó- és Gépipari Minisztérium vette át a felügyeletüket. A KGM illetékesei szerint rájuk nézve nem kötelező az egyházzal kötött bérleti szerződés. Az 1951. december 13-i presbiteri gyűlés határozata szerint az imaterem csak Műhelytelepen lehet. 1952-ben a napközi otthon bővítése miatt az imatermet a Liget utca 20. szám alá, a volt Ébert-házba költöztetik. Ébert Jenő református egyháztag (háziipari szövetkezeti tag) háza a Liget utca–Stromfeld Aurél utca sarkán volt. A szíjgyártómester házának egy részét államosították és a református egyháznak való kiutalással egy időben a Szíjgyártó Ipari Szövetkezet is kiigényelte a községi tanácstól az épületet. Presbiteri gyűlés, 1952. január 28.: „[...] Az

11 MÁV Főműhely tört.

12 Levél, 1950. DREI.

13 Jegyzőkönyv, 1950. DREI.

14 Levél, 1950. DREI.

imaháznak a műhelytelepen leendő felépítésének a biztosítása az egyházközsége a csere végrehajtása előtt azért nagyon fontos, mert a cserére felajánlott helyiség a műhelytelep területén kívül fekszik. [...] Egyetemes konvent elnöksége az imaterem cseréjéhez hozzájárul, azt helyesli.¹⁵ 1952. február 4-én a csere megtörtént, a református imaház Műhelytelepről Révdülőre költözött. Az első istentiszteletet február 10-én tartották a Liget utcai épületben. „Egyházközségünk a műhelytelepi új, immár a harmadik imatermet 1952. február hó 4-én birtokba vette. [...] Oda legjobb a Lehel térről induló bp-váci autóbusszal menni, amely Dunakeszi Liget utcánál megáll.”¹⁶

1952. február 22-én Bereczky Albert püspök Balla Istvánt segédlelkésznek kirendelte Alagra.

1953 júniusában a presbitérium az imaház ügyéről tárgyal. Az elnök szerint az épület állandóan a kiigénylés veszélye fenyegeti, továbbá a beígért lakbérmentesség is rendezetlen. „[...] Viszont a telepen [Műhelytelep] a Kohó- és Gépipari Minisztérium most nagyarányú lakóház építkezésbe fogott. Ebben a keretben imaházunk végleges elhelyezése megoldható lenne. [...] Egyházközségünk 1930 óta a dunakeszi műhelytelepen rendszeresen tart istentiszteletet.”¹⁷

Tóth János nyugdíjazása után 1953. október 13-án Balla Istvánt beiktatták az alag-dunakeszi református egyházközség lelkipásztorává.

1958. január 16-án Ébert Jenő visszakapta házát a Liget utcában. Mint a református egyház tagja, törekedett a megegyezésre és felajánlotta házának most visszaadott részét imaház számára. A presbitérium nem akarta a cserét, mivel az udvari épületrész kisebb volt a jelenlegi, utcai háznál.

1959 novemberében még kitatarozták az imaházat, felújították a berendezést. Ébert Jenő nagy türelemmel, de rendszeresen kérte háza átadását az egyházközségtől.

1960-tól imaház vásárlási terveket tárgyalta a presbitérium. Ezeket a szerény anyagi lehetőségek és a felsőbb szervek elutasító rendelkezései megghiúsították. 1962. augusztus 10., levél a Pest Megyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójától, Udvardy Jánostól: „Értesítem a lelkész urat, hogy a fennálló rendelkezések értelmében lakást egyéb célokra igénybe bevenni nem lehetséges, ezért a ház megvételét nem tudom engedélyezni. Felhívom figyelmét, hogy Önök önkéntesen mondtak le a jelenlegi hivatali helyiségükről, hogy ezáltal tulajdonos anyagi előnyökhöz jusson, ennek következtetéseképpen az egyháznak magának kell gondoskodnia helyiségéről.”¹⁸ Államosították Ébert Jenő szíjgyártó üzemét, őt az udvari lakrészében meghagyták. Az üzemi részt kiutalták a Műhelytelepről kilakoltatott református egyháznak.

Később Ébert Jenő református egyháztag visszakapta a teljes épületet és kérte, hogy az egyházközség költözzön ki vagy át a kisebb épületrészbe. Végül a reformátusok, engedve a törvénynek és erkölcsnek, lemondtak Liget utcai imaházukról a jogos tulajdonos, Ébert mester javára. De lakóházat nem vásárolhattak imaház számára, építkezni pedig nem tudtak.

Ezzel lezárult a révdülői ingatlanvásárlás kérdése. A presbitérium döntött a kiköltözésről: „[...] igen hálás köszönetét fejezi ki Ébert Jenő testvérünknek az egyházközségünk iránt tanúsított jóindulatáért és a jóisten áldását kéri vele együtt egész családjára. Elköltözés ideje 1962. VIII. 25. szombat délután!!”¹⁹ „Balla István bejelenti, hogy a révdülői imateremben 26-án vasárnap tartja a búcsú istentiszteletet, ugyanakkor kihirdeti az alagi templom új

15 Jegyzőkönyv, 1952. DREI.

16 Hirdetmény, 1952. DREI.

17 Jegyzőkönyv, 1953. DREI.

18 Levél, 1962. DREI.

19 Jegyzőkönyv, 1962. DREI.

istentiszteleti idejét is.”²⁰ 1962. augusztus 26-án, vasárnap véget ért a műhelytelep–révdülői imaház története.

Balla István lelkipásztor 1965. január 30-tól nyugdíjba ment, a dunakeszi református egyházközség új lelkipásztora március elsejétől Szalkai Lajos lett. 1965 májusától éveken át házi bibliaórákat szervezett a műhelytelep–révdülői testvéreknek: „*Bibliaórák helye és ideje a Révdülő–Műhelytelepi egyházrészben. Minden alkalommal szerdán este 7 órai kezdettel!*”²¹

Az 1970-es évektől, közel 30 esztendőn át megszűnt az igehirdetés Műhelytelepen. 1999-ben – már nt. Debrecenyi Károly István lelkészsége alatt – a Helytörténeti Gyűjteményben tartottak bibliaórákat.

2000. július 16., presbiteri gyűlés: „[...] *Most az a megoldás tűnik legalkalmasabbnak, hogy a Barátság u. 49. számú társasház földszintjén található, az Önkormányzat tulajdonában lévő, jelenleg üresen álló üzlethelyiség bérbérvételével valósítsuk meg gyülekezeti terem tervünket.*[...]”²² A gyülekezet szeptemberben átvehette a helyiséget. Saját erőből és költségen imaházzá alakították a félkész állapotban lévő üzlethelyiséget. Karácsonyra elkészült az új református otthon. Igaz, hogy nem Műhelytelepen, de onnan nem messze, a Révdülő közelében, a Duna-parton. Mikor e sorokat írom, már a 20. pünkösdre készülnek Duna-parti testvéreink kis imaházukban.²³

Varga István József

Isten malmának kövei között*

Kájoni Jánosra emlékezve

Kájoni János örök érvényű munkájának, a *Cantionale Chatolicum* második kiadásának 300 éves évfordulója itt, a csíkszeredai Csángó Napon, jó alkalom arra, hogy néhány gondolatot megfogalmazzunk a történelme során önként vagy kényszerűségből Moldvába került magyarok leszármazottainak és a katolikus vallás, valamint az azt képviselő katolikus egyház viszonyáról. Ez utóbbi két fogalmat nem véletlenül választottam el egymástól, hiszen a századok során ez a kettő – meggyőződésem szerint mindkét fél kárára – sokszor elvált egymástól. Erre a szomorú állapotra is utalni kívántam előadásom címének megválasztásakor.

20 Uo.

21 Hirdetmény, 1965. DREI.

22 Jegyzőkönyv, 2000. DREI.

23 A Dunakeszi Református Egyházközség történetéhez és alapító lelkésze tevékenységéhez lásd *Varga István József: Az Alag–Dunakeszi református egyház alapító lelkésze, Kirner Adalbert Bertalan. I–II. Dunakeszi Helytörténeti Szemle VIII. 2015. 2. sz. 2–5., 3. sz. 2–5.; Uő.: Az Alag–Dunakeszi Református Egyház története. I–VII. Uo. IX. 2016. 1. sz. 7–10., 2–3. sz. 2–6., X. 2017. 1–2. sz. 6–10., XI. 2018. 1. sz. 2–6., 2–3. sz. 10–14., XII. 2019. 1. sz. 12–16., 2–3. sz. 15–20.; Uő.: Kirner Adalbert Bertalan – egy református lelkész a Nagy Háborúban. Honismeret XLVII. 2019. 2. sz. 26–32.; Hála József–Varga István József: Kirner A. Bertalan és a néprajz. In Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Bali János–Bárh Dániel–Deáky Zita–Vámos Gabriella. Budapest, 2019. 281–301.*

* Elhangzott a csíkszeredai Csángó Napon, 2019. december 7-én, amelynek témája Kájoni János 300 esztendeje kinyomtatott *Cantionale*ja volt.

Kájoni János

Cantionáléjának céljáról maga írta szállóigévé vált soraiban: „... *édes Hazámnak akartam szolgálni és másoknak is alkalmatosságot e kis munkámmal adni, hogy akadály nélkül dicsérhessék az Istent.*” Vajon milyen akadályra gondolt Kájoni János?

A választ megtaláljuk abban a könyvben, amelyet az ugyancsak Csíksomlyóhoz kötődő Domokos Pál Péter állított össze, mégpedig a Kájoni János munkáját kottákkal kiegészítő, „... *édes Hazámnak akartam szolgálni...*” című, negyven esztendővel ezelőtt – ez is évforduló – megjelent könyvének 134. oldalán. Ott írja a „*csángók vándorapostola*”: Kájont az indította munkájára, hogy látta „*a nép kezében nincs, vagy csak szűken van énekeskönyv*”, ezért hatalmas vállalkozásához összegyűjtött „*mintegy 560 magyar, 260 latin nyelvű éneket és magyarra fordította a szentmise állandó részeit*”, mégpedig 300 évvel a liturgia anyanyelven való szentesített megszólaltatása előtt, és azt kinyomtatta a Somlyón létrehozott nyomdájában. A románnak, vagy ahogyan maga írta: *olának* és ortodox vallásúnak született Kájoni János tehát a *nyelvi akadályra* gondolt, amikor nagy műve összeállításába fogott, arra, hogy „*édes hazájának*” népe „*akadály nélkül dicsérhesse az Istent*”. Márpedig mi magyarok nagyon jól tudjuk, és nem csak mi, de Antonin Dvořák cseh zeneszerző is leírta, nem véletlenül a XIX. század végén, amikor Csehország is a Habsburg Birodalom része volt, hogy „*Az ember csak anyanyelvén tud az Istennel igazán kommunikálni!*” És az sem véletlen, hogy erre a Dvořák idézetre éppen a pusztinai Nyisztor Tinka hívta fel a figyelmemet.

A csíksomlyói ferences rend hosszú évszázadokon keresztül szoros kapcsolatban volt a bákói ferences kolostorral és azon keresztül Moldva katolikus vallású magyarságával. A XVII. század második felében a pápa Kájoni Jánost Erdély apostoli kormányzójává, rendtársát, Tapolczai Istvánt pedig Moldva apostoli kormányzójává nevezte ki. A csíksomlyói és a bákói ferences kolostorok szoros kapcsolatával magyarázható, hogy Kájoni János *Cantionalejából* az Erdélyben, elsősorban a kézdivásárhelyi Kantán működő kántorképzőben nevelkedett – Moldvában *deáknak* nevezett – kántorok révén számos példány került a Kárpátokon túlra, és a XIX. század végéig nagymértékben hozzájárulhatott a moldvai katolikusok magyar nyelvű vallásgyakorlatának fennmaradásához. Mert a jászvásári

püspökség sem volt mindig a csángók anyanyelvének ellensége. Bizonyos erre, hogy 153 esztendővel ezelőtt, 1866-ban kétnyelvű katekizmust nyomtattak Iaşiban, a csak románul, vagy a csak magyarul értő római katolikusok számára.

Moldvai bolyongásaim fél évszázada során én magam nem találkoztam a Kájoni-féle *Cantionale* egyetlen példányával sem, igaz, hogy elsősorban nem is ezt kerestem. De szerencsésebb – vagy tudatosabb – gyűjtőtársaim, mint például Ádám Gyula vagy Csoma Gergely talált, sőt, fényképezett is ilyen könyvet. Én csak e jeles kiadvány híreről hallottam, mert jó néhány faluban emlegették, hogy nagyapjuknál, vagy nagyapjuk *apókájánál* még látták, vagy legalábbis hallottak róla, hogy elvitték valamelyik *házkutatás* alkalmával, vagy éppen a papjuk kérte el, mondván, hogy ez nagyon értékes *level*, de aztán sohasem kapták vissza.

Domokos Pál Péter az 1929. és 1932. évben megvalósított moldvai útjai során több helyen találkozott Kájoni János sokszor már rongyosra olvasott énekeskönyveivel. *Moldvai magyarság* című könyvének mind az öt kiadásában megtalálhatjuk erről szóló beszámolóit. A közlés sorrendjében haladva először 1929-ben, Onyesten találkozott Kájoni énekeskönyvének három példányával, egy Varga nevű embernél. Azután az Onyest melletti Szitás és Újfalú kántoránál (*deák*), Gál Józsefnél akadt a Kájoni-féle énekeskönyvre, valamint más, ugyancsak Csíksomlyón nyomtatott magyar nyelvű könyvekre. Forrófalván a volt harangozónál talált rá Kájoni *Cantionálera*, „s azon kívül sok régi imádságos és énekes könyvre, amelyeket ő nagy szeretettel őriz és minden szabad idejében imádkozik”. A volt forrófalvi *deákot* is felkereste Domokos Pál Péter, s kérte, hívjon össze néhány olyan asszonyt, aki tudna neki népdalokat és imádságokat énekelni, ám az asszonyok, a paptól való félelmükben nem mertek vállalkozni az éneklésre. Az öreg *deák* azonban szívesen énekelt néhány szentes éneket, amit harmóniumon kísért. A népdalgyűjtő szomorúan jegyezte fel: „*milyen megható, hogy a Kájoni-féle énekeskönyvekben kóta nélkül található énekeket, amiket mi már rég nem tudunk, Forrófalván kell ismét megtanulnunk*”. Talán ekkor, ott, Forrófalván született meg a jeles tudósban az elhatározás, hogy ha alkalma lesz rá, a moldvai magyarok által megőrzött tudás segítségével a dallamra utaló kottákkal egészíti ki Kájoni énekeskönyvét. Erre az „alkalomra” pedig, mint tudjuk, 1949-ben került sor, amikor kitették őt minisztériumi állásából, ahol a háborús rokkantak és hadiözvegyek sorsán igyekezett javítani. Ezért leköltözött a Baranya megyei Szárászra a Moldvából érkezett csángó telepesek közé, s ott gazdálkodott, hogy hattagú családját eltartsa. Közben összegyűjtött két év alatt három kötetre való népdalt, amíg az ÁVH – az ottani szekuritáté – börtönbe nem hurcolta. Így tudta a Moldvából és Bukovinából hazatelepült csángók között összegyűjteni a Kájoni *Cantionáleban* közölt énekek szövegeinek dallamait.

Visszatérve 1932-re és Moldvába, a Bákó melletti Mardzsínben is talált Kájoni *Cantionalet* Domokos Pál Péter, mégpedig hármat is, egy Balán Gergely nevű embernél, egy öreg-asszonynál és a Szent Antal tiszteletére épült kápolnában. Ami nem sok, de mégis megható, ha tudjuk, hogy a mardzsíneni csángók között ma már mutatóban sincs magyarul értő ember. A Szeret túlsó partján fekvő Diószénben négy *Cantionalet* talált a kutató.

Kájoni énekeskönyvének a moldvai magyarok közötti elterjedtségét mutatja, hogy 1932-ben nem csak a Bákó környéki magyar falvakban találkozott vele Domokos Pál Péter, hanem a Románvásártól északra eső Szabófalva és Jugán között lévő Kickófalván is. 1932-ben még a templom oltárán láthatta Szent István magyar király szobrát Péter bácsi, Szent Péter és Szent Pál társaságában. Jó szívvel jegyezte föl, hogy az öreg Jancsó Lajos *deák* örömmel mutatta meg neki a Kájoni *Cantionalejét*, s el is énekelte belőle a Szent István napjának szokásos énekét: „*Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...*”

Domokos Pál Péter hat moldvai településen tizenhárom Kájoni-énekeskönyvet talált a XX. század első harmadában, s valószínű, hogy Csángóföldön ennél sokkal több volt használatban, hiszen még csak akkortájt kezdte el a jászvásári püspökség az Erdélyben képzett, magyarul imádkozó kántorok elüldözését. Fontos továbbá, hogy mind a 13 énekeskönyv az 1805-ben megjelent harmadik kiadású volt, tehát a korábbi, 1676. és 1719. évi kiadásokból vagy kevesebb jutott Moldvába, vagy többet koboztak el és semmisítettek meg az anyanyelvű vallásgyakorlat ellenségei.

Ládák alján, féltve őrizték a „Cantionale Catholicum” egy-egy példányát (Ádám Gyula felvétele)
(<https://liget.ro/eletmod/kajoni-orok-ervenyu-munkaja-a-cantionale-catholicum#>)

Emiatt még előttem is rejtegette az egyik csángó előénekes néni 1978-ban és 1979-ben a Kancionálisát, mint pótolhatatlan kincset a ruhás ládája legaljára dugva, nehogy kitudódjék és elvegyék tőle. Még a kéziratos magyar énekes füzeteket is rejtegetniük kell, mert ha megtalálják, elkobozzák.”

A moldvai magyar nyelv egyenruhás és reverendás ellenségei miatt az anyanyelv az elmúlt századok során kiszorult a moldvai katolikus templomokból, kiszorult az iskoláikból, s egyre inkább visszahúzódott az otthonokba, sőt, az utóbbi ötven esztendőben sok helyen már ott is csak olyan megtúrt állapotban létezik, mint a konyhába besettenkedő macska: félve lesi, mikor dobják ki, vagy ütnek hozzá. A nagyszülők és a szülők gyakran más nyelven beszélnek egymással, mint az unokáikkal, s az unokák sokszor nem értik, miről beszélnek *anyóik* és *apóik*. Nem ismerik anyanyelvű meséiket, népdalaikat, hagyományos imádságaikat. Így aztán könnyebben szakadnak el a szülőfalujuktól, családjuktól, s szóródnak szét szerte a nagyvilágban. Szerencsére akadnak a moldvai iskolákban, a magyar házakban, vagy éppen a csíkszeredai Csángó Továbbtanulók Közösségében olyan pedagógusok, akik Kájoni János szellemében – közvetve, vagy közvetlenül – ma is arra töreksenek, hogy a rájuk bízott lelkecskék „*akadály nélkül dicsírhessék az Istent*”, akik nem sajnálják a fáradságot, hogy megismertessék rájuk bízott gyermekekkel múltjuk értékeit, falujuk történetét, dalait, meséit, táncait, szötteseit, s felhívják figyelmüket arra, hogy

Mindezt elsősorban azért mondtam el, hogy érzékelhesük: a 300 esztendeje, elsősorban a székelyföldi és a moldvai római katolikus hívek számára megjelent Kájoni-féle *Cantionale* a Kárpátokon túli egyházközösségekben élő magyar hívek otthonaiban, de még a katolikus templomokban sem volt biztonságban. Jáki Sándor Teodóz atya 1983-ban egyebek mellett a következőket írta Domokos Pál Péternek a moldvai magyarok helyzetéről szóló levelében. „Az 1970-es évek elején a csángó falvakban házkutatások során összeszedték a Kájoni Kancionálé valamennyi kiadását és elégették, mint a magyarsághoz való tartozás utolsó szimbólumát.

mindez megtartó értéket jelent. Mert aki megéri Kájoni János üzenetét, az rájön arra is, hogy nemcsak attól vagyunk magyarok, ha úgy tetszik *csángómagyarok*, hogy magyarul is értünk és beszélünk, hanem attól, hogy magyarul *is* énekelünk, magyarul *is* muzsikálunk, és magyarul *is* imádkozunk – amikor lehet.

Mindezt köszönhetjük a 300 éve kinyomtatott *Cantionalenak*, és Kájoni Jánosnak is. Bár a háromszázesztendő énekeskönyv kincsei immár éppen azokhoz jutnak el egyre nehezebben, akiknek szánta annak idején a románnak született, ortodoxnak keresztelt, majd római katolikussá lett, nagy műveltségű, tudós szerzetes, az „*édes hazáját*” és népét szolgáló Kájoni János.

Halász Péter

Fegyverrel, hittel, lélekkel

Tábori lelkészek Borsod megyében

„*Előre, utánam, itt az Úristen!*” – ezt kiáltotta Guyon Richárd tábori lelkésze, Erdősi Imre a branyiszkói csatában rohamra induló katonáknak, miközben vörösfenyő keresztjét az ellenség közé dobta, és így folytatta: „*És ti otthagynátok az ellenség kezében Isteneteket?*” A következmény ismert történelmi tény: katonáink áttörték az osztrákok egyre szorogatóbb vonalát és alig remélhető győzelmet arattak. Úgy tűnik, épp ennyi lelki tűz kellett ahhoz, hogy a csata dicsőséggel végződjön. A magyarság évszázadokon át tartó harcaiban, melyekben legtöbbször papok is jelen voltak, számos ilyen vagy ehhez hasonló esemény történt, ezekből szép, vaskos gyűjteményt lehetne összeállítani.

A fenti példa arra utal, hogy kritikus helyzetben mily nagy hatással volt egy-egy lelkész a harcoló katonákra. Vagy annak látványa, hogy ütközet közben a pap a reverendája öblében futva hordja a tűzereknek az ágyúgolyókat. A katonai táborokban szolgáló papok sokféleképpen teljesítették kötelességeiket, vagy annál többet is tettek. E nehéz szolgálat egyes részleteit mutatják be a következő sorok, miközben ismertté válik három Borsod megyei tábori lelkész katonaelete, vagy annak részletei. Különböző történelmi korban szolgáltak, és más-más hadi események részesei voltak. Bemutatásuk felvillantja szolgálataik hasonlóságait és különbségeit is.

A kereszténység felvétele óta a fegyveres katonáknak szolgálatuk ideje alatt szükségük volt lelki támaszra, biztatásra, vigasztalásra, a szent jegyek felvételére, s végső soron a temetésre is. Ezeket a közöttük szolgáló, olykor velük harcoló lelképásztoroktól kapták meg.

A katonai lelki gondozás gyökerei Nagy Konstantin császár 312. évi, a milvini hídnál aratott győzelméhez vezethetők vissza, amikor vallásszabadságot adott a keresztényeknek, és seregében elrendelte a katonák keresztény papok általi lelkigondozását. Nagy Károly frank királysága, később császársága idején háború esetén a katonák rendszeres lelkigondozásban részesülhettek, de ekkor önálló tábori lelkészség még nem volt. Békeidőben a lelkészek visszatértek eredeti szolgálati helyükre. „*A csaták hevében a tábori papok is fegyvert fogtak.*”¹ Olykor vezéri szerepet is vállaltak és sokan a szent ügyért életüket ál-

1 Dr. Csohány János: A protestáns tábori lelkészet Magyarországon. Budapest, 1994. 7.

dozták. Hazánk esetében elég csak a három legnagyobbra, a muhi, a nándorfehérvári és a mohácsi csatákra gondolni. Ezek lelkészhosei, Kapisztrán Jánost kivéve, karddal a kezükben haltak hősi halált (pedig az 1279. évi budai zsinat egyik határozata szerint a papoknak a védekező háborúban hazafiúi kötelességük részt venni, de nem harcolhatnak személyesen).

A XV. században a ferences szerzetesek kitűntek a katonai lelkipásztorkodásban. Egy 1476-os követelmény szerint a tábori káplán legyen tanult és jámbor! A tiszteknek és közlegényeknek hirdesse az istenfélelmet és az igazságot, mindenkit serkentsen az erkölcsös életmódra és az épületes beszédmodorra. A reformátusok komjáti zsinata 1623-ban a papokat eltiltja a fegyverhordástól és a vérontástól. I. Miksa uralkodásától kezdve a lelkészek már katonai esküt is tettek. Ők már nemcsak a csaták utáni lelki gondozásra voltak hivatottak, vagy Isten akaratának közvetítésére, hanem a csaták előtti buzdító szónoklatokra is. III. Károly császársága idején, 1733-ban elkészült a katonalelkészek szolgálati szabályzata is, amely tartalmazta a lelkési kötelemeket, a hitoktatást, a beteglátogatást, a biztatást és vigasztalást, misék tartását, a húsvéti gyónást, a temetést és az ezredek katonai anyakönyvének vezetését is.

Hazánkban a tábori lelkési állásokat a Rákóczi szabadságharc alatt, 1705-től rendszeresítették. Ezeket a papok személyes elhatározásból, vagy az ezereskapitányok kérésére vállalták el. Feladatuk volt, hogy „*a magyar vitéz az istenfélelemben gyakoroltassék, és erkölcsi élete megjobbítassék*”. A Rákóczi mellé állott prédikátoroknak csak kis része vállalt fegyveres szolgálatot, inkább kémszolgálatot, s bizalmas természetű megbízatások teljesítésével támogatták a felkelés ügyét, de voltak közöttük fegyveres katonák is. A nagyságos fejedelem a hadseregbeni bűnelkövetést sokféle módon, pátensek (Solt, Nyitra, Sárospatak) és hadi regulák kibocsátásával (Ónod) igyekezett akadályozni, csökkenteni – mérsékelt sikerrel. Pedig ez nagyon kellett, mert „*a haza lakosainak nemcsak közrendi, hanem annak felette az országnak sok nemesi és úri tagjai is elvetemedvén a kegyesség útjárul, ez által az Egeket értőztató különb-különbféle átkozódásokat teli, szabad torokkal szórják.*” Ezek visszafogását csak lelkipásztori munkával látta orvosolhatónak. Sokszor a kemény büntetés, a vesszőzés, a botozás, de még az akasztás sem vezetett eredményre.

CSÚZY ZSIGMOND A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN

Egyikük, Csúzy Zsigmond pálos szerzetes Rákóczi Ferenc seregében szolgált. Kiváló hitszónok volt, de egyebekhez is értett. Szerzetesi élete során több pálos kolostorban is megfordult (Sátoraljaújhely, Sajólad, Pápa, Pest, Pécs, Elefánt, Máriavölgy). Volt jószágkormányzó, viceprefektus, rendtartományi titkár, visitátor, definitör, s Pápán perjel. Több prédikációs könyvet is írt. Ezek egyike *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi három kenyér* címen jelent meg. Az, hogy mikortól és mennyi időt töltött a kuruc seregben, a rá vonatkozó iratokból nem derült ki. Bizonyos, hogy 1706-ban Ordódy György lovas testőrezredében szolgált. A lelkészek sorsa a seregben sem volt veszélytelen. Erről így ír: „*A prédikátort egyformán üldözi, rabolja, meg is öli a bestiális szerb martalóc, a garázda kuruc katona, vagy az embertelen császári zsoldos.*”³ Hiteles forrás szerint Csúzy Zsigmond megölt egy vele együtt szolgáló katonát, aki megtámadta őt. Bikk László ezredes 1709. március 18-án Csáton kelt, Borsod vármegyének írt leveléből kitűnik: „*A megölt katona katolikus vallású,*

2 Varga A József: *Katonák – Lelkészek. Tábori lelkészek.* Budapest, 2010. 34.

3 Uo. 34–35.

és nem igaz a vád, hogy a pátert emiatt a tisztek és katonák halálra fenyegették volna. Jól cselekedte ő kegyelme, hogy megölte, miért támadt a papjára.”⁴ Kuruc korszakáról a páter szabadságharc után megjelent művei nem tesznek említést. Katonai mivoltára mindössze egyetlen rövidke mondat utal: „Nehéz a katonakenyér, amint szoktuk mondani, s magam is ízleltem...”⁵ A páter 1729-ben halt meg a sajlóádi kolostorban. Nyughelye vagy a kolostori kriptában, vagy a helyi ótemetőben van.

TÁBORI LELKÉSZEK AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARCBAN

A márciusi forradalom győzelmét gyorsan követte a nemzetőrség megalakulása. Ebbe és a frissen alakuló honvédseregbe is tömegesen jelentkeztek tábori lelkésznek a különböző felekezetek papjai. A lelkészségért folyamodók indokai a következők voltak: hazafiúi kötelesség teljesítése, a haza iránti forró szeretet, a magyar alkotmány védelme, a hazának való szolgálat lelki parancsa. Ezek egyikének szép példája Matólczy János darvasi református lelkész önmagára vonatkozó leírása: „Mióta Honunk szent földét ellenség dúlva tiporja, csak egyetlen eszme élt szüntelen kebelemben és ez: Hazám ellensége kiűzésében s eltiprásában tehetségem szerént közreműködni.”⁶

Tökéletesen rimel erre Bódog János, ekkor még mezőcsáti, utána alsózsolcai református lelkész levele, amelyet 1848 augusztusában Miklós Ferenc Borsod megyei alispánnak írt: „Tekintetes Első Alispán Úr! Veszélytől környezett édes magyar hazánk védelmére minden igaz honfi kebel földdobog. Eszével, karjával, pénzével résen áll most, ki nem gyáva és korcs. Amint tellyes meggyőződése az, úgy méltatlannak tartanám magamat is szülőföldem levegőjére, ha a tőlem telhető segélyadástól hátra vonulnék. Igaz hazafiúi örömmel vettem ezért tekintetes első alispán úrnak e hó 13-án tartott választmányi ülés megbízásából hozzám oly véggel intézett hivatalos levelét, miszerint a Borsodi Nemzetőrsereghez alkalmazandó protestáns lelkészi hivatal elfogadásáról nyilatkozzam. Ennek folytában – bár erőm csekélységét e nehéz s fontos hivatalnak megfelelni – igen érzem, de bízva Istenben, hogy törekvéseimet sikerrel áldja meg, s erőtlenségemben meg fogja mutatni isteni erejét, s érdemem feletti megtiszteltetésnek tekintve a tekintetes választmány ezen határozatát, a borsodi, bármely vidékre indítandó nemzetőrseregnél a protestáns lelkészi hivatal kötelességeit tíz hétre elvállalom. [...] M. Csáton Aug. 16-án 1848. Tekintetes első alispán úrnak alázatos szolgálója Bódogh János m. csáthi református lelkész.”⁷

A borsodi nemzetőrcsapatot báró Vay Lajos nemzetőr őrnagy, főispán, alsózsolcai földbirtokos, a helyi református egyház világi főgondnoka vezette a betörő horvát sereg ellen. A tábori zászló felavatására Miskolcon a korabeli Lóoskola mellett került sor. Ezen a frissen megválasztott tábori lelkész tüzes, lelkesítő beszédet mondott. A nemzetőrök gyülekező helye Mezőkövesden volt, itt tartották az első tábori istentiszteletet, melyen a lelkész a haza szeretetére és védelmére buzdító lelkes beszédet tartott. E nemzetőrség részese volt a pákozdi csatának, mely a szabadságharc első győzelme volt.

A nemzetőrség tábori lelkészei a tíz hét szolgálat letöltése után visszatértek gyülekeztükhöz. Miután Alsózsolcán Horváth Gábor halálával megüresedett a lelkészi állás, arra Bódog János kapott meghívást, amit ő örömmel elfogadott, és korai haláláig 7 évet itt szol-

4 Borod vm. Lt. Pol. act. Mat. II. fasc. I. n. r. 706. Egyéb adat nem áll rendelkezésre.

5 Csúzy Zsigmond: Zengedező síp-szó. Pozsony, 1723. 18–19.

6 Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben. Budapest, 1999. 41.

7 A mezőcsáti református consistorium protocolluma 1800–1850.

*Bódog János emléktáblája
Alsózsoltán*

különösen nehezzé vált, mert a katonák hosszú ideig voltak távol a családjuktól, rengeteg volt a sebesült és a halott, a lélekben is megnyomorodott, akikkel a lelkészeknek törődniük kellett, akik vigasztalásra, lelki gondozásra szorultak. A papok ennek a gigantikus kihívásnak erős hittel és lélekkel igyekeztek megfelelni. A háború végén, 1918. november 11-én leszerelték az összes 22 évesnél idősebb magyar katonát, velük együtt arányosan a tartalékos tábori lelkészeket is. 1920. június 1-től Magyarország csak harmincötezer fős hadsereget tarthatott, ebben a katonalelkészi állomány 40 fő lehetett.

A II. világháború időtartamában, kiterjedésében és áldozataiban felülmúlta a Nagy Háborút, ezért benne a katonai lelkészi szolgálat is egyre nehezebbé vált. Ennek parányi szeletkéjét, ha annak nem is legnehezebb részét mutatja be Sükös Pál másfél évi szolgálata. Ő 1942 és 1944 között helyettesítőként szolgált Alsózsoltán. 1942-ben behívták katonának Miskolcra, ahol tábori lelkészi kiképzésben részesült. Az itteni két hónap alatt ízelítőt kapott a harcászati szolgálati szabályzatból, a honvédelmi törvényből, a katonai anyakönyvezésből, katonai szónoklatlanból, a levante intézmény működéséből, kémelhárítási és hírszerzési ismeretekből, egészségügyi szolgálatból és tereptanból. 1942-ben karpaszományos önkéntes volt, 1943. január 1-jén főhadnaggyá léptették elő. Visszakerülve gyülekezetéhez az 1944. évi újbóli bevonulásáig az élet Alsózsoltán is egyre zűrzavarosabbá vált, s ő mint gyülekezeti pásztor igyekezett ezen lehetőségeihez mérten javítani. Ahogy lehetett, mentették az innen elhurcolt zsidó lakosság vagyontárgyait. A nyilas katonai parancsnokság elvonulási parancsát kétszer megtagadták, a fegyvereket a Sajóba hányták. Egy időben parancsnok volt a helyi népőrségnek, részt vett az ide helyezett hadifogolycsoport élelmezésében. 1945 márciusa és 1946 augusztusa között önkéntes tábori lelkésze volt a 7., 5. és 6. honvéd gyalogos hadosztály egészségügyi oszlopának. Beteg, sebesült katonák között teljesített szolgálatot. Feladatait Miskolcon, Hajmáskéren, Balatonalmádban és Olaszfalun teljesítette. Ezekről írásbeli dokumentumokat nem hagyott hátra. 1946. augusztus 14-én létszámfelettiként leszerelték. Szolgálati adatlapjáról a következő információk olvashatók.

gált. Érdekes szóba hozni, hogy a fentebb említett két községhez közel fekvő másik két település lelkészei is szolgáltak a szabadságharcban, Mezőcsát szomszédjából, Igriciből Tompa Mihály, a jeles költő, és Nagycsécscről Gondol Károly, aki fegyvert is fogott. Bódog János tábori lelkészi emlékét Mezőcsátón és Alsózsoltán is emléktábla őrzi.

A szabadságharc lelkészeit a leveretés után Haynau szigorúan megbüntette. Szolgálatukért sokan az életükkel fizettek, még többen börtönt szenvedtek, vagy annak elkerüléséért bujdosniuk kellett.

TÁBORI LELKÉSZEK AZ I. ÉS A II. VILÁGHÁBORÚBAN

1867-ben, a kiegyezés után a katonai lelkészetet újjászervezték. Az I. világháború időtartama, kiterjedése, a harcokban résztvevő katonák magas létszáma miatt jelentősen nőtt a tábori lelkészek száma. E katasztrófa idején 3077 pap teljesített szolgálatot. A feladatok ellátása

„Sükös Pál t. főhadnagy

Református lelkész. Értelmiségi származású. Apja műszaki tisztviselő, vagyontalanok, pártonkívüliek. Önként jelentkezett katonai szolgálatra, 1946-ban SzDP-tag volt. Baráti körét vegyes elemek alkotják. Politikai kérdésekkel nem foglalkozik, idealista nézeteket vall, megbízhatatlan. Javaslat: III. kategória. Miskolc, 1951. VI. 15-én Rőczei János alh. biz. tag.”

„Elbírálási lap Sükös Pál

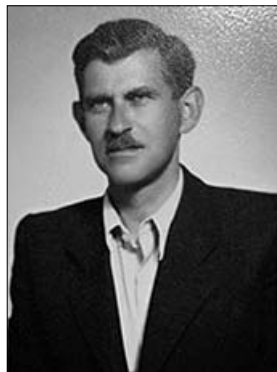
Bizottság véleménye: Értelmiségi családból származik, apja gyárvezető volt. Theológiát végzett. Osztályidegen, jelenleg is mint pap működik. Igénybe nem vehető! Miskolc 1955. szept. 29. A H. M. 1958. 02. 28-án kelt 058/58. sz. rendeletével lefokozva honvéddé.”⁸

A fentebbi leírások azt igazolják, hogy a II. világháborút követően a tábori lelkészek mozgásterét politikai akarattól drasztikusan csökkent, valójában ez az intézmény megszűnt. 1947 végére már csak tábori lelkészek nélküli tábori lelkészlet volt. 1950-ben a H. M.-ben a katonai lelkészi osztályt is megszüntették.

Civilben Sükös Pál lelkészként Miskolctapolcán szolgált, miközben irodalmi munkásságot is folytatott. Témaköre a szépirodalom, valamint a tudományos teológia volt. Ez utóbbiban Krisztus és az ember viszonyával foglalkozott. Írásainak zöme kéziratban maradt. Egyetlen nyomtatásban megjelent műve *A keskeny úton* címen jelent meg, már halála után, Budapesten 1990-ben. Németből műfordított és verseket is írt. Etikai munkájának címe: „Nem jó az embernek egyedül lenni.”

Korán, 1977-ben hunyt el.⁹

A tábori lelkészséget 1994-ben újjászervezték. Ezzel e nagy múltú intézményben egy új, tartalmában, szerkezetében átalakult, a modern kor szellemiségének jól megfelelő katonai intézmény jött létre.

Sükös Pál

Farkas Ferenc

HÍREK

A hazafias nevelés színtere lehet a pákozdi emlékhely. A Pákozdi Katonai Emlékpark történelmi áttekintést és iránymutatást ad a jövő nemzedékei számára – hangoztatta a honvédelmi miniszter az emlékpark felavatásának tizedik évfordulója alkalmából 2020. március 7-én rendezett ünnepségen. Benkő Tibor emlékeztetett arra, hogy a park megnyitása előtt a helyszínen csak egy obeliszk hirdette az első önálló magyar honvédsereg 1848-as pákozdi sikerét, azóta emlékhelye van az aradi vértanúknak, az első és második világháborúnak, az 1956-os forradalomnak, illetve napjaink békefenntartóinak. A miniszter megemlégtette: a nemzeti emlékhelyek közé tartozó emlékpark fejlesztésére további terveik vannak, hogy ne csak a térség, hanem az egész ország hazafias nevelésének színtere legyen a jövőben. (MTI)

⁸ Sükös Pál elbírálási lapja a Hadtörténeti Levéltárban található.

⁹ *Bojtor István*: Sükös Pál, a lelkészíró. Széphalom 17. köt. 2007. 385–389.

Szilvási Gábor, a gyóni reformátusok elfeledett templomépítő lelkésze

Példák sokasága bizonyítja, hogy az utókor gyakran bánik mostohán a mértékadó teljesítményekkel, aminek következményeként megbecsülést érdemlő életpályák kerülnek a figyelem perifériájára. Az elfeledett magyarok köztudottan visszatérő, szinte kiapadhatatlan kútforrásai a történeti kutatásoknak. Teljes joggal sorolhatjuk ebbe a körbe Kazinczy Ferenc (1759–1831) kortársát, a jeles nyelvújító széles baráti köréhez tartozó Szilvási Gábor református lelkészt is, aki 1818 és 1830 között szolgálta Gyón község¹ reformátusainak közösségét.

Szilvási Gábor a Borsod vármegyei Bánfalván, nemes szülőktől, 1751. január 17-én született. Tanulmányait a miskolci református gimnáziumban kezdte, majd felsőbb iskoláit Sárospatakon folytatta. Ugyanitt vizsgálvaival végezve retorikát, később metafizikát tanított; azt követően pedig külhoni, német akadémiákra ment (Göttinga,² Frankfurt, Nürnberg).³

Hazatérve 1784-ben lett verőcei prédikátor, hivatalát december 21-én foglalta el és már másnap istentiszteletet tartott. Fő feladata az 1781. évi türelmi rendelet után megkezdett templomépítés szervezése volt. A templom alapkövét 1785. május 3-án tették le és bő nyegyedévvvel később, augusztus 14-én istentiszteletet tartottak benne. A templom akkor még torony nélkül épült, helyén cinterem, mellette fa harangláb állt. A harangra 1787-ben gyűjtést indítottak, és a hívek összefogása 1790 májusában vezetett eredményre.

Szilvási Gábor 1786. november 28-án családot alapított, felesége Nagy Kaszap Mihály kosdi tiszteletes leánya, Julianna lett. Három gyermekük született, az elsőszülött fiút, Benjámint, két leány, Judit és Julianna követte, de Benjámint még gyermekkorában meghalt. A feleség is nagyon idejekorán távozott, mindössze 22 évet ért meg, a kisgyermekkel megözvegyült férj másodikként Dryäder Karolinát vette nőül.⁴

A verőcei prédikátort – emlékalbuma bejegyzéseinek tanúsága szerint – 1789. februárban, majd novemberben is meglátogatta barátja, Kazinczy Ferenc. Utóbbi vizitjének rövid emlékkversét érdemes felidézniük:

*„Midőn a' bődogság töllünk elenyészett,
Két barátot adott mellénk a Természet,
Köztök seabem' – írját mindég feltalálom –
Egyik a' Reménység; – a' másik az Álom.”*

Verőtczén Nov. 20 d. 1789. Kazinczy.

1 Az egykori Pest megyei Gyón község már IV. Béla uralkodása idején létezett. Önállóan 1966. október 1-ig működhetett, akkor hatalmi szóval, Sári községgel egy időben a szomszédos Dabashoz csatolták.

2 Göttingen német város régi magyar neve.

3 Szinnyei József: Szilvási Gábor. In Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1909. 946.

4 Dr. Koczó József: A Drégelypalánki Református Egyházmegye (1617–1952) eklézsiái. III. Börzsönyi Helikon 2016. szeptember. 7.

Az emlékalbum tartalmáról 1941-ben Szilvási Gábor ükunokája, Szilády Zoltán⁵ zoológus tájékoztatta a nyilvánosságot.⁶ Leírása szerint az 1782-ben nyitott album szövege a kor divatjának megfelelően főként latin nyelven íródott, címlapján a következő felirattal: *Album Gabrielis Szilvási quod suis Fautoribus et Amicis offert*. Tulajdonosa mindenhová magával vitte, így németországi tanárai és tanulóársai is emléksorokat írtak bele. Szilády Zoltán a legértékesebbnek mégis a hazai bejegyzéseket ítélte, Kazinczy Ferenc mellett kiemelve Kármán József losonci református lelkészt, a fiatalon elhunyt kimagasló tehetségű író atyját,⁷ Kazinczy Dénest, Ferenc öccsét,⁸ a deákos versek úttörőjét, Baróti Szabó Dávid költőt⁹ és Esterházy Miklós herceg hadnagyot.¹⁰

Szilvási Gábor felkészültségét és ismertségét az is jól mutatja, hogy a Dunántúli Egyházkerület Drégelypalánki egyházmegyéjének lelkészei képviselőjében megválasztott tagja volt a hazai református egyház történetében történelmi szerepet játszó 1791. évi budai zsinatnak.¹¹

Ugyanehhez az évhez egy ma már eldönthetetlen, vitatott teljesítmény is fűződik, ugyanis az 1791-ben Vácon, Ambró Ferenc (?–1792) püspöki nyomdász könyvnyomdájában megjelent Raff György *Geográfiája a' gyengébbek elméjéhez alkalmaztatott, és magyarul ki-adattatott* című 224 oldalas munka névtelen átdolgozójaként Szinnyei József előbb Sebők Sámuel,¹² majd egy évvel később Szilvási Gábort¹³ egyaránt feltünteti. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában Sebők Sámuel¹⁴ az átdolgozó, míg Szilvási Gábor vélelmezett szerepe megjegyzésként szerepel. Szinnyei József a szócikkben szereplő utalása szerint az *Orpheus*¹⁵ 1790. májusi száma borítójának információja alapján örökítette meg az adaptálást: „*Verőtzei Predikátor SZILVÁSY GÁBOR Úr fordította Raffnak esmeretes Geographiáját. Nintsen egyéb hátra hanem hogy tisztán le-íratassék, és valamelly Nyomtató a' Munkát által vegye.*”

5 Szilády Zoltán (1878–1947) zoológus, egyetemi tanár. Rovarfajok felfedezője, de a rovartan mellett botanikával, művelődéstörténettel, nyelvészetrel és etnográfiával is foglalkozott. Számos ismeretterjesztő művet írt. Néprajzi cikkei, dolgozatai elsősorban Erdélyről való ismereteinket gyarapították.

6 *Szilády Zoltán*: Kazinczy-emlékek Szilvási Gábor albumában. Irodalomtörténeti Közlemények 1941. 3. 293–294.

7 Kármán József (1738–1795) losonci református lelkész, majd pályája végén püspök, egyházi író, Kármán József (1768–1795) író, lapszerkesztő édesapja. Tanulmányai befejezése után 1762-től szülővárosában lelkész, később 1789-től esperes, majd 1791-től szuperintendenciális főjegyző. Ez utóbbi minőségében résztvevője és meghatározó szereplője az 1791. évi budai zsinatnak. 1794-ben szuperintendenssé választották.

8 Kazinczy Dénes (1761–1824) az elsőszülött Kazinczy Ferenc legidősebb testvére. Bihar vármegyének 1784-től al-, majd főjegyzője, 1803–1811 között másodalispánja, 1808-ban országgyűlési követe, s végül császári királyi tanácsos. Meghalt 1824-ben nőtlennül.

9 Baróti Szabó Dávid (1739–1819) székely nemesi családból származó jezsuita költő, műfordító, lapszerkesztő. A görög–római verselés egyik meghonosítója a magyar költészetben. Életművének költészeti úttörő szerepe kimagasló jelentőséget ad.

10 Galántai herceg Esterházy Miklós (1765–1833) birodalmi herceg, katona, diplomata, mecénás. Kimagasló műveltségű főúr volt, aki beutazta Európát. Pályáját katonaként kezdte II. József uralkodása idején. 1817-ben a császári hadsereg tábornagya lett. Fontos diplomáciai megbízatásokat teljesített, bőkezű pártfogója volt a művészeteknek.

11 *Zoványi Jenő*: A budai zsinat tagjai. Protestáns Szemle 1904. 4. sz. 228.

12 *Szinnyei József*: Sebők Sámuel. In Magyar írók élete és munkái. XII. kötet. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1908. 848.

13 *Szinnyei i. m.* 1909. 946.

14 Sebők Sámuel (1760–1830?) református lelkész, egyházi író, akit viszontagságos pályája során 1807 és 1814 között Losoncon teológiai tanárként is alkalmaztak.

15 Kazinczy Ferenc Kassán megjelenő folyóirata, melyből 1789 vége és 1792 eleje között összesen 8 szám jelent meg.

A tucatnyi verőcei mozgalmas év után Szilvási Gábor 1796-ban Pécelre távozott, ahol ismét hasonló időtartamot eltöltve, egészen 1808-ig szolgált.¹⁶ Ebben az időszakban újabb családi tragédia sújtotta: 1798-ban meghalt második felesége, Dryäder Karolina. A korábban két erdélyi grófi család megelégedésére német nyelvű házi nevelőnként működő péceli prédikátorné halála a bécsi kiadású *Magyar Mercurius* 1798. március 6-i számának hasábjain is helyet kapott. Pántzél Dániel (1759–1827) szerkesztő nekrológiájában kiemelte a megboldogultról: „jó erköltsiért, ’s szép talentumáért minden ötet esmérők nagyon tiszteltek”. Férjezettként sem szakított a nőneveléssel, intézete, azaz korabeli latin kifejezéssel élve „*institutuma*” munkamegosztásában férje vallásra, aritmetikára, magyar levelezésre és a német nyelv ismeretére tanította a kisasszonyokat, míg ő maga asszonyi munkákat és német levelezést oktatott. A jelentős terjedelmű megemlékezés főként annak köszönhető, hogy egykori tanítványa, báró Naláczy Józsefné Toroczky Terézia (1765-1816) asszony, Zaránd vármegye főispánjának felesége költeménnyel búcsúzott el tőle. A grófnő még néhány soros sírverssel is tisztelgett:

„Kinek Testét fedi e’ Bólt
Driánder Károlina vólt,
Szilvási Gábor Férjének
Hív Párja, és a’ szép Nemnek
Nevelője; virtusokkal
Mert bírt szép Talentumokkal.
Meg-hólt közepén éltének
Igy tettszvé’n jó Istenének.”¹⁷

1808. szeptember 18-án Szilvási Gábort az a megtiszteltetés érte, hogy ő prédikálhatott 84 esztendőös monori lelkészársá, Földvári István 50 esztendőös jubileumi istentiszteletén, mely a parókia udvarán felállított sátorban bőséges vendéglátással, víg kedélyű ebédrel és a fiatalok táncával folytatódott.¹⁸

Pécelről 1809-ben Tahi-Tótfalura ment papnak,¹⁹ majd egy év vacancia²⁰ után pedig Vácra, ahol 1812. május 6-án állt szolgálatba. A Dunakanyar központi városában töltött hat évről késői utódjától, Vörös Károly (1847?–1901) lelkésztől tudjuk meg a legtöbbet, aki az 1885. évi jubileumi prédikációjában többször idézte alakját. Ebből kiderül, hogy Szilvási Gábor még verőcei tiszteletesként 1785 decemberében részt vett a Kisvácon épült református templom első istentiszteletén, ahol a prédikációt Takáts Ádám²¹ helybéli lelkész tartotta.²² A váci szószéken Környei Istvánt követte: „1812-ben a hívek háborgása miatt Környei a Szadán elhalt Rác Izván helyére tétetett, s váci lelkésszé Szilvási Gábor lett, kiről a nagy

16 Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. kötet. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1910. 278.

17 Magyar Mercurius 1798. március 6. 285–286.

18 Magyar Kurir 1808. november 11. 614–615.

19 Vörös Károly: A Váci Református Egyház históriás könyve, 1783–1827, 1844–1847; A Váci Református Gyülekezet története. Prédikáció a református templom felavatásának százéves évfordulóján. Vác, 1885. Váci levéltári füzetek 1. Vác, 2009. 20.

20 Szolgálatot nem tevő számfeltekintésként.

21 Takáts Ádám (1733–1797) református lelkész, prédikátor, Takáts Éva író nő apja, Karacs Teréz pedagógus, író, a hazai nőnevelés úttörőjének nagyapja.

22 Vörös Károly: A váci ref. egyház történelmi vázlat. Váci Közlöny 1885. december 8. 2.

Bátori²³ azt jegyezte fel még 1806-ban, »okos ember, de a hírhordást nagyon szereti, ez pedig ránézve veszedelmes«. Továbbá ő volt az első református vallásitanító, aki az 1802-ben alapított váci siketnéma intézetében tanított, s ezért az egyházkerületek 160 forintot fizettek neki; azonban Szilvásy Gáborral sok pere volt az egyháztagoknak, végre is 1818-ban távoznia kellett Gyónra.²⁴

Irodalomtörténeti jelentőséggel bír az 1817. április 8-án, Vácon, Kazinczy Ferencnek írott levele, melyhez a *Hálaadó áldozat* című hosszabb költeményét is csatolta.²⁵ Ebben „Kedves régi jó Barátom”-nak szólítja Kazinczyt, s visszaigazolja Kazinczy levelének január végi kézhezvételét. Felesége betegségét részletezi, azaz Szilvási Gábor újból megházasodott, de harmadik feleségének neve és más egyéb családi részletek nem derülnek ki ebből a forrásból. A továbbiakban Lauró Gáspár (1751?–1823) római katolikus lelkész, a Váci Püspöki Uradalom prefektusának olyan írásait említi, melyek kéziratban maradtak, nyomtatásban nem jelentek meg. A csatolt költemény is a prefektus névnapjára készült. A levél befejező részében Kámánházy László (1753–1817) váci püspök februári haláláról is említést tett: „A’ mi jó Püspökünk megholt.”²⁶ Legvégül Kazinczy családjának gyarapodásáról érdeklődött, jókívánságát kifejezve: „Hát mit szült a’ Feleséged? Éljetek szerencsésen!”²⁷

Vácról néhai elődjéhez, Takáts Ádám tiszteleteshez hasonlóan, 1818. május 25-én²⁸ Gyónra került, ahol haláláig szolgált. Gyónon nemcsak hogy jóval szűkösebb eklézsia várta, de a körülmények is mostohábbak voltak. 1813–14 telén az 1751-ben vályogból épített gyóni templomot úgy megrongálta az árvíz, hogy kívül-belül gerendákkal kellett megtámogatni. 1820-ban, már Szilvási Gábor szolgálati időszakában, villámcsapás érte, kigyulladt, ezért új, kőtemplomot kellett építeni,²⁹ melyről 1820. november 7-én született meg a Halász család gyűlésén a döntés.³⁰ Az adományozásban is a Halászok és rokonságuk járt az élen, a gyűjtőíven vállalt összeget 1821 áprilisában, Szent György napra kellett megfizetni, hogy előretervezhetően folyhasson a munka. Kempelen Béla családtörténet-író, genealógus 1915-ben Sigray József (1778–1836) és Halász Miklós (1779–1841) támogatását jelölte meg kiemelkedőnek.³¹ Tégláégetést rendeltek és 1821. május 14-én tették le az új templom fundamentumát. A pesti kőművesmesterrel 900 forintban állapodtak meg, de ezt később 40 forinttal emelni kellett, mert végül a torony is fa helyett téglából készült. A két ácslegény 300 forintba került. A mestereket a helyi földesurak kosztolták. Kéz alá dolgozó segédezőként a köznép szolgált, s „különösen a helybéli Tiszteletes”.³² A mai formájában létező új templom végül 1823-ban készült el.³³

23 Báthori Gábor (Solt, 1755. január 26.–Nagykőrös, 1842. február 12.) református lelkész, aki külhoni tanulmányai után a tassi, dunapataji, pesti gyülekezeteket szolgált. 1805-től a Pesti egyházmegye esperese, 1808-tól a Dunamelléki egyházkerület főjegyzője, majd püspöke 1814-től haláláig.

24 *Vörös* i. m. 1885. 3.

25 *Szinnyei* i. m. 1909. 946.

26 *Dr. Váczy János* (közvetési): Kazinczy Ferenc levelezése. XV. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1905. 147–150. Jegyzetek: 585.

27 Kazinczy Ferenc és Török Zsófia hatodik gyermeke, Kazinczy Anna Iphigenia a levél kelte után közel egy hónappal, 1817. május 6-án látta meg a napvilágot.

28 *Vörös* i. m. 2009. 95.

29 *Czagányi László*: A régió templomai és fontosabb kápolnái. Gyóni református templom. In *A régió kalendáriuma*. Schulcz Bt., Dabas, 1994. 63.

30 *Barta Károly*: Gyón. In *Váraday József* (szerk.): *Dunamellék református templomai*. I. rész. Borsodi Református Egyházmegye, Sajószentpéter, 1993. 70.

31 *Kempelen Béla*: *Magyar nemes családok*. 9. kötet. Grill Károly, Budapest, 1915. 345.

32 *Barta* i. m. 1993. 70.

33 *Dercsényi Dezső* (szerk.): *Pest megye műemlékei*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 409.

Gyón főutcája a református templommal a XX. század elején

E nagy esemény után alapvetően csendes évek jellemezték Szilvási Nagytiszteletű Úr további gyóni tevékenységét, „hol mindenektől szeretettvén, ’s tiszteltvén, várta nyugodtan az utolsó óra elütését”.³⁴ 1830-ban egészsége meggyengült, s a végső számadásra készülve novemberben latin és német nyelvű könyvei kétharmadát, összesen 136 kötetet, a kecskeméti református gimnáziumnak ajándékozott. Az iskola örömmel fogadta a nagylelkű felajánlást és azonnal küldöttséget menesztett érte, így azt az adományozó még élteben át tudta adni.³⁵ 1830. december 19-én „estvéli 5 óraker” adta vissza lelkét Teremtőjének. „Néhai Nagy Tiszteletű Szilvász Gábor Úr Nestori munkás életét a’ legnagyobb keresztyéni böltshöz illő türelemmel elvégezte” – tájékoztatta a nyilvánosságot a Hazai ’s Külföldi Tudósítások. A rövid nekrológban életútja ismertetésén túl jellegzetes emberi tulajdonságait emelték ki: „A’ Boldogult víg, és másokat mulattatni tudó beszédével még öregségében is magát megkülönböztette. A’ tudományok eránt való szeretet által magát emlékezetessé tette.”³⁶

A gyóni református templom 1917-ben

Szilvási Gábor kora jól felkészült, nyelveket beszélő, külhoni tapasztalatokkal, értékes hazai kapcsolatokkal rendelkező református lelkésze volt, aki többször is kiérdemelte a hazai sajtó figyelmét. Megadatott számára, hogy pályája során két református templom építését is irányíthatta. Alakja, emléke megőrzésre és ápolásra érdemes, a fényes lapok egyike illeti meg a gyóni reformátusok történetében, Dabas helytörténetében és a műemléki szakirodalomban egyaránt.

Szilvási Gábor kora jól felkészült, nyelveket beszélő, külhoni tapasztalatokkal, értékes hazai kapcsolatokkal rendelkező református lelkésze volt, aki többször is kiérdemelte a hazai sajtó figyelmét. Megadatott számára, hogy pályája során két református templom építését is irányíthatta. Alakja, emléke megőrzésre és ápolásra érdemes, a fényes lapok egyike illeti meg a gyóni reformátusok történetében, Dabas helytörténetében és a műemléki szakirodalomban egyaránt.

Valentyik Ferenc

34 Magyar és Erdélyország. Hazai ’s Külföldi Tudósítások 1830. december 29. 402.

35 Magyar és Erdélyország. Hazai ’s Külföldi Tudósítások 1830. november 17. 315–316.

36 Magyar és Erdélyország. Hazai ’s Külföldi Tudósítások 1830. december 29. 401–402.

Húszéves a Néphagyományőrző Óvodapedagógusok Egyesülete

A Néphagyományőrző Óvodapedagógusok Egyesülete megalakulásának 20. évfordulójához érkezett. Jubilálunk. Ezzel a visszatekintéssel szeretném megmutatni, hogy a népi hagyományaink átörökítése iránt elkötelezett óvodapedagógusok összefogásukkal hogyan és milyen értékeket teremtettek. Az egyesületalapítás igénye spontán pedagógiai szükségletből fakadt.

AZ EGYESÜLET MEGALAPÍTÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

1996-ban megjelent az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja (ONOAP), amely lehetőséget nyújtott alternatív óvodai programok készítésére. A programokat az Országos Közoktatási Intézet által felkért közoktatási szakértők lektorálták, minősítették. 1997-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Óvodája által benyújtott Néphagyományőrző Óvodai Program (Néphagyományőrző, természetközeli, családokkal együttműködő program) is minősítést szerzett. 1998-ban Gödöllőn az óvodai testület országos szakmai konferenciát szervezett a program bemutatására, amelyen hazánkból és külföldről 720 óvónő vett részt. A résztvevőktől rövid bemutatkozó írásokat kértünk, amelyeket egy kiadványban megörökítettük. A bemutatkozó írások zöme hitvallás. Felidézem, milyen sokan voltunk óvodapedagógusok, akik a népi kultúra átadásának fontosságát felismertük és az összefogásunk létrehozásáról hasonlóan gondolkodtunk.

Felismeréseink: szükség van a népi hagyományok értékeire, ne hagyjuk veszendőbe menni; természetes műveltséget alapoz; erkölcsi tartalmat közvetít; élményhez juttat; értékközvetítő, életérzést formáló; nyitottságra ösztönöz; hat a gyermeki személyiségfejlesztésre; a gyermek érzelmi fogékonyságára alapoz, hazaszeretetre nevel; kötelesség: érzik a „gyökerek” őrzésének, átadásának fontosságát; rádöbbenés: hiányosak az ismereteink, hiánypótlás, képzések szervezése; megerősítésre, folyamatos kapcsolattartásra, összefogásra várás; igény: közös fórum, képviselő létrehozása.

A programszerzőkre nagy hatást gyakoroltak a népi kultúra értékeinek továbbadására, a néprajzi ismereteink hiányára, a személyiségfejlesztés lehetőségeire vonatkozó felismerések, az összefogásra igényt tartó javaslatok. A programmal azonosuló gondolatok megerősítettek, felelősségvállalásra, továbblépésre készítettek. Kötelesség a hagyományok átadása iránt elkötelezett óvodapedagógusok összefogása, az ismeretbővítési lehetőségek sokoldalú megteremtése.

AZ EGYESÜLET ALAPÍTÁSA

2000 tavaszán Gödöllőn megalakult Néphagyományőrző Óvodák Egyesülete, a Néphagyományőrző Óvodai Programot választó testületek és a néphagyomány éltetése iránt elkötelezett óvodapedagógusok összefogására. 2006-tól a neve: Néphagyományőrző Óvoda-

pedagógusok Egyesülete. Mottónk: „A gyökerek persze nem látszanak, de tudod, azok tartják a fát” – amely tükrözi a hagyományörzés, -átadás iránti elkötelezettségünket, ezt emblémánkban is megjelenítjük.

Az alapítók a volt Gödöllői Agrártudományi Egyetem Óvodájának óvónói, valamint két óvónő a városi óvodákból. Az egyesület céljai: a magyar óvodai nevelés időtálló értékeinek és hagyományainak megtartása; a gyermek jogainak és az óvodapedagógusok szakmai képvisellete; a népi hagyományok átörökítése iránt elkötelezett óvodapedagógusok szakmai összefogása; a néphagyomány-éltető szemléletmód formálása, szakmai, néprajzi ismeretek bővítése, nemzetünk tájegységeinek megismerése, népszokásainak felelevenítése; országos találkozók szervezése, képzések alapítása.

Közösségalakító, hagyományörző szemléletű nevelésfelfogásunk: hisszük, hogy az óvodáskorú gyermeknek joga van ahhoz, hogy a nemzetét éltető hagyományokat megismerje, azokból pozitív mintákat kapjon és a népi életmód szokásait felelevenítő közös szokáscselekvésekben, játékokban örömteli élményeket szerezzen. A néphagyományörzés a népi hagyományok éltetésével valósul meg. A hatás sokoldalú gyermeki fejlődést eredményez. Az egyesület fontos küldetésének tartja a szemléletmód formálását, a néprajzi háttérismeretek pótlását – az óvodapedagógiai alapelvek betartásával.

AZ EGYESÜLET MŰKÖDÉSE

A zavartalan működés érdekében a választott vezetőség a feladatokat folyamatosan, egymás között megosztva látja el. A tagságot évente négy alkalommal a *Kaláris* hírmondóban elektronikusan értesíti, a közgyűléseket, beszámolósi kötelezettségeket a rendelkezések értelmében ütemezi.

Az értékteremtő szakmai tevékenységeink, konferenciáink szervezésének célja: az óvodai néphagyomány-éltetéshez szükséges néprajzi ismeretek és gyakorlati, módszertani kompetenciák bővítése. A konferenciák a cél megvalósulását komplex megközelítéssel szolgálják. Előadások a népi kultúra életmódbeli és népművészeti, díszítőművészeti elemeinek megismeréséhez. Ismeretnyújtás a gyermekjátékok népszokásörző háttéréről. Jártasságok, készségek alakítása a gyermekekkel gyakorolható kismesterségbeli, díszítőművészeti technikák, néptánc-alapok továbbadásához. A hagyományok mértékkel történő beillesztési módjára vonatkozó pedagógiai előadások és mintakövetésre alkalmas hagyományéltető óvodai gyakorlatok megismerése. Egy-egy tájegység hagyományainak, szokásainak, történelmi nevezetességeinek megismerése.

Szakmai találkozót, konferenciát évente két alkalommal szervezünk, amelyeken 200–250 óvodapedagógus vesz részt, hazai és külföldi óvónók.

A tavaszi találkozónk kétnaposak, az ország valamelyik tájegységében, avagy határon túl, ahol van vállalkozó hagyományörző óvodai testület, akik vállalják a bemutatkozást, a „*megmérettetést*”. Eddigi helyszínek: Berettyóújfalú, Cigánd, Cegléd, Edelény, Gomba, Gödöllő, Győr-Ménfőcsanak, Jászszentlászló, Kishegyes (Vajdaság), Miskolc, Paks, Pécs, Szentes, Sárospatak, Szentendre, Tata, Tura, Verőce. (Egy-egy testület 2–3 alkalommal is vállalta a házigazda szerepét.)

Ősszel az egynapos találkozót Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban szervezzük, ahol házigazdánk a Szentendrei Óvónók Néphagyományt Éltető Közössége (SZÓNÉK).

Az óvodapedagógus a szerzett háttérismeretekkel a hagyományéltetés során a gyermeki tevékenységformákat és a családokkal való együttműködés lehetőségeit tudatosan gazdagítja. Az együtt megélt élmények közösségteremtő, magyarságformáló erővé válnak.

A teljesség igénye nélkül felvillantom a konferenciák szemléletformáló „tényezőit”, előadóit. Neves néprajzkutatók: Andrásfalvy Bertalan, Baksa Brigitta, Barsi Ernő, Keményfi Róbert, Lanczendorfer Zsuzsanna, Láposi Terka, Lázár Katalin, Lovász Irén, Sándor Ildikó, Szőke Anna, Verebély Kincső, Tátrai Zsuzsanna. Ferences-rendi szerzetes: Bőjte Csaba. Népművészek: Agócs Gergely, Berecz András, ifj. Csoóri Sándor, Écsi Gyöngyi, Hintalan László, Kocsi Márta, Kóka Rozália, Maczkó Mária, Navratil Andrea, Petrás Anna, Sebő Ferenc, Szekeres Erzsébet. Népi együttesek: Besnyői botorkálók (Gödöllő), Zsindely Együttes (Cigánd), Bihar Népi Együttes (Berettyóújfalu,) Cimbaliband Együttes (Tura), Csobolyó Néptánc Együttes (Győr), Jász-Kun Citerazenekar és Asszonykórus (Jászszentlászló), Juhász Zenekar (Szabadka), Magyar Duda Együttes (Miskolc), Szeredás Együttes (Debrecen), Radák Jani és muzsikásai (Pécs). Pedagógiai előadók: Bagdy Emőke, Bakonyi Anna, Gabnai Katalin, Pécsi Rita, Szentirmai László, H. Tóth István.

Ismerkedtünk a bihari, a bodrogi, a csongrádi, a dunántúli, a Galga menti, rábaközi játékokkal. Gyakoroltuk a növényi és természetes anyagú játékeszközök készítését. A díszítőművészet mindennapi és jeles napi technikáit is kipróbálhattuk: hímzés, szövés, faragás, mézes sütés, tojásfestés, *berzselés*.

Gazdagodtunk hazánk tájainak, történelmi nevezetességeinek, kulturális örökségeinek megismerésével: berettyóújfalui református templom; debreceni református nagytemplom; Cigándi Tájház; Karos – Nemzeti sírkert, honfoglalás kori kegyeleti emlékhely; Borsi: II. Rákóczi Ferenc szülőháza; Széphalom: Magyar Nyelv Múzeuma; gödöllői Grassalkovich-kastély; győri bazilika; pannonhalmi főapátság; Miskolc: avasi műemlék temető; Lézerpont Látványtár: Kárpát-medencei népviseletek; diósgyőri vár, pécsi bazilika; sárospataki Rákóczi-vár; Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum; tatai vár és múzeum, malomtúra; Tatai Olimpiai Központ; turai Schossberger-kastély; zengővárkonyi Tojás-múzeum; Vajdaság (Kishegyes), az utolsó 1848-as győztes csata emlékműve, közös koszorúzás. A nevezetességek megismerése erősítette a külhoni óvónőknek a nemzethez való tartozás érzését.

Időközben bázisóvodák, szakmai műhelyek jöttek létre és erősödtek az innovatív kezdeményezések (pl. *Szomszédoló* címmel kistérségi dramatikusjáték-délelőtti szervezése Jászszentlászlón). Hiánypótló szakmai kiadványok születtek (Cigánd, Gödöllő, Jászszentlászló, Szentendre).

Néphagyományéltetés az óvodai nevelésben címmel a 60 órás akkreditált képzésünk is elindult a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezésében, amelyre az ország minden részéről jelentkeztek.

Ösztönző elismerési rendszert alakítottunk ki. 2007 óta *Néphagyományőrző Mester Óvoda* címet adományoztunk a kiemelkedő munkát végző közösségeknek. Az adományozás háromévenként, pályázatattal történik. A címet eddig elnyert óvodák: Cigánd, Jászszentlászló, Gomba, Gödöllő Kikelet Óvoda, Szentendre Bimbó úti Óvoda és a Püspök-major-lakótelepi Óvoda, Székelyudvarhely Napsugár, Tata Fürdő úti Óvoda. A *tiszteletbeli tag* címet az önzetlenül tevékenykedő, hagyományőrző óvodapedagógusaink elismerésére alapítottuk, amelyet elsőként Faust Dezsőné viseli. A *Barsi Ernő-emlékérmet* dr. Barsi Ernő néprajzkutató, zenepedagógus tiszteletére alapította az egyesület 2016-ban. Célja: a néphagyományok átörökítését, a Barsi Ernő szellemiségű hagyományéltető nevelőmunkát, egyesületi munkát kívánja elismerni. Az *Elismerő oklevél* és az *Érem* átadása az adott év közgyűlésén, háromévente történik. Az írásos javaslat benyújtása után az elnökség megalapítja a Barsi Bizottságot, mely dönt az adományozásról. Első alkalommal 2018-ban dr. Lanczendorfer Zsuzsanna volt a bizottság elnöke, aki a kitüntetetteknek (Bunta Gyöngyi,

dr. Faust Dezsőné, Papp Kornélia átadta a díjakat. Az egyesület elnöksége elismerés, megemlékezés jeléül *Emléklapot* is adományoz, az elismerés, megemlékezés jeléül. Országos, miniszteri kitüntetésekre több alkalommal tett sikeres felterjesztést.

A találkozóról fotók (album) és filmfelvételek készülnek. A tavaszi találkozókra minden résztvevő kap egy *Találkozási Kiadványt*, amely tartalmazza a házigazda óvoda és tájegység bemutatását, az előadások anyagait és a résztvevők témához kapcsolódó írásait. Az egyesület tevékenységének a dokumentálása néprajzi, pedagógiai szempontból is kor-dokumentum.

AZ EGYESÜLET KAPCSOLATAI

Hazai szakmai szervezetekkel, intézményekkel, pedagógiai, néprajzi szervekkel, óvóképző intézményekkel folyamatos a kapcsolatunk. Ezek közül kiemelkedő kapcsolatot teremtettünk Győr Város Önkormányzatával, amely például támogatta kezdeményezésünket: a dr. Barsi Ernő lakóházán emléktábla elhelyezését (2015). Kapcsolataink a határainkon is átívelnek. Székelyudvarhelyen Bunta Gyöngyi intézményvezetőként és a Napsugár Egyesület vezetőjeként szervezi a konferenciáinkon való részvételt, egyesületünk szakemberei rendszeresen előadásokat, foglalkozásokat tartanak Székelyudvarhelyen. A vajdasági Kishegyéről dr. Szőke Anna óvodapedagógus, néprajzkutatóval, aki a Brunszvik Teréz Magyar Óvodapedagógusok Egyesülete elnöke, a kezdetektől szoros a kapcsolatunk. Szervezi a konferenciáinkra az óvónők részvételét, előadásokat is tart a találkozóinkon. Egyesületi szakembereinket több alkalommal kérte fel előadások, képzések tartására, nemegyszer a szórványban. Huszonötödik alkalommal tartják a Vajdasági Magyar Óvodások Színjátész Találkozóját, amelyen egyesületünk tagjai rendszeres résztvevők, ill. zsűritagok. A kezdetekben Vankó Terézia (Deáki, Felvidék) óvodavezető, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége Óvodapedagógiai Társaság elnöke meghívására több alkalommal mutattuk be a Néphagyományörző Óvodai Programot, adtunk tájékoztatást az egyesületről. Ma rendszeres kapcsolatunk van a Dunaszerdahelyi Piac téri óvodával, Varga Mária óvodavezetővel. Az egyesület él a szakmai véleményezések, képviselőletek, a publikálás lehetőségeivel. Rendszeresen részt veszünk országos óvodapedagógiai, néprajzi konferenciákon, egyéb fórumokon az egyesületi képviseletet biztosítjuk, „*hallatjuk hangunkat*”. A szakma védelmében minden óvodai nevelést érintő rendeletet véleményezünk. Folyóiratokban szakmai cikkeket, tanulmányokat jelentetünk meg. Óvodapedagógus képző intézményekben előadásokkal segítjük a hallgatók szemléletformálását. A működésünket bemutató honlapunkon a színvonalas írások, hírek megjelentetésével is ez a célunk.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Egyesületünk a népi kultúra átadásának személyiségfejlesztő hatását felismerő, a hagyományok mindennapi éltetése iránt felelősséget vállalók közössége. A hagyományok átörökítése iránti meggyőződésünkéből, az „*egy húron pendülő*” összefogásunkból az évek során összetartó, erős közösség jött létre, értékeket teremtettünk. Ezen értékeket kívántam röviden bemutatni. A valódi érték az óvodapedagógusok által teremtett, a szülőföldhöz kötődést erősítő örömteli játékvilág, amelyben a gyermekek szükségleteik szerint élnek meg nap mint nap magyarságukat. Valljuk, hogy ez a néphagyományéltető nevelés a néphagyományörzés pedagógiai művészete.

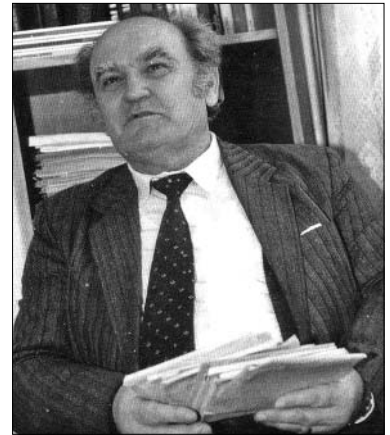
Faust Dezsőné

„Százszor földobnál, én visszaszállnék...”

A 80 esztendőös Karacs Zsigmond köszöntése

A kunok között, különösen a Nagykunságban gyakori *Karacs* családnév az ótörök eredetű, 'fekete' jelentésű *kara* szó kicsinyítő képzővel ellátott formája, vagyis a *Kara* (Fekete) nevű személy fiát, leszármazottját jelenti. A kitűnő nyelvészprofesszor, Hajdú Mihály szerint az Alföldön, különösen Biharban, Debrecen és Püspökladány környékén gyakori ez a családnév.¹ Ebből a nagykunsági gyökerekkel rendelkező „*szabolcsi kuriális nemesi*” családból származik a 80. esztendejét betöltő Karacs Zsigmond, honismereti mozgalmunk egyik kiváló személyisége. Az 1970-es évek közepén, Morvay Péter és Töltési Imre közvetítésével ismertem meg személyesen, s kisebb-nagyobb megszakításokkal azóta követem figyelemmel nem mindennapi életét, elsősorban honismereti munkásságát. De csak most, „*hiteles*” – mert általa írt – életrajzával megismerkedve látom, hogy mennyi közös nevező található a politikai környezet miatt a *tört* szóval jellemezhető sorsunkban.

A velem pár hónapos késéssel szinte egykorú *Karacs Zsiga* – már csak így jön neve a billentyűkön pötyögő ujjaim hegyére – 1940. március 18-án született a hajdúsági Földesen, földműveléssel foglalkozó, tehát úgymond hétszilvafás nemesi családban. Édesapja – hogy Ady szóhasználatánál maradjunk – amolyan „*muszáj-Herkulesként*” végigkatonáskodta a Felvidék visszatértét, majd a II. világháborút, megszenvetve a háromesztendőös szovjet hadifogságot, ahonnan éppen édesapámmal egy időben szabadult. A Karacs család megkisebbitett hazánk több részén élt, 1951-től Budán, itt vészelte át 1956 lélekiemelő, majd szívszorító eseményeit. Közben Földessel sem szakadt meg a kapcsolata, gyakran meglátogatta ott maradt nagyszüleit, akikkel családja „*ősei*” felől tájékozódott. A középiskolában *neki is* tanára volt Antall József, de aztán a Rákóczi Gimnáziumból kibuktatva, ipariskolát végezve a kelenföldi Goldberger-gyárban lett lakatos, majd kijárta a gépipari technikumot. Közben autodidaktaként tájékozódott a magyar irodalomban és a történelemben. Családját művezetőként tartotta el, amikor a földesi zsebkészüzemben dolgozott, de „szabadidős” tevékenységétől sokaknak kinyílt a bicska a zsebükben, mert a település helyneveit, ragadványneveit, s az odaválói zsidó- és cigányhagyományokat gyűjtötte, tanulmányokat közölt a *Földesi Kulturális Híradóban*, egyszerűen nem a szokásos művezetői életformát élte, s nem mindenki nézte jó szemmel, hogy Karacs Zsigmondnak „*több a könyve, mint a bútor*”.

Karacs Zsigmond

1973-tól a „*megélhetés kényszere*” három gyermekével Hajdúböszörménybe „*üzte*”, ahol feleségével együtt művezetők lettek a helyi vattagyárban. Itt – ifjúkorától őrzött elkötelezettségét folytatva – múzeumbaráti kört szervezett, debreceni és nyíregyházi levéltárakban kutatott, s a földesi elszármazottakkal igyekezett kapcsolatba kerülni. Honismereti szervezőmunkája akkor kapott nagyobb lendületet, mikor családjával Budapestre, Kőbánya-Új-

1 Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. Tinta Kiadó, Bp., 2010. 244.

hegyre költözött. Ekkortájt ismerkedtem meg személyesen vele, s azóta sem felejttem el, mikor első találkozásunkkor, munkásságát dokumentálandó, a különböző helytörténeti témákat őrző céduláinak dobozait egy használaton kívüli jégszekrényből varázsolta elő, amiből örvendezve láthattam, hogy vendéglátóm a honismereti mozgalom iránt elkötelezett, ízig-vérig megszállott ember. Az, hogy akkor a MÁV Északi Járműjavító Üzemében dolgozott, csak növelte iránta érzett megbecsülésemet, pedig csöppet sem volt irigylésre méltó, hogy – mint mondta – két diplomával a zsebében olykor még udvart is söprögetett. De hát akkor, az 1970-es években, a nagyon is „létező szocializmus” idejét éltük, s a nemzeti elkötelezettséget „társadalmilag veszélyes emberi gyarlóságnak” tekintő szellemi torzszülöttek kezében volt a hatalom. Munkahelyének párttitkára négy ízben akadályozta meg, hogy előnyösebb beosztásba kerülhessen, mert zavarta, hogy a helytörténeti kutatással és irodalommal foglalkozó lakatosnak több száz írása jelent meg egyszerű vidéki lapokban és egyetemi kiadványokban, és valószínűleg a világról alkotott véleményét sem rejtette véka alá.

A fővárosban aztán egyre több emberi kapcsolatot tudott kiépítenie, elsősorban a Hazafias Népfront védőszárnyai alatt működő szellemi közösségek révén, amilyen az Olvasó Népert valamint a Honismereti Mozgalom volt. Jelentős szépirodalmi könyv- és kéziratgyűjteményével sokaknak segített disszertációik vagy más publikációik elkészítésében. A *Honismeret* folyóiratban megjelent, földesi katonalevelekről szóló írása miatt állítólag még a szovjet nagykövetség is tiltakozott, amire mindketten nagyon büszkék voltunk, de a lapot hajszál híján betiltották.

Zsiga egyre tudatosabban vett részt a honismereti mozgalom közösségépítő, nemzetudatot erősítő munkájában. Irodalmi tevékenységére szédítő mennyiségű és szerteágazó publikációs listájából következtethetünk, ezek különösen a rendszerváltást követően szaporodtak meg, ami számára egyszersmind a nyugdíjas évek kezdetét is jelentette, igaz hogy – sajnálatos módon – rokkantnyugdíjasként került ebbe a státusba. Amint önéletrajzában szűkszavúan utal rá, „*a személyzeti vezető jóvoltából idegösszeomlással feküdtem, egy évig írni, olvasni sem tudtam, végem volt*”. De aztán elmúlt ez az ugyancsak nehéz esztendő, ő pedig szinte újjászületve vetette bele magát a szívének legkedvesebb munkába, a művelődéstörténet és a helytörténet kutatásába, összegyűlt anyagainak publikálásába. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy érdeklődésének fókuszába egyre inkább a szülőföld, a földesi táj és az ott élő emberek, családok bemutatása került, mert szerteágazó munkássága – megint csak Ady szelleméből ismerős – a föl-földobott kövel jellemezhető. De részt vett a Kossuth Szövetség, a Budapesti Honismereti Társaság elnöksége, a Néprajzi Társaság, a Kőbányai Írók és Költők Egyesülete munkájában is, és mint ízig-vérig önkéntesen szellemi szolgálatot végző ember, nem hagyott kihasználatlanul egyetlen közlési vagy előadási lehetőséget sem. Aligha tévedek, ha úgy érzem, hogy az 1990-es évek elején bekövetkezett idegösszeomlásából az a lehetőség gyógyította ki, amit a honismereti mozgalomban megtalált hasznos kutatómunka jelentett számára.

Az immár nyolcvanesztendő, töretlen lelkiezővel és munkakedvvel rendelkező Karacs Zsigmond barátom sorsa fényesen igazolja annak a vesszőparipámnak igazságát, hogy akik a honismereti mozgalomban lelték meg életük fő értelmét, azok sokkal tovább – és talán boldogabban – élnek, mert nyugdíjba menetelüket nem a fölöslegesség válás szorongató élményével élik meg, hanem éppen akkor nyílik meg számukra a gyakran terhet jelentő kenyérkereső foglalkozástól való megszabadulás lehetősége. Ez gyógyította, ez gyógyíthatta ki Zsigát lelki mélypontjából, s kívánjuk, hogy ez éltesse még sokáig mozgalmunk számára és mindnyájunk örömére!

Halász Péter

In memoriam

„A lámpás és a tarisznya az a két motívum, amelyek életét meghatározták”¹

Meghalt Mözsi Szabó István festőművész (1927–2019)

Szükebb szülőföldje, Tolna megye, a Sárköz, de a kortárs magyar képzőművészeti élet a közelmúltban elveszítette egyik karakteres, gazdag életpályát befutó tanító- és művészegyeniségét, Mözsi Szabó Istvánt.

A sorsnak hála, hogy 92 évet élhetett, szolgálhatott és alkothatott a népi értelmiségi-ek küldetéstudtával és az alkotómunka alázatával. Harminc festményét Tolna városnak adományozta. Sokan vannak kortársai, tisztelői köréből, akik megbecsüléssel szólnak a gyökereihez való hűséges ragaszkodásáról, elszánt tanítói hitéről és magyarságtudatáról.

Mözsi Szabó István 1927. január 13-án született a Tolna megyei Mözs községben, paraszti családban. „*Az élet falun több gyökere*” – írja 2002-ben, egy kiállítási katalógus bevezető soraiban.² Neki is több gyökere volt. A legfőbb: Mözs, a szülőfalu, mely meghatározó „gyökér”. A második a család, melyben mindenkinek megvan a feladata, élén a „*mesélő kedvű öregapa*”. Édesapja kemény magyarságtudatot plántált a családtagokba, így a kis Istvánba is, aki örökölte apja kemény tisztességét. Őket egészítette ki édesanyja „... *érzékeny lelki gazdagságával és legkedvesebb tanítóm szeretetével, [...] aki haláláig vigyázta minden léptemet.*”³ E pár sor is megvilágítja egy tökéletes magyar parasztcsalád tagjainak egymást segítő és kiegészítő erejét. A művész pár éve mesélte el egy fiatalkori történetét. Az édesapja súlyos beteg lett az aratás idején. Sokáig vívódott, hogy mit tegyen. Lemondjon az az évi termésről, vagy avassa be fiát az aratás rejtelmébe. Végül ez utóbbi megoldást választotta. Hívatta a fiút (16 éves!), aki közölte apjával, hogy ő már be is fejezte a félbehagyott aratást, megmentve ezzel az évi termést, a család kenyerét (rajta kívül csak három lánytestvér volt a családban).

Az elemi iskola szülőhelyen való elvégzése után a bajai tanítóképzőbe nyert felvételt. Ezt a helyet fejlődése harmadik „gyökerének” érzi. Tanárai itt megtanították arra, hogy tanítani kötelesség annak, akit a sors erre kiszemelt. (A művész a „*likas tarisznya*” fogalmát vette át elődeitől, melyből a tudás és minden, ami ehhez kötődik, átadandó a tanítványoknak). Ebben az intézményben találkozik Rudnay Gyulával, aki nagy hatással van rá. E szellemi, szakmai és erkölcsi hatást meghatározóbbnak érzi, mint későbbi, főiskolai mestereit (Szőnyi István, Barcsay Jenő, Domanovszky Endre), pedig ők is kiváló művészek voltak. Megtanították a művészjelölteket – a szakmai hozzáálláson kívül – arra is, hogy a művészet szolgálat. Tanárai őt is ebben a szellemben nevelték, ezt ő hibátlanul adta tovább. Vallotta: „... *a művészet számomra anyanyelvem, magyarságom vállalásának formája.* [...]”

1 Születésnapodra 2016. 84. Poór Ferenc.

2 A 75 éves Mözsi Szabó István jubileumi kiállításai 2002. 1.

3 A 75 éves Mözsi Szabó István jubileumi kiállításai 2002. 1.

a művészet számomra igazságkeresés és ezen igazságok, felismerések közlésének kényszere. Ha pedig a művésznek közlendője van az emberek számára, keresse meg kellő alázattal azt a jelzőrendszert, amelynek segítségével közlendőjét az emberek megérteni képesek [...]. Kár, hogy a művészek – általában – szeretnek megfélekedni arról, hogy tanítani is kötelesség.”⁴
Íme, egy tökéletes ars poetica.

A művészelőlt a fentiek figyelembevételével szerzett először rajztanári diplomát. Ugyanitt, a képzőművészeti szabadakadémián, Rudnay Gyula tanítványaként végzett és 1948-ban felvételt nyert a Képzőművészeti Főiskolára. Egyidejűleg NÉKOSZ-kollégistává is vált a Derkovits Gyula Művészeti Akadémián. A főiskolán a Szőnyi, Barcsay, Domanovszky hármas tanítványa lett.

1951 és 1963 között Tolna megyében tevékenykedett rajztanárként (Bogyiszló, Szekszárd, Decs). Innen Fóttra helyezik át mint a Gyermekváros képzőművészeti vezetőjét.

Mözi Szabó István:
Önarckép, köszönettel

képei természetelvűek, festői nyelvezete inkább az Alföldhöz kapcsolja. Színeit az élénkség, témaválasztását magyarságtudata hatja át.

A visszaemlékezők két speciális témakört tartanak említésre, kiemelésre méltónak. A festő „Erdélyben kóborolt”. Az időpont már akkor volt, amikor a falurombolás is szóba

4 A 75 éves Mőzi Szabó István jubileumi kiállításai 2002. 1.

került. Mözsi Szabó István végigjárta a kijelölt falvakat, és a templomokat lerajzolta, majd hazajöve azokat nagyon szép képekben lefestette. Erdélyben – a földrajzi adottságuk miatt – a templomokat kötelező módon (az ellenség könnyebb megfigyelése és észrevétele miatt) a terület legmagasabb pontjára építették („Vigyázó tornyok” – így nevezte el a templomtornyokat a paraszti lakosság.). A művész ezeket a rajzokat farostlemezeken megfestette, amelyekből több mint 40 készült, bár rajz formában többet is megörökített a művész.

A másik, amit kiemelésre érdemesnek tartunk: a *hálaportré* (saját elnevezés!). A művész elhatározta, hogy megörökíti két csoportképen azok portréját, akik művészi fejlődésére pozitív hatással voltak (természetesen nem csak festőkről van szó, hanem azok alkotásairól is (Ásító inas stb.). *Önarckép, köszönettel* címmel két vászonra fértek csak rá. Ez az 55 arckép hatalmas munkával készült el és a szerző 70. születésnapjának megünneplése alkalmából került a nyilvánosság elé 1997-ben.

Az alkotóművész különösen kedvelt témái: indítás (még a bajai főiskolán) egy kiváló *Önarckép*; családi képek (*Apám, anyám balladája*); a paraszti élet hétköznapijai (*Betlehemesek, Disznóölés Mözsön, A marokszedő*); barátok portréja (*Andrásfalvy Bertalan, Féja Géza, Martin György, Kallós Zoltán*); Erdély hatása és szeretete (*Virágének, Dunának-Oltanak, Templomsorozat*); tiszteletadás az elődöknek (*Mester és tanítványai, És ki viszi át?, Tejtéstvérek stb.*). Leginkább ezek a képek ragadják meg a tárlatlátogatót a festőművész 90 alkotásból álló életművéből.

Művészetét a környezete megértette és befogadta. Számos kitüntetést kapott: *Babits-plakett* (1987); *Tolna Megyei Tanács Alkotói Díj* (1989); *Babits Mihály Alkotói Díj* (1997); *A Tolna megyei művészetért* (2000); *Tolna Városért Díj* (2003); *Csokonai Alkotói Díj* (2004); *A Magyar Kultúra Lovagja* (2009).

Megismerését tisztelőinek emléksorai is méltó módon példázzák abban a kötetben, amely a művész 90. születésnapjára látott napvilágot. Andrásfalvy Bertalan így írt róla: „Hivatása lett a jövő szolgálata a hagyomány felélesztésével, [...] magyarságom igazi tanítója volt nekem és sokunknak.”⁵ Egyik legfőbb tisztelője, Fábíán Gyula így méltatja: „Nemzet-hűség, ország-gazdagítás, jövőnknek szóló összegzés együtt az a nagy örökség, amely ránk marad ...”⁶ Hajdnavolt iskolatársa, az ismert művész, Szurcsik János így summázta véleményét: „Életemden át a történelmi múltunk hagyományainak, paraszti kultúránknak, népünk mesterségeinek és szokásvilágának sikeres megörökítője, megőrzője voltál és maradtál piktorként, tanárként rendületlenül.”⁷ „Ámulattal hallgattam szavait, megtestesülni látom a magyarságába kapaszkodó szerelmes embert” – így emlékezett jóbarátja, Szabadi Mihály.⁸ Hétköznapi hazaszeretetéről tanúskodnak Fábíán Gyula tisztelgő szavai: „Tőled tanulhattunk: magyarnak lenni áldozatvállalás, de sohasem látványosan, hanem azzal a ki nem mondott tudattal, hogy áldozatvállalás nélkül nem születhet tartalmas jövő.”⁹ A művész példaadásával azonosulni tudnak a honismeret elkötelezettjei is.

„Az emberélet megmérői nem az évszámok, hanem az alkotások” – vallotta a művész.¹⁰ Alkotómunkájának elismerésével és megbecsülésével a tisztelői is igazolják hitvallásának érvényességét.

Gesztesi Tamás-Zsámboki Árpád

5 Születésnapodra 2016. 69.

6 Születésnapodra 2016. 72.

7 Születésnapodra 2016. 88.

8 Születésnapodra 2016. 86.

9 Születésnapodra 2016. 72.

10 A 70 éves Mözsi Szabó István jubileumi kiállítása 1997. 1.

Felhasznált irodalom. A 70 éves Mőzsi Szabó István kiállítása. (Katalógus). Szekszárd, 1997; A 75 éves Mőzsi Szabó István jubileumi kiállítása. (Katalógus). Szekszárd, 2002; *Pogány Gábor–Dr. Szij Rezső–Tasnádi Attila: Mővészéletrajzok. Kortárs magyar képzőmővészek.* Bp., é. n. 199.; Polgármustra. 150 szekszárdi arcképvázlat. Szerk.: *Szepesi László–Wessely Gábor.* Szekszárd, 2012. 61–62.; *Sas Erzsébet: Kávéházi randevők.* Szekszárd, 2007. 297–299.; *Szabó Ernő: Bor, ecset és fakanál.* Szekszárd, 2002. 26–27.; *Szekeres Zsuzsanna: Iskola a Sárköz szívében. A decsi iskola története 1561-től 2006-ig.* Szekszárd, 2007; Szekszárdi tárlat '74. A Tolna megyében élő és elszármazott képzőmővészek közös kiállítása. (Katalógus). Szekszárd, 1974; Szekszárdi tárlat '76. A Tolna megyében élő és elszármazott mővészek közös kiállítása. (Katalógus). Szekszárd, 1976; Születésnapodra. Szerk.: *Mőzsi Szabó Istvánné–Rühl Gizella.* Szekszárd, 2016; *Wessely Gábor: Polgárpartyan.* 20 arc, 200 kérdés, 2000-ben. Tolna, 2000. 27–29.

Emlékezés dr. Simor Ferencnére

2019. október 24-én eltávozott közülünk súlyos, hosszan tartó betegség után dr. Simor Ferencné, született Bokody Éva tagtársunk, a Baranya Honismereti Egyesület volt vezetőségi tagja. Szeretett Éva néninket, Évát nagy részvéttel, a gyászszertartáson megszámlálhatatlan résztvevővel temettük el 2019. november 6-án a siklósi temetőben. A szertartást Cains-Lengyel Henriett evangélikus lelkész végezte, akinek a hozzájárulásával – néhány kiegészítéssel – idézem dr. Simor Ferencné életút ismertetőjét.

Budapesten, 1930. december 14-én született. Édesapja, Bokody Gyula gépészmőnök volt, aki éveken át főmőnökként vezette az ajkai erőművet. Édesanyja, Székely Ilona felsőfokú iparmővészeti iskolát végzett, aki feleségként, családayaként is alkotó ember maradt.

Dr. Simor Ferencné

Bátyjának az 1945-ös székesfehérvári harcok folyamán történt elvesztése után, a családját ért sorozatos tragédiák következtében ő maga – 14 éves gyermeklányként – egyszerre vált felelős felnőtté, édesanyja legfőbb támaszává, egyben húgának is gyámolítójává.

Tanulmányait a Maglódi úti Mezőgazdasági Középiszkola elvégzése után a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen folytatta. Itt szerzett agrármőnöki diplomát. Egyik nagy példaképe Tessedik Sámuel evangélikus lelkész és mezőgazdász, korának kimagasló egyénisége volt. Az ő mentalitását átvéve a „*tanítva segíteni*” szándék vezérelte mindenkor. Egész életpályája e cél felé irányult. Hivatása mellett párvalasztása is vidékre vonzotta a főváros helyett. 1956-ban kötött házasságot dr. Simor Ferenc állatorvossal. Házasságukból 4 gyermek született. A pályakezdés mohácsi-szigeti éveitől 1961-ben kerültek Siklószra, s itt vert gyökeret az életük. Itt bontakozott ki az ő tehetsége is, s mutatkozott meg elszántsága, páratlan munkabírása, a válsztott ügy iránti elkötelezettsége.

Időközben kitűnt a néprajz iránti érdeklődése, fogékonysága is. Az 1970-es évek elején aktív gyűjtőmunkához látott. Felismerte, hogy a Drávaszög néprajzi vonatkozásban szinte fehér folt, ellentétben az Ormánsággal. Ez készítette őt arra, hogy megismerje és megismeresse e jelentős néprajzi tájat, a Külső-Drávaszöveget, amelynek Siklós a központja. A gyűjtés legfontosabb célja a néprajzi értékek közkinccsé tétele volt; hogy ebben a népcsoportban élők meglássák saját értékeiket egy kis múzeumban összegyűjtve, ezzel is segítve őket önbecsülésükben, a helyes önértékelésben. Ennek szolgálatában munkálkodott mindvégig fáradhatatlanul férjével és lányával együtt, aminek eredményeként jött létre a Nagytótfalui Tájház, ami kiállítások, falunapok, nemzeti ünnepek, kézművestáborok kedvelt színhelye lett. A 23 éven át tartott, általa szervezett kézműves nyári táborok során volt olyan év, hogy 75 fiatal is tanulta a szövést, nemezelést, fafaragást, és mindezek mellett naponta néprajzi előadásokat is hallhattak tőle.

Kutatásai során a Drávaszög néprajzát, főként szövekkultúráját próbálta megismerni, megismertetni, és erről egy országos díjjal elismert tanulmányt is megjelentetett. Társ-szerzőként *Baranya konyhája* címen megjelent könyvben a magyar konyha részt írta meg.

Munkásságát 2008-ban *A Magyar Kultúra Lovagja* címmel is elismerték. Hosszú időn keresztül aktív tagja, majd vezetőségi tagja volt a Baranya Honismereti Egyesületnek. Ezenkívül tagja volt még a Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Körnek, a Pulszky Társaságnak, a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Magyarországi Tájházak Szövetségének. Egyházi vonalon pedig egyik motorja, mozgatója volt a siklósi evangélikus gyülekezet életének. Egy időszakon keresztül tagja volt az Evangélikus Egyház Zsinatának. Ő mint evangélikus val-lású békítette össze a nagytótfalusi reformátusokat a katolikusokkal, és ezáltal vált lehető-vé, hogy a református templomban a katolikus vallásúak is megtarthassák szentmiséjüket.

Családi élete is példás volt. Áldás és ajándék, ahogy a gyászértesítésén is olvashattuk. Példát nyújtott mindazoknak, akik hosszabb-rövidebb ideig részesei lehettek életének.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Budai Györgyné

Aki mindig az igazságot kereste

Id. Gyüszti László (1929–2019)

Életének 90. esztendejében, 2019. december 19-én elhunyt Tatabánya és Komárom-Esz-tergom megye egyik jelentős helytörténésze, id. Gyüszti László. Úgy távozott el közülünk, ahogy egész életét élte, szinte észrevétlenül, csendben, ugyanakkor mégis jelentős nyomot hagyva maga után.

Közel ötvenesztendő ismeretség kötött össze bennünket, de csak itt és most, az életének főbb állomásait jelző tényeket összegyűjtve derült ki számomra is, hogy milyen, esemé-nyekben gazdag életút állt mögöttem. Életem egy egészen korai szakaszában találkoztunk, ugyanis felesége és az én édesanyám egy munkahelyen dolgozott. Évtizedeken át egy kör-nyéken laktunk, garázsaink is egymás közelében voltak, sőt, közel harminc éven át a tőle „örökölt” íróasztalon készítettem el először iskolai feladataimat, majd pedig írtam meg első helytörténeti munkáimat. Az elmúlt években is számtalanszor találkoztunk, de számomra

mindvégig az a halk szavú, csillogó tekintetű és érdeklődő Gyüszí Laci bácsi maradt, akit gyermekként megismertem. Talán temetésén nem véletlenül mondta az őt búcsúztató lelkes, hogy kilenc évtizednyi életében mindvégig megmaradt és meg tudott maradni alázatosnak és szerénynek, hiszen ő valóban ilyen volt.

Id. Gyüszí László

kal később hadifogságba is került. Amikor a háború befejezését követően egy jómódú passauai család felkínálta neki a továbbtanulás lehetőségét, ő inkább a hazatérés mellett döntött. Itthon újból az etei földeken dolgozott, majd amikor hírt vette annak, hogy Esztergomban a tehetséges fiatalok számára népi kollégium alakul, összecsomagolt és útnak indult, hogy régóta dédelgetett álmát valóra váltsa. Budapesten sikeres érettségi vizsgát tett, majd 1950-ben beiratkozott az ELTE magyar–történelem szakára, amelyet 1954-ben be is fejezett.

A felsőoktatásban eltöltött évek alatt meg kellett küzdenie azzal, hogy a jövőbeni életére hatással lévő személyek világnézete nem minden esetben állt összhangban az általa képviselt értékekkel. Amikor egy alkalommal az egyik szemináriumi vitán szembeszállt a Németh László egyik írását szélsőségesnek minősítő tanárával, akkor ezzel egyidejűleg az egyetemről való kizárás eshetőségét is elfogadta. Ezen ominózus eset után ugyan továbbra is az egyetemen maradhatott, de a vezetőség tagjai ezt követően már minden lépését figyelemmel kísérték. Pályakezdő diplomásként a tatai gimnáziumban szeretett volna elhelyezkedni, de mivel jelentkezését elutasították, ezért a *Komárom Megyei Dolgozók Lapjánál* elvállalta a kulturális rovat vezetését. Mindeközben az irodalom iránti szeretete is megmaradt, sorra írta és jelentette meg verseit egészen addig a pillanatig, amíg felettesei egy újabb válaszut elé nem állították. Miután az ifjú költő nem volt hajlandó az igazságot leplezni kívánó, ún. pártos verseket írni, ezért úgy döntött, hogy inkább felhagy munkái

publikálásával és ezt követően már csak íróasztala fiókja számára írta műveit, amelyek megjelentetésére még néhány évtizedet várnia kellett.

A kulturális témájú cikkek írójaként ismert és elismert újságíró ritkán tévedt a politika világába és a lap szerkesztői is kínosan ügyeltek arra, hogy lehetőség szerint ne adjanak megbízást e területhez kapcsolódó munkák készítésére. Ez a hallgatólagos megállapodás egészen az 1956-os forradalom kitöréséig fennmaradhatott, ám ezt követően sorra jelentek meg a szabadságharc eseményeiről szóló tudósításai és nem utolsósorban az igazságot elferdítő híreket cáfoló cikkei. A felkelőkhöz csatlakozó fiatalember szemtanúja volt valamennyi helyi történésnek, és tárgyilagos híradásaival folyamatosan tájékoztatta a lap olvasóit. 1956. november 4-e után, ameddig csak lehetett, kiállt a forradalom vívmányai mellett, majd amikor ezt már nem tehetette, *Figyelő* néven önálló újságot indított. A szabadságharc leverését követően hosszú hallgatásra, és egyben távozásra kényszerítették.

1957 és 1960 között az egyik oroszlányi általános iskolában vállalt munkát, majd pedig három esztendő telt el a Tatabányához közeli Vértesszőlős kisiskolásai között. A szilencium leteltét követően, 1963-ban felvételt nyert az akkor induló tatabányai Közgazdasági Szakközépiskola tanári karába, amelynek egészen 1989-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig tagja maradt. 1988-ban megírta a fennállása 25. évfordulóját ünneplő intézmény történetét és javaslata alapján az iskola ebben az esztendőben felvette az egykori pénzügyminiszter, Kossuth Lajos nevét.

Az 1960-as évek második felében kezdett hozzá a szűkebb és tágabb pátriájára vonatkozó helytörténeti források feltáráshoz, majd pedig ezek feldolgozásához. Ettől a pillanattól kezdődően élete szerves részévé vált – a tanítás mellett – a rendszeres tudományos kutatómunka folytatása, és sorra jelentek meg írásai az *Agrártörténeti Szemle*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Valóság*, a *Múzeumbarát*, a *Honismeret*, a *Limes*, a *Hitel*, valamint az *Új Forrás* hasábjain. Jó pedagógusként fontosnak tartotta, hogy tudását megossza a helytörténet iránt érdeklődő helyi lakosokkal is. Ennek jegyében születtek meg rövidebb lélegzetű írásai a megyei és a városi lapokban (*24 Óra*, *Itthon*, *Városunk Tatabánya*, *A Mi Tatabányánk*), amelyekben mindig felhívta az olvasók figyelmét arra is, hogy Tatabánya története nem a szénbányászat megindulásával kezdődött, hanem e téren fontos megismerkedni a várost alkotó három község, Alsógalla, Bánhida és Felsőgalla évszázados múltjával is.

Publikációs listájában több mint száz tétel szerepel, amelyeket áttekintve némi képet alkothatunk arról is, hogy szerzőként mely kérdések foglalkoztatták a leginkább. Írásaiban rendre visszaköszönnek a megye kistelepüléseit (Csép, Császár, Ete, Kömlőd) bemutató munkák, s nem nehéz észrevennünk, hogy ezekben mindig feltűnnek a mezőgazdasághoz kapcsolódó témakörök (pl. a jobbágyok helyzete, a jobbágyfelszabadítás, tagosítás stb.), amelyek mögött felsejlik személyes érintettsége és tükröződnek tapasztalatai is. Iskola-, művelődés- és egyháztörténeti tanulmányai pedig azt mutatják, hogy igazán soha nem tudott, de nem is akart az oktatás világától és református hitétől eltávolodni, még akkor sem, ha erre külső tényezők rákényszerítették. Helytörténészként számára az igazi áttörést a rendszerváltozás jelentette, amikor immáron nyugdíjasként szabadon írhatott olyan kérdésekről is, amelyekre korábban nem volt lehetősége. Ő volt az, aki személyes élményeire és levéltári dokumentumokra alapozva elsőként foglalta össze az 1956-os forradalom helyi eseményeit. A három kiadást is megért munkájában nemcsak a forradalom napjaiban készített jegyzetei, hanem a fiókban lapuló versei is megjelenhettek, és elsőként állított emléket a tatabányai áldozatoknak is.

Állandó szerzője volt a József Attila Megyei (és Városi) Könyvtár évkönyveinek és több önálló kötete is megjelent Oroszlány és Tatabánya történetéről. A megyeszékhelyre vo-

natkozó levéltári források felhasználásával kétkötetes olvasókönyvet szerkesztett, amelyet jó szívvel ajánlott a helytörténeti kérdések iránt érdeklődő pedagógusok számára, mert fontosnak tartotta, hogy a jövő generációja is megismerkedjen lakóhelye múltjával. Legutolsó könyve 2017-ben jelent meg *Tatabányai krónika* címmel, amelyben a korábbi években publikált rövidebb írásait tette közzé.

Pedagógusi és helytörténeti munkásságát több alkalommal és több fórumon is elismerték. 1976-ban a NÉKOSZ Emlékplakett, majd a Kiváló Munkáért kitüntetés (1979), a Kiváló Pedagógus kitüntető cím (1988), a Pedagógiai Szolgálatért Érdemérem (1990), az Ezüst Turul Díj (1998), a Honismereti Munkáért Emlékérem (1999), a Komárom-Esztergom Megyéért Díj (2002), a Tatabánya Megyei Jogú Város Díszpolgára cím (2008) birtokosa, valamint Komárom-Esztergom Megye Prima Díjasa (2008) is volt.

A megyei honismereti egyesület egykori (1990–1995) elnökétől hozzátartozói, barátai, ismerősei, a város vezetői és volt tanítványai 2020. január 7-én búcsúztak el a tatabányai Újtelepi temetőben. Földi maradványainak elhelyezését a *Gaudeamus igitur...* kezdetű ének kísérte, jelezve azt, hogy nemcsak egy kiváló helytörténész, hanem egy remek pedagógus is eltávozott közülünk.

Simonik Péter

HÍREK

XIX. századi felvétel Zalaegerszeg piacteréről. Az eddigi legkorábbi, Zalaegerszeg XIX. századi piacteréről készült dagerrotípiát találta meg a Francia Fotográfiai Társaság gyűjteményében a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának főmuzeológusa. A lemezén található ötvösjegy alapján legkorábban 1845-ben készülhetett – közölte Fisli Éva, aki tavaly ősszel Párizsban folytatta a Történeti Fényképtár évek óta tartó fotóhungarika-kutatását. Az eredeti, jó állapotban lévő – 8,1x10,7 centiméter – dagerrotípiás sarkában látható feliraton nagyítás után az „Anisits Pál vegyeskereskedése” cím vált olvashatóvá. Anisits Pál az anyakönyvi adatok alapján 1843 és 1856 között tevékenykedett kalmárként Zalaegerszegen. A korabeli zalaegerszegi térkép szerint a dagerrotípiát az ismeretlen fotográfus egy napos őszi vagy kora tavaszi piacnapon készítette az egykori Arany Bárány fogadó ablakából. (MTI)

Mátraverebély–Szentkút – nemzeti emlékhely. A Nógrád megyei zarándokhely, Mátraverebély–Szentkút is bekerült Magyarország nemzeti emlékhelyeinek előkelő csoportjába, többek között az egri vár, a Pannonhalmi Bencés Főapátság, a nagycenki Széchenyi-kastély és a Debreceni Református Nagytemplom mellé. A népszerű búcsújáráhely, ahol évente kétszázezer látogató is megfordul, az elmúlt hónapok alatt is fejlődött: félig elkészült a Csend Háza, mely egy télen is fűtött, elcsendesedésre alkalmas helyként működik majd ez év végétől. Szintén épül a szállások előtti fedett foglalkoztató, mely esős időben is helyet adhat csoportfoglalkozásoknak; a nagy parkolót lezáró kerítés, valamint a templom új, festett ablakainak egy része is elkészült. (Magyar Nemzet, 2020. jún. 6.)

KÖNYVESPOLC

HA FEHÉR ZOLTÁN, AKKOR BÁTYA – HA BÁTYA, AKKOR FEHÉR ZOLTÁN

Így forr össze a 'hely' értelemben használt latin *local* szó és a 'hon' értelmű, ugyancsak latin *patria* kifejezés és lesz belőle *lokálpatrióta*, mint amilyen a Bács-Kiskun megyei Bátyán élő, főiskolai tanárságából nyugdíjba ment dr. Fehér Zoltán. Akinek több mint fél évszázados néprajzi és honismereti munkássága eredményeként a település „a térség néprajzilag talán legjobban feltárt falujává vált” – írja a könyv ajánlásában Harangozóné Tordi Mária, a szerző tisztelője és bizonyos értelemben mecénása. Fehér Zoltán tanár úr nem véletlenül, hanem – hogy úgy mondjam – „előre megfontolt szándékkal” lett önkéntes néprajzgyűjtő, majd Bátya és térsége néprajzkutatója, hogy aztán kenyérkereső és magánszorgalmú munkásságával immár több mint kétharmad évszázada szolgálja választott népe sorsának, „életrajzának” jobb megismerését, közkinccsé tételét.

Már a Bevezetésben leszögezi – Barabás Jenő néprajzprofesszort idézve –, hogy „A népi építészet emlékei a magyar múltnak ugyanolyan szerves tartozékai, mint a várak, a kastélyok, paloták, azzal a különbséggel, hogy személyes kapcsolatunk az előbbiekhöz erősebb lehet.” Fehér Zoltánnak nem ez az első könyve Bátya hagyományos kultúrájáról. Csupán ennek a műnek korántsem teljes életművet bemutató bibliográfiájából is érzékelhető, hogy foglalkozott már a község történelmével – életrajzával –, településszerkezetével, oktatástörténetével, közbirtokosságával, paprikatermesztésével és -kereskedelmével, néphitével, népzenejével, népmeséivel, paraszti önéletírásaival, etnikai identitásával – hogy csak a legfontosabb témaköröket említsem –, s még ott vannak

a bányai vallástörténetet, jeles napi szokásokat, földrajzi neveket, történeti mondákat bemutató, megjelenésre váró kéziratai. A Jászságban született, de már az 1950-es évek elejétől Bátyán élő szerző életművében – mint a címben utalok rá – neve és faluja elválaszthatatlanul összefonódott.

Maga a könyv két nagyobb részre oszlik, egyharmada a települést, kétharmada az építészetét mutatja be, mégpedig a lehető legrészletesebben. Az első részben olvashatunk a táj természeti és társadalmi jellemzőiről,

a faluképet is befolyásoló paprikatermesztésről és a paprikaőrléssel is foglalkozó hajómalomokról. A településre jellemző belterületet alapvetően a térszintek és az erőteljesen változó vizek alakították, de jelentős szerepet kaptak a különböző háborúk s

az árvizek mellett a tűzvészek is. A török megszállás, majd a kuruc-labanc háborúskodások következtében az el- és az idemenekülő magyar és rác népesség migrációs jelenségei is formálták Bátya etnikailag vegyes kultúrájú népességének hagyományos rendjét. Bárth János felismerése szerint: „A török kor végét megélő falvak és kismezővárosok magyar népessége nem mindig lakott folyamatosan egy helyben, inkább azt mondhatjuk, hogy ezek a nehéz sorsú magyarok a falujuk környékén elterülő tájban voltak kontinuusok.”

A múltban érvényesülő településformáló erők számbavétele során a szerző bemutatja a táj Árpád-korra jellemző aprófalvas jellegét, amelynek 81 lakott helyéből napjainkra már csak 19 (23 %) maradt. Kiemeli, hogy az idők folyamán a Balkánról idemene-

kült *rác népesség* etnikai elszigeteltségében számos archaikus vonást őrzött meg, ami etnográfiai szempontból jelentős értéket jelent. A táj, s benne különösképpen Bátya másik jellegzetessége a *paprikatermesztés*, amiről a gyermekkorában idekerült és helyi értelmiségivé vált szerző a néprajzgyűjtő szemével ad igen részletes és hiteles képet, hiszen maga is tevékenyen művelte ezt a sajátosságos belterjes ágazatot. Az ízig-vérig helytörténeti szemléletű szerző jó helyi tájékozottságával, térben és időben egyaránt érvényesülő otthonosságával a sokfelől összegyűjtött, sokszor töredékes adatokból viszonylag egységes képet rajzol a település határában megvalósuló gazdasági tevékenységről.

Fehér Zoltán alapos és a hagyományra épülő helyismerete lehetővé teszi, hogy szimpatikus módon számos gondolatot vessen fel, amivel – mintegy önmagát is szöktetve – további kutatásokra serkenti az ilyesmire fogékony érdeklődésű honismereti tájékozódást. Ennek kiteljesedését szolgálják a tájra vonatkozó megállapításai. Amit az irtások révén szerezhető kaszálók, majd szántók gyakorlatáról ír, az egész Kárpát-medence tájformálására jellemző volt. Bátya és általában a Duna bal partjának természeti adottságai és az ahhoz igazodó emberi tevékenységek nagymértékben hasonlatosak voltak a jobb parti, tolnai Sárköznél megfigyelhetőkhöz, így Fehér Zoltán tájtörténeti kutatásai jól kapcsolódnak Andrásfalvy Bertalan jobb parti megfigyeléseihez, még ha ezeket a párhuzamokat a szerző nem is aknáztá ki teljes mértékben.

A könyv másik, mintegy kétharmadnyi része a *település népi építészetével* foglalkozik, rendkívül alaposan. Fehér Zoltán a téma feldolgozása során nagy súlyt helyez a hagyományos rend bemutatására. Eszerint „*a felépülő hajléknak olyannak kellett lennie, amelyet a hagyomány az igényeknek megfelelően évszázadok alatt kialakított*”. Mert „*a hagyomány és célszerűség azt is szabályozta, hogy hol lehet végezni az egyes tevékenysé-*

geket”. Így a falusi parasztház ideálisan valósítja meg a lakóhely és a munkahely egységét.

Sajátos módon Fehér Zoltán nem a lakóházzal kezdi és a különféle melléképületekkel végzi Bátya népi építészetének bemutatását, hanem az udvarral – ami a hagyományos parasztvilágban nem dísz, hanem munkahely –, aminek begyöpösödése náluk a gazda lustaságát, vagy betegességét jelzi, bár ez az értékrend nem fogadható el mindenhol – például Gyimesben sem –, de Bátya éghajlati viszonyai között nyilván mérvadó. Az udvar és építményei: *kerítés, kapu, nyári konyha, füstölő, istálló, pajta, szín, fészter, ólak, polyvás, kút* és a többi mellett a paprikatermesztés és -feldolgozás szempontjából különösképpen fontos a *szárrító*, ahol olyan műveletek történnek, mint a *pihentetés*, a *mosás*, a *szikkasztás*, aztán a *döngölés*, ami után a paprikaörlő malomba kerül az anyag. Ez után tér át a szerző a *lakóház* ismertetésére, bemutatva számos sajátos jelenségét, mint az örökhagyó lakáshasználatra vonatkozó végrendelkezésének szokását, a tisztaszoba speciális funkcióit, a földön szülés emlékeit. Majd következik a különböző épületrészek a *konyha*, a *kamra*, a *tornác* és a *csorgó* tárgyalása. Ezt követően foglalkozik a különböző épületrészek és épületelemek létesítésével, az árvizek túlélésére szolgáló *paticsfal* jelentőségével és a sokszor fontos néprajzi értékeket rejtő *padlásokkal*, sajnos meglehetősen szűkszavúan az *oromfalakkal*, s azok díszítő motívumaival, valamint a paraszti épületek fűtésére való *kemencék* különböző fajtáival és a hozzájuk tartozó *kéményekkel*, továbbá a hagyományos *nyílászárókkal* és *bútorokkal* és más berendezési tárgyakkal.

Végezetül a könyv két különös értékére hívnám fel a *Honismeret* olvasóinak figyelmét. Fehér Zoltán a Bátya települését és építészetét bemutató könyvében a tárgyi anyaggal azonos jelentőséget kap a témakör szellemi vetülete, vagyis a házzal és használatával kapcsolatos *hiedelmek világa*. Sőt,

esetenként úgy tűnik, mintha ez a szféra nagyobb figyelmet kapna, amin – ismerve a szerző eddigi munkásságát és érdeklődését – nem is csodálkozhatunk, hiszen föltétlenül hozzájárul témája feldolgozásának teljességéhez. A másik jelenség, amire érdemes felhívni a figyelmet, a képek gazdagsága és dokumentációs értéke. Összesen 537 kép és rajzot találunk a 290 oldalas műben, tehát oldalanként csaknem kettőt. A képek méretét olykor sajnálatosan kicsinek érezzük, aminek oka egyrészt nyilván pénzügyi, a hellyel való takarékoskodás, másrészt bizonyára a nagyítás lehetőségének korlátozottsága. Mindez azonban nem csökkenti a képanyag értékét. Jelentős hányaduk készítésének ideje (2015) pedig azt jelzi, hogy napjainkban is számos lehetőség nyílik a néprajzi és helytörténeti szempontból oly fontos fényképes dokumentáció készítésére.

Sokszor emlegetjük: a honismereti mozgalom fő célja, hogy *otthon érezzük magunkat* lakóhelyünkön, szülőföldünkön, vagyis a hazánkban. Fehér Zoltán könyve éppen ezt az *otthonosságot* szolgálja tárgyszerűen és eszmeiségében is. Hozzásegít, hogy Bátya és környékének lakói minél otthonosabbak legyenek. Ezt a célt szolgálhatja a könyv végén található horvát nyelvű összefoglaló is. Az olvasó úgy érezheti, mint ha egy szépen és jól, célszerűen berendezett helyre, otthonba került volna, ahol a gazda és a gazdasszony mindennek ismeri a helyét, s ha valamire szüksége van, tudja hová nyúljon. Fehér Zoltán olykor költői átéléssel ötvözi a hagyomány szellemiségét a dokumentumok értékeivel. Örömmel fedezi fel és mutatja meg azokat a jelenségeket és összefüggéseket, amikhez a sokszor töredékes írásos adatok a népi emlékezés hitelességét igazolják. Reméljük, hogy könyve ösztönzésül szolgál más települések, kistájak hagyományos építészetének feldolgozására olyan néprajzi gyűjtők számára is, akik jelentősebb nyersanyaggal rendelkeznek, s lélekben már készülődnek a végleges feldolgozásra.

(Fehér Zoltán: Bátya települése és népi építésze. Kalocsai Múzeumi Értekezések 18. Szerk.: Romsics Imre. Kalocsa, 2017. 296 oldal)

Halász Péter

EGY EGYETEM FÉL ÉVSZÁZADA KÉT KÖTETBEN

Az ötvenedik betöltött esztendő olyan ünneplés esemény, szimbolikus mérföldkő az ember életében, mely sokakat egy pillanatnyi megállásra, az emlékek felidézésére, számvetésre, a jövőbeli célok és tervek megfogalmazására készítet. Nincs ez másképp egy felsőoktatási intézmény esetében sem, különösen, ha az a fél évszázad során olyan színes, mozgalmas és dinamikus fejlődést mutató pályáivet járt be, mint a győri Széchenyi István Egyetem. A jeles évforduló alkalmából két, rendkívül szép kiállítás, az egyetem hagyományaihoz és szellemiségéhez méltó mű látott napvilágot a közelmúltban.

Honvári János munkájában – öt fejezetben – magas szintű tudományos igényességgel az intézmény történetéről ír. A köszöntőben dr. Földesi Péter rektor gondolataival találkozhatunk, aki szerint „*a modern, 20. századi Győr gazdaság- és társadalomtörténetében az egyetem létesítésének ügye mozgósító erőként szerepelt*”. Összességben úgy látja, hogy „*ötven évünk egy sikeres – győri – modell kialakításáról, az együttműködésről, a köz iránti felelősségünkről, képzéseink fejlesztéséről szól*”.

Hogy az olvasó teljes képet kaphasson az egyetemmé válás rögös és hosszadalmas útjáról, buktatóiról, valamint hogy az egész folyamatot az egyes korszakok politikai,

gazdasági és társadalmi kontextusában értékelje, a szerző kicsit távolabbról, a XVII. század elejétől, az akadémiai korszaktól indít. Részletesen szól a jezsuita rend Győrben történt oktatási szerepvállalásáról, a felvilágosult abszolutista uralkodók rendeleteinek, valamint a fontosabb történelmi események (pl. a Napóleoni háborúk, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, a kiegyezés) győri jogakadémiára gyakorolt hatásairól. A sorozatos nehézségek és változások (pl. az intézmény el-, majd visszaköltöztetése) ellenére az oktatás színvonala az 1892-es megszűnésig folyamatosan igen magas volt, több kiváló, később országos hírnevet szerző tudós tanár tanított a főtanodában. Az olvasó számos érdekes információval is gazdagodhat a fejezetből, hiszen többek között megtudhatja, hogy a tanintézet padjait koptatta Deák Ferenc, a dualizmus kori magyar politikai élet kiemelkedő személyisége és Kautz Gyula, a korszak kiváló közgazdásza is. Életművük előtti tisztelgésből és győri kötődésük miatt a Széchenyi István Egyetem egy-egy kara viseli a nevüket.

A második fejezetben a szerző felvázolja azt a rövid és különösebb erőfeszítések nélküli, így sikertelen „*harcot*”, melyet Győr azért folytatott, hogy a városban nyithassa meg kapuit az ország harmadik egyeteme. A hosszabban elnyúló törekvések a győri egyetem kialakítására a Horthy-korszakban voltak megfigyelhetők. Az olvasó számára láthatóvá és érthetővé válik, hogy mennyi egymással szembenálló érdek és akarat mentén kellett lavíroznia a városvezetésnek a cél elérése érdekében. A szaktárca ígérését már bírta a város a textilipari iskola főiskolává történő fejlesztésére, de a háborús készülődés, majd a háború közbeszólt. A második világháborút követően először az 1950-es évektől egy győri székhelyű könnyűipari műszaki egyetem terve kezdett körvonalazódni, majd a 60-as évektől már műszaki egyetemben gondolkodtak. Az elvetélt próbálkozások után a felsőfokú technikumból kinövő Közlekedési és Táv-

közlési Műszaki Főiskola 1968-as beindulásával Győr megvalósította hosszú ideje dédelgetett álmát, és bekerült a felsőoktatási intézménnyel rendelkező városok közé. Az intézmény a rendszerváltozásig jelentős fejlődésen, fejlesztésen ment keresztül a képzések, a hallgatói létszám, az infrastruktúra, és a tudományos kutatómunka területén egyaránt. Az egyetemmé válás gondolata az intézmény vezetőinek, valamint a város polgárai egy csoportjának fejében 1989-ben fogalmazódott meg újra. A szerző ismét kellő alaposítással kíséri végig az olvasót a folyamat meghatározó stációin, az első próbálkozásoktól kezdve az egyetemi szakok főiskolán történő megjelenésén keresztül egészen a 2002-es egyetemmé válásig.

Zárásképp az elmúlt bő másfél évtized minden területet (oktatás, kutatás, infrastruktúra stb.) felölölő dinamikus fejlődéséről kaphatunk képet. Honvári János 276 oldalas, szép borítójú munkája rendkívül bőszéges és sokszínű forrásanyagra (levéltár, újságok, monográfiák, tanulmányok) épül, jegyzetapparátusa alapos. A fényképek, térképek, tervrajzok és statisztikai táblázatok még szemléletesebbé és élvezetesebbé teszik a művet. A könyvet – a záró mellékletben – az egyetem egykori és mostani dolgozóinak névjegyzéke teszi teljessé. A munka a város és az egyetem története iránt érdeklődő laikus és szakmai közönség számára egyaránt jó szívvel ajánlható, de Magyarország oktatástörténetével foglalkozók is nagy haszonnal forgathatják.

Az *Akadémia – Főiskola – Egyetem* könyvsorozat második kötete Winkler Csaba szerkesztésében jelent meg az egyetem alapításának fél évszázados jubileumán. Ahogy dr. Filep Bálint kancellár és dr. Földesi Péter rektor köszöntőjében olvashatjuk: a műben „*a közelmúltat, az ezredforduló időszakának egyetemi éveit az objektív, tényyszerű szemléletre törekvés jegyében dokumentumok, tekintélyes egyetemi személyiségek bemutatásával jelenítjük meg*”. Ezt a célt a kötet hat fejezetben kívánja megvalósítani.

Az első fő rész előtt – érzékeltetve az olvasóval az egyetem szellemiségét, értékrendjét, főbb törekvéseit, jövőbeli fejlesztési terveit – dr. Földesi Péter rektorral 2018-ban készített interjút találhatjuk.

Ezt követően logikusan egymásra épülő cikkekben, beszámolóiban az egyetemre való válság végű fázisa, azaz az utolsó hat esztendő „ügyel” kapcsolatos szakmai és politikai „mozgásai” ismerhetők meg.

A kötet gerincét az az arcképcsarnok jelenti, mely több fejezeten keresztül a meghatározó egyetemi személyek gondolkodásába, mentalitásába, intézményhez fűződő kapcsolatába és tevékenységébe nyújt betekintést. Először az egyetem oktatói, vezetői kerülnek terítékre. A beszélgetésekből kitűnik, hogy mennyire sokszínű az intézmény dolgozóinak kara, mennyi kompetencia, minőség, tenni akarás, együttműködés, egy cél felé törekvés szükséges ahhoz, hogy a Széchenyi István Egyetem az lehessen, ami napjainkban, és meglegyen benne a folyamatos fejlődési potenciál.

Egy felsőoktatási intézményt egyértelműen minősítik az oktató és kutató munkatársai, dolgozói, de a külső támogatók nélkül nem tud igazán naggyá válni, előre lépni. Erre világít rá a kötet *Az egyetem barátaival* című része, melyben a politikai, gazdasági, kulturális, sport és egyházi szféra azon szereplőiről kap az olvasó tablót, akik az elmúlt évek, évtizedek során munkájukkal, döntéseikkel, tanácsaikkal folyamatosan a város és a felsőoktatási intézmény érdekében végezték tevékenységüket.

Az egyetem szellemisége az azonos című fejezetben kerül kibontásra, részben oktatókkal, részben sikeres hallgatókkal folytatott beszélgetések által. Az interjúkból egyértelműen kirajzolódik az egyetem egyik fontos célja és feladata, hogy minden lehetséges eszközzel segítse a hallgatókat a bennük rejlő tehetség és képességek minél teljesebb kibontakoztatásában.

A továbbiakban a bő másfél évtized gyarapodásának fontosabb eredményeit veszi a

szerkesztő lajstromba. A cikkekből, beszámolókból többek között kiderül, hogy az intézmény példaértékű infrastrukturális fejlesztést valósított meg, sokat ért el a nemzetköziesítés területén, valamint ösztöndíjaival, elismeréseivel mindvégig támogatja, motiválja a teljesítményt felmutató oktatóit, kutatóit és hallgatóit.

Az utolsó fő fejezetben az integráció főbb állomásairól kap áttekintést az olvasó.

A munkát a Széchenyi István Egyetem 2019-ben meghirdetett képzéseinek listája, valamint a nemzetközi felsőoktatási rangsorban elért minősítése zárja.

Az Egyetemi éveink a Széchenyi Alumni Magazinban megjelent, válogatott, aktualizált írások újra szerkesztett, olvasható könyve. A szerkesztő, Winkler Csaba gazdag egyetemtörténeti archívumából eddig kevésbé ismert tények, adatok is szerepelnek a műben. A 374 oldal terjedelmű munka színes és szemléletes képet nyújt a Széchenyi István Egyetem jelenkori történetéről, értékeiről, hagyományairól. A nagy méretű fotók egységes arculatúvá teszik a könyvet. A kötet bátran ajánlható az intézmény és a város minden polgára számára.

(*Honvári János*: Akadémia – Főiskola – Egyetem. 50 éves a Széchenyi István Egyetem. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2018. 276 oldal; Akadémia – Főiskola – Egyetem. Egyetemi éveink. 50 éves a Széchenyi István Egyetem. Szerk.: *Winkler Csaba*. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2019. 374 oldal)

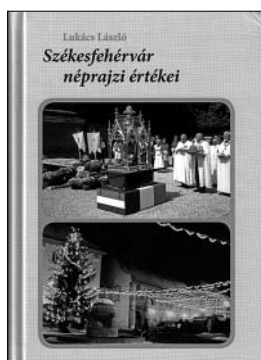
Varga Balázs

NÉPRAJZI ÉRTÉKEK SZÉKESFEHÉRVÁRON

Lukács László múzeumi szolgálatba lépésének 45. évfordulója alkalmából vaskos tanulmánykötet jelentetett meg Székesfehérvárral kapcsolatos néprajzi írásaiból. A Szent István Király Múzeumban megszakítás nélkül eltöltött szakmai életpálya

egyik jelentős termése ez a négyszáz oldalt meghaladó munka, amely a közölt tanulmányok tematikus rendbe sorolása révén szinte maradéktalanul megtestesíti Székesfehérvár néprajzi monográfiáját.

Lukács László muzeológusi tevékenysége, valamint a múzeum folyamatos jelenléte és aktív szerepe a város kulturális életében

indokolja, hogy a múzeumi vonatkozású témafeldolgozások mintegy keretbe foglalják a városnéprajzi és egyben honismereti tanulmányok sorát. Ennek megfelelően előljáróban az intézményi háttér megjelenítésével a néprajzi kutatások és a szakmai publikációk kedvező feltétele-

iről; a város néprajzi értékeinek történeti és településszerkezeti jellemzése alapján pedig az iparosság helyi jelentőségéről és tevékenységének sokrétűségéről, valamint a népszokások továbbéléséről ad áttekintést a szerző. Amint írja, a város néprajzi értékeinek felderítésével a *fehérváriság*, a fehérvári öntudat társadalomnéprajzi, néplélektani fogalmának összetevőire is szándékozik rávilágítani. Az intézményi kapcsolattrendszerben kiemelkedő jelentősége van a ciszterci gimnázium és a múzeum együttműködésének, ennek jegyében idézi meg több jeles személyiség szerepét Virág Benedektől Egyed Antalig, Vörösmartytól Wekerle Sándorig, külön megemlékezve Reguly Antalról, aki 1828–33 között tanult a székesfehérvári gimnáziumban.

A város néprajzi arculatát meghatározó kézművesség és iparosság vizsgálata alkotja az első nagy tematikai egységet. Kiindulásként a székesfehérvári iparosok nyelvi és kulturális problémáival ismerkedhetünk meg az elmúlt évszázadokban, a magyar és a német ajkú iparosság megtelepedési különbözőségeivel, a magyarosodás folyamatával,

amihez a közös római katolikus vallás is hozzájárult. A különböző iparágak sorában a késesség és a tarisnyakészítés tekinthető helyi sajátosságnak. A városi polgárság által őrzött népszokások általános értékelését követően a városrészekre tagolódott egyes iparágak szakmai és társadalmi szerepéről kapunk képet: elsőként a Palotavárosban működő csapók, szűrszabók és szűcsök, majd a tímárok, vargák és tobakosok egykori tevékenységéről. Terjedelmes tanulmány foglalkozik a híres *fehérvári bicska* készítésével és készítőivel, a mesterség továbbélésének változó formáival. Várostarténeti szempontból is jelentős mesterséget képviselt a székesfehérvári *csizmadiacéh*, amelynek az 1838-tól száz éven keresztül vezetett díszes mesterkönyvének színes lapjaiból is láthatunk mutatót.

Ugyancsak egykori jelentőségének megfelelő részletességgel foglalkozik Lukács László a *takácscéhek* tevékenységével és megyei megoszlásával. Amint utal rá, még a XX. század elején is ott dolgozott sok takács, ahol a XVIII–XIX. században takácscéh működött. Munkájukból jelentős gyűjteményt őriz a múzeum. Az intézmény különösen nevezetes darabja a *székesfehérvári vastuskó*, amely a hagyomány szerint a XVIII. században még a várkapu mellett állt, és a vándorló mesterlegények emlékszőget vertek bele. A várostörténeti szempontból jelentős iparágak ismertetését a céhes hagyományok továbbélésének szemléltetése követi: az egyházi körmenetekben szereplő céhzászlók, a céheket felváltó ipartestületek hagyományápolása, az iparos olvasóköri, dalárdák és színjátszó körök tevékenysége.

Székesfehérvár híres vásáraival kapcsolatban a szerző történeti aspektusból is vizsgálja a város török kiűzése után elnyert négy országosvásár-tartási jogának jelentőségét, rámutatva a különösen híressé vált ló- és marhavásárookra, a város iparosainak áruválasztékára, továbbá a gabona- és gyümölcsértékesítés jelentőségére. Amint a régi térképeken nyomon lehet követni az

egykori vásártereket, úgy a hetipiacok helyének és szerepének időbeli változását is, különösen a fazekas-, a búza-, a hal-, vagy a gyümölcs piac esetében. A hetivásárokn dolgozó iparosok, mint például a bognárok, kádárok, fazekasok, rézművesek, szítások, csizmadiák, kalaposok, kékfestők, szűcsök, szűrszabók, tarisznyások, késesek, rövid-árusok, piperecikkesek, bazárosok, valamint a hentések és pékek külön sorokban árusították termékeiket. Az iparossággal kapcsolatban szemléletes leírást olvashatunk a külvárosok népi építészetéről, a jobbára iparosok által lakott utcásorokról, a Palotaváros vagy Rác utca sajátos városképi hangulatáról, továbbá a Palotavárosi skanzenről, amely építészeti emlékeiben őrzi a jellegzetes iparosházak épülettípusát.

Jelentős néprajzi témakört képvisel az iparosok védőszentjeinek folklórvonatkozású vizsgálata. Elsőként a Szent Sebestyén-kultusz egyházi emléktárgyainak számbavételét és körmenetének leírását nyújtja Lukács László, majd Szent Domát tisztelétét követi végig az egész megyére kiterjedően, valamint a Szent Vendel-kultusz emlékanyagát sorakoztatja fel a Felsővárosban álló képoszlop, az 1870-es templomi zászló és az egyházi énekek, imádságok révén. Székesfehérváron különösen jelentős Szent István emlékezete, amit minden évben a fejedelmével végzett Szent István napi körmenet, és ahhoz tartozó liturgikus szövegek népszerűsége is bizonyít. A kultusz máig ható jelentőségét mutatják a megye számos településén állított Szent István-szobrok.

A város néprajzának sokoldalúságáról tanúskodik a népszokások bemutatása. Elsőként a XVIII. századi téli népszokások írott forrásokban fennmaradt szövegével ismerkedhetünk meg a betlehemezés és a háromkirály-járás témakörében, melyet 1767-ben a székesfehérvári jezsuita gimnázium diákjai mutattak be magyar nyelven. A továbbiakban a Luca-kalendárium és jóslás, majd a karácsonyi népszokások keretében a máig

gyakorolt betlehemezés, a karácsonyfa-állítás, az István és János napi ünneplés leírása kapott helyet. Hasonlóképpen részletes a farsangi népszokások ismertetése: az alkoskodó népszokások, a multságok sorában a nagybögő-temetés, valamint a tuskóhúzás és lakodalmi tyúkverés.

A kötet zárófejezetét a Szent István Király Múzeum néprajzi kincseiből nyújtott válogatás képviseli, mint például a kádárcégér, egy 1802-es csizmadiakorsó, a molnárceh 1817-ből származó privilégiumlevele, kelengyeladák, móringlevelek és spanyolozott pásztorfaragások. Ezt követően a székesfehérvári múzeum néprajzi állandó kiállításának ismertetése, valamint Bátky Zsigmondról, Székesfehérvár és Kelet-Dunántúl első néprajzkutatójáról szóló megemlékezés alkotja a muzeológiai vonatkozású zárófejezetet. A terjedelmes munkát kerekén 400 színes és fekete-fehér kép illusztrálja, és egyben dokumentálja, páratlanul gazdag ismeretet nyújtva Székesfehérvár néprajzáról.

(Lukács László: Székesfehérvár néprajzi értékei. A Szent István Király Múzeum Közleményei 58. Székesfehérvár, 2019. 415 oldal)

Selmeczi Kovács Attila

A JÁSZSÁG ÚJ ÉVKÖNYVE

Immár 26. alkalommal jelent meg a *Jászsági évkönyv*, az 1993. évi első kötet közreadása óta, amely az eltelt negyedszázad alatt minden évben kiadásra került. A periodikák esetében ez egyáltalán nem olyan természetes, mert sokféle nehézséget, akadályt kell elhárítani az időbeli és rendszeres megjelentetéshez. A Jászföldön hasonlóképpen jó példa erre a *Redemptio* című folyóirat, amelynek 2019-ben ugyancsak a 26. évfolyama látott napvilágot, mégpedig az eltelt negyedszázad alatt minden második hónapban menetrendszerű pontossággal. Az alapítványi gondozásban megjelenő kiad-

ványok folyamatossága annak a széles körű társadalmi összefogásnak is köszönhető, amely oly jellemző a jászokra.

A jelen kötet a korábbiakhoz hasonló tematikai rendben mutatja be az adott esztendő legfontosabb kulturális rendezvényeit, programjait, a megvalósult eredményeket. A *Művészet* rovatban a Berényi Műhely mestere, Buna Konstantin munkásságáról emlékeznek meg munkatársai, tanítványai, továbbá egy másik jászberényi nevezetesség, Hamza D. Ákos festményeinek budapesti, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban rendezett kiállításán elhangzott megnyitóbeszéd szövegét olvashatjuk. Sajátos helytörténeti jelentőséggel rendelkezik Bercsényi Tibor iparművész, színházi díszlettervező karikatúragyűjteménye a jászberényi véncserkészek 1930-as évekbeli naplójából, majd a jász hímmzéssel és a jász kürt faragványaival foglalkozó írások következnek.

A *História* rovat első terjedelmes tanulmánya Bagi Gábor tollából a magyar hadifoglyok és a hadifogság kutatásának nehézségeiről, ellentmondásairól ad számot, Csikós Gábor pedig a jászszentandrásiak kétféle emlékezetét tárja elénk 1944–45-ről a helytörténeti dolgozatok és a levéltári források összevetése alapján. Papp Izabella a családkutató klubok vezetőjével, Ari Ilnával készített beszélgetését adta közre, Töröcsik István pedig *Honnan jöhettek a berényi jászok?* című dolgozata járul hozzá az eredetkutatáshoz.

Az *Oktatás és társadalom* rovatban elsőként a Csányi Alapítványnak a jászsági tehetséggondozásban betöltött szerepéről, majd egy kérdőíves felmérés a jászberényi fiatalok és a város kapcsolatáról, továbbá a hazai közoktatásban az 1868-as általános tankötelezettségi törvény jelentőségéről és

alkalmazásának viszontagságairól kapunk tanulságos képet.

A továbbiakban a *Gazdaság és társadalom*, valamint a *Sport és mozgáskultúra* rovatok változatos témaköreivel foglalkozó cikkek sorakoznak, utalva az évi aktualitásokra is.

Az *Örökség* rovat első cikke 1848/49 jászsági emlékeiből nyújt képes gyűjteményt Bugyi Gábor, Fodor István Ferenc és Nagy Dezsőné gondozásában, majd a Turi István biológiai emlékversenyéről, a Jász-Faragó család őseinek eredeti nevééről, továbbá a Bedekovich Lőrinc Népfőiskolai Társaság 25. évéről, valamint a jászsági madárlesről olvashatunk beszámolókat.

A kötetet a könyv- és filmismertetések sora zárja: egy XVIII. századi jászsági önéletrírásról, a jászberényi ferencesekről, a táncművész és koreográfus témáról, valamint az új kiadványokról és az internetes elérhetőségekről.

(Jászsági évkönyv 2019. Felelős szerkesztő: Pethő László. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 2019. 283 oldal)

Selmecci Kovács Attila

SÁRKERESZTES ÉVEZREDEI

A középkori nevén Köröosztös, a mai Sárkeresztes történetét bemutató könyv nem csak a falumonográfiáknál már-már hagyományosnak is nevezhető nyomdai kivitelétől különbözik a nem szokványos szerkesztési megoldásokkal (például minden fejezet külön színcsíkot kapott az oldalakon, a tördélés változatos oldaltükröket eredményezett), hanem a tartalom, a feldolgozottság mértéke és minősége is kiemelkedő jelentőségűvé teszi ezt a kötetet.

A szerző, Szűcs Tamás éveken át végzett kutatásokat levéltárakban, könyvtárakban, felgyűjtötte a település lakói emlékezetében megőrződött/továbbhagyományozódott történeteket, s számos archív fényképet, amelyek a könyvet lapozgatókat mintegy

múltba nézéseként visszaviszik a több ezer év történései, egykori emberi közé.

A kötet műfaját tekintve monográfia. Tartalmában kompakt, s a részletekben (a fejezetekben) tárulnak fel az évezredek eseményeiből azok, amelyek az elődtelepülésekhez és a mai faluhoz kötődnek. S természetesen, számos személy is, akik akár jobbagyként, zsellérként, „*uraságként*”, vagy tanítóként, lelkészként, s számos más tisztségben, munkában voltak részesei ezeknek.

Az egykori Köröstyös (és a többi elődtelepülés) lakói mindig Székesfehérvár (az egykori Alba Regia) gazdasági vonzáskörzetében éltek, alig néhány kilométerre a hazánk történelmében nagy szerepet betöltött várostól. S amikor az évszázadok alatt hadak jöttek vagy mentek, az útjuk többnyire a falun is keresztülvezetett. S mi más tehetek az itt élők, mint robotba jártak, adóztak, katonáskodtak ennek-annak, kifosztották őket, felégették a falut, de tudták: itt élnek, halnod kell! S ez őrizte meg őket nemzedékeken át a mai jóllétükig.

A kötet első fejezetében a település természetföldrajzáról olvashatunk. A közeli hegyek, dombok ölelésében a löszös sík felszín, a vízjárta határ, a kedvező mikroklíma a mezőgazdasági művelésre adtak lehetőséget. (A felszíni adottságok következtében gazdag a növény- és állatvilága, amelyek között számos védett faj található.)

A szerző a terület földrajzi neveit a XVIII. század előtti időtől gyűjtötte össze, ezzel is bizonyítva, hogy az élet itt folyamatos volt. Erre utal a több száz évvel korábbról megmaradt névanyag, amelyhez természetesen újabbak társultak, s ami a történelem sorsfordulóinak köszönhető. Számos már csak térképeken, oklevelekben található meg, mert az idő túllépett rajtuk, elveszítették azt a korábbi funkciójukat, hogy minden kis határrészt, gyalog-, dűlő- és szekérutat, facsoportot, forrást és patakpartot tájékozódásra használjanak.

A kötet jelentős fejezete az, amely az elődtelepülések, Barch-Szentborbála, Péterfalva

történetét, az ott éltek munkáját, az egymást követő nemzedékek életét mutatja be. Egyházi és világi birtokosok, helyi nemesek, jobbagyok, zsellérek élete láncolatai adják a múltat, amely hol békés, hol pedig háborútól sanyargatott volt. A sok évszázad alatt papi birtok, ha nehezen is, de a XX. századra már kilábalta a sokoldalú kötöttségekből és elindulhatott a világi fejlődés felé.

Különösen részletes, adatokkal jól ellátott (és főképpen: olvasmányos) az a rész, amely a település török kor alatti eseményeit, a gazdálkodás, a megélhetés nehézségeit, s nemegyszer a falu felégetése utáni újratepedést mutatja be. (Közbevetőleg: több fejezetcím idézet, amelyek hangulatossá teszik az olvasásélményt, mint például a következő.)

„*Az uraságnak akarattjátul függvén*”, amelyben a török kor utáni birtokátrendezésről, az új földesurak megjelenéséről, a gazdálkodás részbeni modernizációját is jelentő változásokról, a település újjáépítéséről, a lakosság létszámbeli gyarapodásáról, s nemegyszer: a katonai hatalmaskodásokról ír a szerző, aki alapos forrásfeltárással mutatja be a mindenkori fő birtokosokat a birtokszerzésüktől a mások kezébe kerülésig. Névsorok, adóösszeírások, birtoktérképek, arcképek, címerek illusztrálják ezt a fejezetet (is).

A továbbiak már rövidebb időszakokat mutatnak be, ezért a szövegterjedelmük is kevesebb, de mindemellett teljes körűen tartalmazzák azokat a fontosabb (és részben inkább csak érdekességként beemelt szöveg-) anyagokat, amelyek a tágabb hazai társadalmi-gazdasági környezetet megjelenítve mutatják be a sárkeresztesiek életét. Ugyanis a polgárosodás útján elindult falu (a közeli Fehérvár közigazgatási, gazdasági, kulturális mintái alapján) olyan fejlődési pályára állt, amely fontos térségi szerepet is biztosított számára. A két katasztrófa, az I. és a II. világháború nem csak anyagi, hanem jelentős lakosságvesztést is okozott.

Az „Osztályharcnak lelkes katonái” című rész az 1945 utáni életet, a falu vezető rétege átstrukturálódását, az addigi mezőgazdálkodási formák megváltoztatását mutatja be mindazokkal a hátrányokkal és későbbi előnyökkel, amelyekkel meg kellett birkóznia (néha: elszenvednie) és együtt élnie a lakosságnak.

Bár a szerző eredetileg az 1990-es évvel akarta lezárni a falu története bemutatását, ám – szerencsére –, vállalta az újabb, már nehezebb kutatást, és bő terjedelemben, de ismét csak kisebb részekre bontva írta meg az utóbbi évek, évtizedek eseményeit. A kötetnek ez a legadatgazdagabb része. Számos statisztikai és mérőszám, dátumok, grafikonok sorjáznak, s mindezek olyan koherensen megjelenítve, hogy ezekkel együtt is olvasható, történetileg, kronológiailag objektív, hiteles a szöveg, amit már számos színes fotó is illusztrál.

A mai Sárkeresztes a térség egyik olyan települése, amelynek erős a gazdasági élete és számos jól működő intézmény biztosítja a lakosok komfortérzését. Több civil egyesület fogja össze különböző korosztályokból a művelődési, sport és más jellegű érdeklődésűeket. Az „Eklésia helvetica Confession lévőkől” című rész a kora újkori kezdetektől mutatja be, hogy az egykor erős protestáns gyülekezet mellett hogyan lett társ a katolikusok közössége. S természetesen, a lelki vezetők néha tragikus életútja is rávilágít arra, hogy az egyházak vezetői sem mindig voltak mentesek a megpróbáltatásoktól. S velük párhuzamosan az egyházak, majd az állam és a mai fenntartó által működtetett iskolák és a tanítók, tanárok is ott vannak a falu múltja középpontjában.

Szűcs Tamás a kötet befejező részeiben a tájhasználatról, a szőlőhegyről, a paraszti építkezésről, a hétköznapi és ünnepi rituálékról írt, amelyek emberközelivé hozzák a

„köröstyösi” emberek mentalitását, gondolkodásmódjukat a világról, önmagukról és az életük értelméről.

A könyv *Függelék* részében dokumentumok szövegei, táblázatok, névsorok (lelkészek, tanítók, bírók, községvezetők, a különleges körülmények között elhunytak) és a népszámlálások adatai, valamint értelmezési lehetőségként a régi mértékegységek feloldásai és az irodalomjegyzék található.

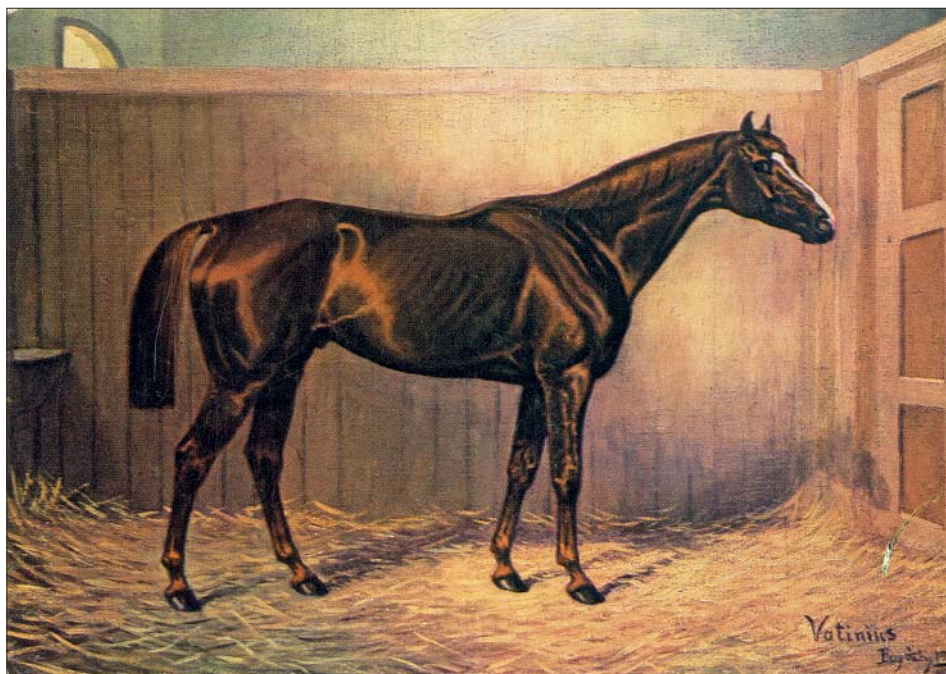
Túl a racionális történetleírás, érzelmileg ide illőnek tartom Szűcs Tamásnak az *Előszó*ban írott befejező sorait, amelyekkel az egykori lakosok élni akarását jeleníti meg a török kor után: „Tizenegy emberöltő. Az Egyesült Államok és Ausztrália [ez utóbbi mint állam, T. J.] még nem létezett, amikor egy fiatalember a társaival fölkekedett, felpakolták szegényes ruhájukat, néhány agyagedényüket, szerszámaikat, és nekiindultak a sáros, elvadult földnek, hogy a gazos-bokros domboldalban házakat építsenek, hogy otthont teremtsenek maguknak és maradékaiknak. Talán nem is gondolták, milyen nehéz dolguk lesz még az utódaiknak is évszázadokon keresztül. Emléklül ajánlom ezt a könyvet az akácgyökerek ölelésében porladó csontoknak.”

S nem csak nekik, hanem amiért a kutatóévek alatt (talán) kevesebb figyelmet fordíthatott a szeretteire, írja, hogy a könyvet „Szüleimnek és gyermekeimnek” is ajánlja.

A helyi önkormányzat nevében Krähling János polgármester és e sorok írója ajánlották az igazán ünnepélyes külsőségekkel is megjelenített kötetbemutatón a helyi lakosoknak és az elszármazottaknak e szép, dekoratív megjelenésű, professzionális helytörténeti monográfiát.

(Szűcs Tamás: Köröstyös. Sárkeresztes története napjainkig. Sárkeresztes Község Önkormányzata, Sárkeresztes, 2019. 278 oldal)

Tölgyesi József

*Az 1921-ben Alagon futott I. Magyar Derby győztese, Vatinius
(Gönczi Ambrus cikkéhez)*

*Az 1944. évi Igazgatósági Díj befutója Káposztásmegyeren
(Száráz György lovaregyleti elnök tulajdonában, Gönczi Ambrus cikkéhez)*

670 Ft

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA
EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ANYANYELVÁPOLÓK
SZÖVETSÉGE

*Esterházy-címeres hadizászló Mars alakjával, XVII. század (?), Pipo-várkastély, Ozora
(A Simontornyai Római Katolikus Plébánia tulajdona,
Györfi Alexandra felvétele; Várkonyi Gábor tanulmányához)*